

FOLK MAGAZIN

5. TALLÓZÓ – „Igézet ne fogja...”
Fazakas István és Székely B. Magdolna
Nadrágulya és társai...
P. VAS JÁNOS ROVATA
6. Búcsú Sárosi Bálinttól
Bolya Mátyás, Sebő Ferenc,
Novák Ferenc, Dévai János
10. Szólnak is valamiről! –
Meghallgattunk két új folklemezt
(Sőregi Anna; Herczku Ágnes)
Rácz Mihály
12. MAGTÁR – SZÉKI SOÓS JÁNOS ROVATA
Pelva Gábor: Bobby
16. A szegedi fűszerpaprika
Werschitz Annamária
19. Interjú Farkas Zsolttal
Grozdits Károly
22. Dilemma. Az eredetiség problémája
a táncházakban – I.
Szilágyi Dániel
23. Táncház Akadémia – Lovas,
Veszprém – fotó: Orbán Miklós
30. Előszó Kóka Rozália kötetéhez – II.
Halász Péter
32. A tulipánmotívum... – II.
Hoppál Mihály
35. Lőrincz Etel, a Népművészet Mestere
Kóka Rozália
36. JÁNÓ ILONA – EGY MOLDVAI
HALOTTLÁTÓ IV. rész
KÓKA ROZÁLIA SZOROZATA
37. Kitüntetések 2022. augusztus 20-án
38. Metszéspontok és összefonódások –
Emlékeim Martin Gyögyről (I. rész)
Anca Giurchescu
42. ÉTELEK – HAGYOMÁNYOK
„Aszályban aszalunk!”
Juhász Katalin
46. Sue Foy angol nyelvű ismertetője

„Kilépni Bartók árnyékából”

Lakatos Róbert: 30 duó hegedűre és brácsára • Fonó FA 488-2
– A kiadványt a KultMinor (Szlovákia) támogatta –

Nagy örömmel tölt el, hogy írhatok egy elemző jellegű véleményt erről a harmintételes zeneműről, mert úgy érzem, hogy a szerzőjével rokonlelkek vagyunk. Én hegedűművész vagyok és kontrás, ő brácsaművész és primás. Emellett mindketten állandóan keressük a klasszikus, a könnyű- és a népzene közötti létező kapcsolatokat, és ezért néha még a nem létezőket is sikerül megtalálnunk... Amikor tudomást szereztem a darabról, hirtelen feltettem magamban a kérdést: „A Robi zeneszerző?!”. Utólag aztán rájöttem, hogy nem kellett volna meglepődnöm, hiszen előélete és eddigi munkássága, mondhatni, előrevetítette egy ehhez hasonló darab elkészülését. De ezt csak az tudja megállapítani, aki a zenéje mögé lát, ugyanis a látszat elsöre „csak” egy népzeneben és népzenei feldolgozásokban utazó művész képe. Viszont, ha ismerjük a „Lakatos Róbert és a Rév” formáció korábbi lemezeit, akkor világosan látszik a kötődése a klasszikus zenéhez, és hogy azon belül is nagyon sokszor nyúl Bartókhoz, különös tekintettel a 44 hegedűduóra és a bennük feldolgozott dallamokra. És mindezt ráadásul a zenei stílusok nagyon széles skáláján teszi, a *Kalamajkó* (2. duó) kalotaszegi legényesbe

való beemelésétől a „*Megfogtam egy szűnyögöt...*” hip-hop feldolgozásáig. Emiatt szükséges, hogy szót ejtsenek ennek a Bartók-féle sorozatnak a jelentőségéről és a XX. század második felének hasonló irodalmára tett hatásáról is.

Bartók Erich Doflein német zenepedagógus felkérésére komponálta 44 hegedűduóját 1931-ben. Mivel a mű oktatási segédanyag (is) készült, fontos volt, hogy egy jó részét a hangszeren még csak két-három éve tanuló gyerekek is el tudják játszani, és ezáltal már kisebb korban is legyen lehetőségük kamarazenélni. Így Bartóknak sok esetben a legegyszerűbb kompozíciós eszközöket kellett alkalmaznia, és pontosan emiatt tapasztalhatjuk meg a zsenialitását. Rendkívül puritán szerkesztésmóddal alkotott olyan magas szintű zenét, hogy később ugyanezen az elven csak nagyon kevesen és csak egy-két hasonló kis darabbal jutottak a közelébe színvonalban. Pedig azért jó páran megpróbálták, a teljesség igénye nélkül: Járdányi Pál, Farkas Ferenc, Szervánszky Endre, Szelényi István, Reményi Attila vagy Mező Imre. De nem csak a magyar szerzőkre volt nagy hatással. Hogy csak egyetlen példát említsék, a XX. század egyik legjelentő-

Címlap: Sinkó Veronika grafikája

Belső borító: Lakatos Róbert – fotó: Kortyis Dávid / Esszencia Produkció

sebb komponistája, Luciano Berio 1983-ban készült el *34 hegedűduójával*, amelynek minden tétele egy-egy zeneszerzőre utal, és a legelsőnek a címe „Béla”, és pontosan 44 másodpercig tart...

Mindezek fényében nagy vállalásnak tartom egy szerző részéről, ha ezzel a műfajjal próbálkozik. Ráadásul, a fentebb felsoroltak közül többen is feldolgozták ugyanazokat a dallamokat, mint Bartók, nyilván azért, mert abban az időben még egy szűkebb népzenei anyag volt elérhető és ismert. Egyáltalán nem kritizálva a műveiket, azért szinte minden esetben érezhető a minőségbeli különbség Bartók javára. Mivel tehát szerkesztési szempontból rendkívül nehéz hasonló színvonalat elérni, jó ötletnek tűnik a feldolgozandó dallamok repertoárját bővíteni, erre azonban csak az képes, aki jobban elmélyed a népzene világában, sőt akár maga is gyakorló népzeneész, amellet, hogy komponál. Utóbbi kategóriában egy valakit ismertem, aki megpróbálkozott a hegedűduó műfajával, ez Ökrös Csaba volt. Az ő művein egyértelműen látszott, hogy a vonós népzenei repertoárból behozott dallamok egy új és jó irányt adhatnak a jövő hegedűduó-irodalmának, attól függetlenül, hogy a darabok összességében éppen jobban sikerültek, vagy kevésbé, hiszen ő „hivatalosan” nem tanult zeneszerzést.

Nem tudom, Robi tanult-e zeneszerzést, de az biztos, hogy nagyon jól ráértett, műve mikben különbözzön Bartókétól, még ha nem is ez volt a célja. Először is fontos, hogy nem két hegedűre, hanem hegedűre és brácsára íródtak a darabok; ez a műfaj nem változtatja meg, ugyanakkor hangterjedelemben és hangszínből sokkal több lehetőséget ad a kibontakozásra. Nem utolsósorban, mint említettem, a szerző brácsaművész; a korábbi feldolgozásaiban is hallhatók Bartók hegedűduóinak részletei brácsán, úgyhogy ez is indokolja a hangszerkiosztást. További fontos különbség, ami egyértelműen látszik, hogy ez a mű nem oktatási segédanyagként készült. Az előadása minimum a szakközépiskolai korosztálynak javasolt, de egy jó része még egyetemistáknak is komoly feladatot jelentene. Stílusban meglehetősen eklektikusnak mondható, és ez a művek hangvételére és a lemezen szereplő előadók játékmódjára is igaz. Sokszor egyszerre vagy gyors egymásutánban hallatszik a népzeneibb jellegű hangszerkezelés és a romantikus attitűd. Ez utóbbi anno Bartók duóinak az előadásmódjára is rányomhatta a bélyegét a Hubay-iskola erőteljes jelenléte miatt. Itt viszont a feldolgozott, konkrét vonós népzenei anyag hatására sokkal szélesebb skálán és kisarkítottabban mutatkozik meg a két stílus együtt. Mindemellett sokszor használ

Bartókhhoz hasonló disszonanciákat, különös tekintettel a szűkített kvintekre, ezzel a tengelyrendszeren való gondolkodás is megjelenik (de azért kevésbé meghatározó mértékben), illetve helyenként modellskálák is feltűnnek. A legfontosabb lépés azonban a feldolgozott népzenei anyag repertoárjának bővítése, olykor kimondottan a revival mozgalomból ismert dallamokat felhasználva, ami az eddigi hasonló művekre egyáltalán nem volt jellemző, mivel a szerzők nem voltak (és a hetvenes évek előtt nem is lehettek) ebben tájékozottak. Ezzel kapcsolatos érdekes átfedés, hogy a *Mari* című darabban egy történeti dallamot, az Apponyi-kéziratban található ún. „gyertyás táncot” dolgozza fel, ennek ma a „*Fehér fuszulykavirág...*” a legismertebb változata a tánccházás körökben.

Bartókot annak idején köztudottan a peremterületek és az átmeneti vidékek zenéi érdekelték a leginkább. Így a *44 duó* témái között találhatunk a magyarok mellett román, szlovák, rutén, szerb és arab dallamokat is. Robi felvidéki származású, ez megmagyarázza, hogy az ő duóiban is több szlovák melódiát találunk, de előfordulnak rutén és cigány dallamok is. Így ez hasonlóságot mutat Bartók koncepciójával, és ahogyan ott is, bizonyos témáknak itt is van többnemzeti-gű változata. Például rögtön a második, a *Keby bola* című tétel megjelölése szlovák népdal, de nekem első hallgatásra egy kalocsai mars jutott eszembe.

Bartóknál is előfordul, hogy a feldolgozás jellege miatt megváltoztatja egy dal tempóját és karakterét, ezek Robi egyes darabjaiban is indokoltak és működnek. Sokszor használ az eredeti verziókhöz képest nagyon izgalmas ritmikai variációkat, hallhatunk például hagyományosan parlando-rubato dallamot 7/8-ban (15. *Csúfolódó*) vagy csárdást 5/8-ban (25. *Gömöri nóta*). Ezzel szemben találunk igazi negyedelés dudánótát is (4. *Zsigárdon*). Használ egészen klasszikus eszközöket, mint például Alberti baszszus-szerű kíséretet, de modernebbeket is, mint a tremolo vagy a glissando. A *Karácsonyi* című tétel kezdete egyértelmű utalás Bartók *Menuetto* című duójára az üres húros kvintes kezdés miatt, illetve a metrum is stimmel. Ezzel persze sem elvi, sem esztétikai probléma nincsen, ráadásul tovább is fejlődik az ötlet, amikor a kvinteket egymásra torlasztja. Az is érdekes, hogy előfordulnak Bartókéival megegyező tételcímek, de a darabok karaktere teljesen más; két téma felhasználása pedig, mondhatni, elég nagy „bevállalás” Robi részéről. Az egyik egy közös téma Bartókkal, a *Két szál* (püncösdrózsza), ami a *Preludium és kánon*-hoz észrevehetően hasonló harmóniai ellenére sem tűnik kopintásnak. A másik pedig a *Csitáron* („A csi-

tári hegyek alatt...”), amiből már nagyon sok feldolgozás született korábban, ezért nehéz vele újat mondani, de ezzel a kánonszerű kezdéssel, majd a hol tükör, hol párhuzamos szólammozgásokkal sikerült. Nem szokványos formula a *Magyar nóta* című tételben a gyors, tizenhatodos „esztam”-kíséret, ilyen szerző valószínűleg nem is talál ki, aki nem foglalkozik a gyakorlatban népzenevel. A *Balladában* a többször is egymástól két vagy három oktávra lévő unisonókkal nehéz intonációs feladat elé állítja az előadót, de a lemezfelvétel a bizonyíték rá, hogy megéri vele dolgozni, kifejezetten szép, éteri hangzást sikerült elérni; ehhez nagy szükség volt Horváth József légiés és átlátszó hegedűhangjára, ami ugyanolyan kifejező tud lenni, mint az általános sűrű espressívója.

Bár nagyon sokrétű az egész zenei anyag, az *Álom* című tétel még így is kilóg egy kicsit a szinte Arvo Pärt-re hajazó hangulatával. Sokszor a tételek záró harmóniai vagy azok felrakása miatt olyan, mintha kicsit a levegőben maradna egy-egy darab vége, ez nekem nem mindig esett jól, de ez is inkább szubjektív, mint szakmai vélemény. Minőségi szerzőre valló fogás, amikor a mélyebb hangfekvésű hangszer a magasabb szólama fölé megy, itt is remekül kitűnik, hogy egy brácsa A-húrjának magasabb fekvésben teljesen más hangszíne van, mint fordított hangszereléssel a hegedűnek lenne. A *Gergelynek* című tétel játékos szokásdallamával és ezzel a frappáns, general pausa utáni nyolcados befejezéssel jól is hat így a végére, de azonnal eszembe jutott, hogy nyilván Robi sem úgy gondolta (mint ahogy Bartók is írja a *44 duó* kottájának az elején), hogy mindig minden koncerten el kell játszani mind a 30 duót ebben a sorrendben, hanem lehet belőlük válogatni, alternatív sorrendeket és ezzel együtt új zenei íveket kreálva.

Egy szó, mint száz, meggyőződésem, hogy korszakalkotó darabot hallottam. Hogy Robi a duóival „kilépett-e Bartók árnyékából”, arra elég összetett a válasz. Pusztán zeneszerzői szempontból nem, mivel Bartókhhoz mérhető komponista nem sok volt a világtörténelemben. Abból a szempontból viszont igen, hogy szakított az oktatási célú komponálással, és teljesen felfrissítette a repertoárt. Aki ismeri, tudja, hogy nem kezdő zeneszerző, csak eddig nem klasszikus műveket írt, de ezzel a darabbal most elindított egy olyan irányvonalat, amit nem csak neki kellene folytatni, hanem minél több más szerzőnek is. Legalábbis a mai komponistáink népzenei ismereteinek és ezzel együtt a feldolgozandó repertoárnak a felfrissítése új és hasznos színt hozhatna a kortárs zeneirodalomba.

Vizeli Máté

„Igézet ne fogja...”

Szendrey Zsigmond és Szendrey Ákos „babonaszótára” nyomán
írta Fazakas István és Székely B. Magdolna. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990.

HÁRSFA

A hársfa, lippa vagy szádokfa különösen régebben igen nagy tiszteletben állott. Már 1629-ben feljegyezték, hogy a Zrínyi-birtok egy elhagyott helyén álló Lippa köré gyűltek minden újhold vasárnap keresztények és törökök közösen, és hódoltak neki. Később a falusi törvényszékeket tartották alatta, ünnepeket rendeztek a fánál, s hozzá imádkoztak gyógyulásért. Azután a papok is megjelentek ilyenkor, és misemondással szentesítették a szertartást. Akik e fához fordultak gyógyulásért, jó helyen kereskedtek. Hiszen a hársfatea közismert gyógyszer a hűlésre, köhögésre, de vese- és májbaj ellen is használatos. Gyökerének levét issza a tüdőbajos, a gyomorégést enyhítő belső héjának főzete, és sikeresen kezelnek vele számos lóbetegséget is.

az ördög azonnal leszakasztja. Akinek minden nehézség ellenére sikerül megszereznie, mindentudó és nagy erejű ember lesz. Addig is azonban ki-ki vigyázzon az erdőt járva, mert óvatlanul páfrányra léphet, s eltéveszti útját.

TÁPIÓ

Az erdőjáró emberek mesélik, amelyik fán szakállas zuzmó van, abban ember él. Tápiónak nevezik az ilyen fát, és sosem mulasztják el, hogy tövébe egy-egy darab kenyeret letegyenek. Semmiképpen nem bántanák, mert úgy vélik, ha belevágnának, vagy le-

törnék egy ágát, vér folyna abból, s aki a sérülést okozná, örökre elveszítené szerencséjét.

TÖLGY, FŰZ, CSER, NYÍR

A tölgyfa gonoszűző hatása. A belőle készült sütőlapát jégverés-kor az udvarra dobva megfékezi a csúf időt, az árnyékába öntött rontás senkinek sem árt. A közismerten kemény kőrisfa főzetét hét napon át éhgyomorra issza, az a hetedik napon a templomban fölismeri ellenségeit. Szintén a felismerést, a gonosz felismerését segíti a fűz, amelynek ágai közül Szent György hajnalán kilesve bárki megláthatja a falubeli boszorkányokat: mind ott megy mezítelenül a csorda után.

A mennykő abba a fába csap, amelynek tövében vagy lombja között a gonosz megbújni szokott. Így például a cserbe, ezért zivatar idején sátonnak, építkezésnél gerendának, istállóban jászolnak nem is használja senki.

A nyírt elkerüli az istennyila – tartják a göcsejiek –, nem kedvelt fája a gonosznak. Sőt, kemény mellé tűzött ága maga megvédi a házat a villámcsapástól. A belőle készített seprűt nyelére állítva mindig az ajtó mögött tartják, hogy ártalmas lény be ne léphessen, s ha Lucakor ezzel seprik ki a házat, udvart, nem vész el a portáról semmi. Szent Györgykor nyírfagallyat tűznek a ház, az istálló, ol bejáratára, ajtajára, ablakára gonosz erők ellen, de a házüstökbe, a kerítésre, sőt néhol a trágyadombba is tűznek egyet-egyet a gondos gazdák. Sokfelé minden évben nyírfagallyal hajtják ki első alkalommal a tehenet; Hajdúnánáson az istálló végibe is ásnak kilenc ágacskát, nehogy a jószágot rontás érje. A Szent Györgykor a föld két végébe szúrt nyírfagally jégeső, az Úrnapján vetés közé dugott pedig a csörmöly és a földibolhák ellen használ.

PÁFRÁNY

A matolcsiak szerint a páfrány Szent György éjszakáján nyíló virágát keresve-keresetlen kell meglelni. Nem könnyű azonban kilesni, mert midőn éjjelkor virítani kezd, nehéz álom nyomja el az embert. Mesélik, ilyenkor egy kis madár röppen oda, s az alvó mellől letépi. A nagytárkányiak is úgy tudják, hogy Szent György éjjelén nyílik a páfrány, de tudomásuk szerint a virágot

ISTENFA, BORS

Az erdők, mezők virágai, az utak mentén, mezsgyéken, árkok partján növegyomok, cserjék sem közömbösek a titkukat ismerő emberek számára, mert ezek is a babonáskodás és a gyógyítás eszközei.

Az istenfa [ürömcsereje – a szerk.] például általában óvja a házat és a háznépet. A gyermekbőlcső vánkosa alá téve véd a szemmel verés ellen. A sárközi gazdasszony tart is belőle mindig egy csokrot az ajtó mögötti szegen. Ha vendég érkezik, észrevétlenül körülsettenkedi vele, s ezzel a jövevény esetleges rossz szándékát elhárítja. A bevonulástól félő legény sorozásra menet istenfa-ágacskát rejt az inge alá, akárcsak a törvény elé induló ember. Jó, ha mindig van borsikafű a háznál. Tehénhússal keverve szerelemgerjesztő; a meddő asszony ölét, szeméremtestét mosogatták vele, hogy méhe megnyíljon; ecetes főzetével borogatja fejét a feledékeny természetű ember.

Távol tartja a bors a boszorkányokat, de ugyanakkor szükséges is nekik. Ezért járnak érte a Szent Gellért hegyére. Tört borsot tesz pálinkájába a hideglelős, és borsfőzethez folyamodik, aki vérhasban szenved. A konyhában vigyázni kell rá, ha elpergetik, veszekedés lesz a háznál.

NADRAGULYA

Szent György éjjelén szedik a nadragulyát is, mégpedig Székelyföldön mezítelenül, hangos szó nélkül, közben magukban imádkoznak. A kiszedett nadragulya helyébe kenyérbélben borsot, szegfűszeget és sót tesznek az ördög számára. A csegöldiek szerint ügyelni kell, hogyan török le vagy ássák ki: ha dalolva, akkor dalolni fog, ha pedig csendesen, akkor csendben marad, aki beveszi majd. Szilágy megyében a nadragulyát a kocsmárosok a küszöb vagy az ászokfa alá teszik, hogy megbolondítsák a vendégeket, nagy legyen a forgalom s bőven fogyjon az ital. Mert bizony ez a különös növény bódít, bolondít. A szendrői legények, ha porrá tört nadragulyát csempészének a lányok borospoharába, hát azok huszonnégy óráig meztelenül szaladgálnának.

Búcsú Sárosi Bálinttól

Tisztelgés a kilencvennyolc éves korában elhunyt tudós életműve előtt

A Széchenyi-díjas népzenekutató sok szállal kötődött alma materéhez, a Zeneakadémiához. Az alábbiakban Bolya Mátyás, a Népzene Tanszék vezetője személyes hangvételű visszaemlékezését adjuk közre, amelyet az LFZE felkérésére, az egyetem honlapján jelentetett meg.

Kedves Bálint!

A megszólítás nem véletlen, hiszen már első találkozásaink egyikén kérted, hogy tegeződjünk és – a tanár úr helyett – szólítsalak egyszerűen Bálintnak. Nemrég, a 95. születésnapod alkalmából vettem papírra a veled kapcsolatos emlékeimet, és most búcsúznunk kell. Nehéz. Pedig lenne még kérdésem.

Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy az írásaid, az előadásaid és a rádióműsoraidd mellett rengeteg személyes élményem is fűződik Hozzád. Évekkel ezelőtt Te voltál a „Magyar citerazene” kötetének szakmai lektora. Emlékszem, ahogy egyetlen mozdulattal kihúztál több, jól megfogalmazott bekezdést, mondván, nem kell fecsegni, hagyjuk gondolkodni az olvasót is. Ez a jó tanács azóta is, minden leírt mondatomnál elkísér.

Te még személyesen vettél részt az 1964-ben Budapesten megrendezett IFMC-konferencián, így közvetlen tapasztalattal segítetted a disszertációm vonatkozó fejezetének megírását. A legendás, Martin Györggyel közös

1965-ös etiópiai gyűjtőutadról egyedülálló anyaggal tértél vissza. Ilyen eredményre talán Te sem számítottál, hiszen akkoriban Etiópia igazi fehér folt volt a térképen, gyakorlatilag semmilyen kézzel fogható adat nem volt erről a területről.

Amikor 1965. április 13-án Berlin szívében, Erich Stockmann etnomuzikológus Unter den Linden sugárút 8. szám alatt található dolgozószobájának ajtaján bekopogtak Hozzád egy távirattal, hatalmas munkában voltál. Éppen a „Die Volksmusikinstrumente Ungarns” című könyv kéziratán dolgoztál, amely – igen megtisztelő módon – a „Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente” sorozat első köteteként jelenhetett meg.

A távirat így szólt: „Közöljék vele, hogy hazatérése után 1–2 hét múlva Etiópiába kell utaznia. Az előkészületek meggyorsítása céljából a Világegészségügyi Szervezet által megkívánt oltások felvételét ott kezdje meg. Sár-ga könyvet vezetessen és hozza magával.”. Jel-lemző Rád, hogy meg sem fordult a fejedben az ajánlat visszautasítása. Negyvenévesen kellően tapasztalt voltál ahhoz, hogy megfelelően felkészülj erre a tudományos vakrepülésre, és kellően forrófejű, hogy ne rettentessenek el a várható nehézségek.

Ötvennégy évvel később gondolataimba mérülve kaptattam fel a budapesti Áldás utca 11. szám alatti régi épület lépcsőházának ko-

pott fokain. A lépcsősor tetején résnyire nyílt ajtó mögött vártál és szívélyesen betessékeltél. A látogatás apropója az etiópiai gyűjtés digitális publikációja volt. Kinyílt a laptop és folytatódott a fél évszázaddal ezelőtt megkezdett történet. Az „Ethiofolk” honlap filmjeit, képeit és hangfelvételeit nézve újra felidéződött az 1965-ös expedíció. Emlékszem, ahogy kikezdehetetlen memóriával soroltad a személyeket, a népneveket, a helyeket, a hangszereket. Elismerő szavaid sokat jelentettek.

Igen, lenne még kérdésem.

Amikor a tomboló covid-járvány sokadik hulláma alatt felhívtalak, egy fiatal női hang közölte, hogy beteg vagy, nem tudsz a telefonhoz jönni, majd lerakta a kagylót.

Megszakadt a vonal, nem lehet már újra hívni. Maradnak az emlékek, egy bízhatatlan munkabírással és ambícióval végigdolgozott élet szellemi eredményei.

Egyszer azt mondtad, hogy nincs szükség vastag könyvekre, karcsú könyveket kell írni. Az eredményekhez bátorság, az ötlethez pedig elhivatottság kell. Olyan elhivatottság, amely ellenszélben is segít eljutni a célhoz. Nem a módszer lényeges, hanem a befektetett munka, amelyet kizárólag az elért cél szentesít.

Csak legyen erőnk megfogadni minden tanácsodat.

Köszönjük, Bálint!

Bolya Mátyás

KÖSZÖNTŐ SÁROSI BÁLINT 95. SZÜLETÉS-NAPJÁRA (RÉSZLET)

Illusztrációként egyetlen, Martin György által 1965 nyarán, Dessziében készített képét választottam, amely kitűnően összefoglalja Sárosi Bálint munkásságát, elhivatottságát, megalkuvást nem tűrő szakmaiságát.

A kép közepén zajlik a folklóresemény, amely esetünkben – a magyar gyakorlattól eltérően – egyszerre jelent táncot, éneket és ritmikus zajkeltést. Ez az egyidejűség jelentősen megnehezítette a felvételek technikai kivitelezését. Jobb oldalon áll a dokumentációt végző kutató, Sárosi Bálint, mellette pedig az Etióp Rádió munkatársa. Felszerelésük és testtartásuk árulkodó. Utóbbi az eseménytől távolabb helyezkedik el, mikrofonját csak ímmel-ámmal tartja a helyes irányba. Svájci gyártmányú Nagra típusú magnója a kor csúcstechnológiáját jelentette. Egy ilyen magnó ma is referenciaműszer és csillagászati összegekért cserél gazdát. A kép tanúsága szerint az Etióp Rádió kiemelt támoga-

tással rendelkezett ebben az időszakban, az ilyen drága felszerelés még Magyarországon is ritkaságnak számított.

Sárosi ezzel szemben a német gyártmányú UHER 4000 Report típusú magnójának kijelzőjét figyelte. Az 1961-ben bemutatott modell a Nagra elérhető árú alternatíváját jelentette, és mivel öt darab 1,5V-os elemmel is működött, a terepmunka nélkülözhetetlen és népszerű eszköze lett nálunk. A felvételi gombok lenyomva, Bálint az események sűrűjében. Kényelmetlen testtartással egészen az éneklők közelébe hajol. Egy másik fontos képrészlet értelmezéséhez szükséges a következő háttérinformáció: az expedíció anyagának feldolgozásához megkaptuk Bálint helyszíni jegyzeteit tartalmazó két kis fűzött naplóját azzal a kikötéssel, hogy nem tehetjük közzé, a munka végeztével kéri vissza. Nagy élmény volt e feljegyzéseket olvasni, a terepmunka során gyorsan és keresetlen őszinteséggel papírra vetett sorok Bálint – a tudományos publikációkból –

eddig ismeretlen, mélyen emberi és nagyon szerethető képét rajzolták elénk. Figyeljük meg, hogy jobb kezével nem csak a mikrofont tartja, hanem az említett naplót is! Vérteli kutató, aki tudja, hogy a terepen zajló esemény egyszeri és megismételhetetlen alkalom és csak rajta múlik, hogy mi marad meg az utókor számára a pillanat művészetéből. A táncban és énekekben résztvevők a helyzet szokatlansága ellenére felszabadultak, csak néhány aggódó tekintet fürkészi az egyszerre fotózó és filmező Martint és a hangfelvételt készítő Sárosit. Az ének ereje a körön kívül, jó ruhában álló, valószínűleg helyi tisztségviselő férfit is magával ragadja. A képet két oldalról egy modern anyagokból készült épület és egy meglepően jó állapotú Volkswagen Transporter teherautó keretezi, ellenpontozva a söténykerítést és a háttérben felsejülő természetes növényzetet.

Lehet-e ars poetica egy fényképen megragadott pillanat? Meggyőződésem, hogy lehet. (Bolya Mátyás)

Sárosi Bálint és a medve bőre

A Kodály által alapított Népzene Kutató Csoport számára legendás fényrel ragyogó csillagképének utolsó csillaga is lehullt. Elvesztettük Sárosi Bálintot.

Dobszay László a következőket írta róla 80. születésnapján: „...a magyar zenetudományoknak vannak területei, amelyekben szinte minden tudásunkat tőle vettük. Ha a hangszerekről, a cigányzenészekről, tánczenénk bizonyos rétegeiről akarunk valamit megtudni, bizonyosan az ő könyvei után nyúlunk. A népzenei (és zenei) ismeretterjesztésben pedig a tematika szélessége, a pregnáns megfogalmazás, a mértéktartó, lényegyet kiemelő anyagközlés tekintetében talán senki nem érte utol; ismeretterjesztő munkája úgy tud népszerű lenni, hogy semmi engedelményt nem kell tennie a szakmai igazmondás dolgában.”

A táncházmozgalmat inspiráló széki zenéről a Magyar Rádió műsorában hallottunk Halmos Bélával Sárosi Bálint „Zenei anyanyelvünk” című ismeretterjesztő előadásában. A higgadt hangvételű beszámoló zenei illusztrációi egy teljesen ismeretlen, ám vérbő zenei világot villantottak elénk. Azonnal nekiláttunk, hogy leutánozzuk. Volt egy hegedünk meg egy gitárunk...

Valahogy így indult el az a hangszeres népzenei mozgalom, mely aztán a herves évek közepére a táncházmozgalommá nőtte ki magát. Sárosi Bálint talán nem is tud róla, milyen fontos élesztő szerepet játszott a mi életünkben az a száraznak és tudományosnak tűnő ismeretterjesztés, amely akkoriban még természetes része volt a közszolgálati rádió műsorának. Nem tud róla, hiszen nem őt kerestük fel segítségért. Az akkori tudósok közül csak Martin Györgynek volt olyan híre, hogy szóba áll utcáról beállított érdeklődőkkel is. A nagynevű médiasztár Sárosi megközelíthetetlen volt a számunkra akkor. (Egyszer fölhívtuk telefonon, hogy tudna-e segíteni, hogy tekerőlanthoz jussunk. „Az már kiment a divatból!” mondta és letette a kagylót. De nem hittem el neki és addig jártam utána, míg megtaláltam Bársony Mihály bácsit a kis tiszaujfalvai tanyáján.)

A sokkal zárkózottabb természetű Sárosi talán nem is tudott

volna velünk mit kezdeni, hiszen az a fajta „revival” mozgalom, amelynek a kezdeteihez az ő tudománya is hozzájárult, számára sohasem volt igazán szimpatikus. Számtalanszor idézett hasonlata szerint, nem volt inyére, hogy ha „valaki magára ölti a medve bőrt, és azt hiszi, hogy ő a medve”. A „Röpülj, páva!” vetélkedőn ismertté váló városi fiatalok felhozatala valóban igen vegyes képet mutatott akkor. „Szavahihető tekintélyek hatására és a hagyomány iránti szeretetből sokan lelkesednek a szép népdalokért, aztán egy-egy tökéletlen előadás nyomán csalódottan valljuk be magunknak: nincs a dalokban az az erő és szépség, amiről beszélni szoktunk. A népdal nagy tömegek közös műfaja. Az élő hagyományban sokan sokféleképpen éltek, éltek vele. Előadásának lényegét nem egyedi példákban, hanem típusában kell megragadni. Ezért kimondottan ártalmas, ha valaki hangfelvételtől vagy élő minta nyomán egy-egy eredeti hangzást próbál töviről hegyire utánózni. Az ilyen utánzás ugyanis sikerült esetben is csak paródia lehet – olyan eljárás, amivel nem kívánatos, hanem éppen neveltségessé és elkerülendővé teszünk valamit. A neveltségességhez elég, ha az »eredetiség« nincs a maga helyén.”

Igaz, igaz, az utánzás ritkán sült el valami jól, de azt azért mégiscsak el kell ismerni, hogy ha egy nyelvet akcentus nélkül el akarunk sajátítani, akkor az utánzás megkerülhetetlen, legalábbis az első szakaszban.

Sárosi még egy hamisítatlan székellyöldi falucskába születve ismerkedett ezzel az évszázados hagyománnyal. Belsőszülöttként jól ismerte valódi működésében. Talán azért zavarták őt a kelleténél jobban a kezdetek próbálkozásainak hamis hangjai. Két világ mezszyéjén élt. Az elmúlt régiről tudta, hogy már nem hozható vissza, tudósként viszont mindent megtett, hogy valahogyan megőrokitse.

Igen fejlett kritikai érzéke volt, sokszor éreztük igaztalanok ítéleteit, de mai eszemmel be kell látnom, hogy a dolgok kilencven százalékában igaza volt. S mivel ezeket fegyelmzetten le is írta, hagyatékából ma is nagyon sokat tanulhatunk. Abban az időben ne-

héz volt elképzelni a mai fiatalok példátlan tehetségét, szorgalmát és az anyag iránti lelkesedését. De nagy örömünkre, a mind Sárosi, mind Kodály által megkövetelt alapos műveltség ebben a társaságban végre körvonalazódni látszik. És mondjuk ki: ebben az ő munkája is benne van.

Annak a nemzedéknek, aki egész életében azt hallotta, hogy a népzene arra való, hogy a zeneszerzők új magyar műzenévé párolják, nem csoda, hogy visszatetszőnek tűnt az ötlet, hogy magyar népdalokat gitár kísérjen. Az akkori közfelfogás szerint ez enyhén szólva is „kegyeletértésnek” számított. Minthogy a klasszikus repertoár előadását is sokáig a romantika fogásai határozták meg, nagy forrongást szült az ún. „historikus” világmozgalom is, amely az adott kor előadói stílusában kívánta a régi zenéket előadni. A népzene nem áll messze ettől, lévén „historikus popzene” (azaz a használati zene) múltja, ezért nem ördögötől való a kívánság, hogy – a romantika teljes kelléktárát nélkülöző – eredeti stílusában adjuk elő. De tegyük hozzá: a legnagyobb és legmegbocsáthatatlanabb istenkísértésnek az látszott, hogy a népzene egyre lejjebb, szinte popzenei szintre, a közhasználat köreiből csúszik le a fenséges műzenei magaslatokból.

Akárhogy is alakultak a személyes kapcsolatok, Sárosi Bálint tudománya mindig fontos volt számunkra. A hangszeres népzenevel a tánckutató Martinon kívül csak ő foglalkozott. A hangszerekről, zenekarokról, cigány-együttesekről, sőt „magyar nótát” játszó „cigányzenekarok”-ról írt alapvető munkái útjelzők voltak a számunkra. Lehet, hogy csak később került a kezünkbe egy-egy szakmunka, hiszen a terepmunka élményei eleinte sokkal inkább foglalkoztattak bennünket, mint a tudós búvárkodás, de a Martin György lakásán töltött hosszú éjszakai beszélgetések folyamán Tinka gyakran lépett a könyvespolchoz, s hívta fel a figyelmünket, hogy Sárosi ezt már megírta valahol.

Aztán mi is útra keltünk. Saját felvételeinket beadtuk a Népzene-kutató Csoport gyűjteményébe. Ez volt az alku. Cserébe tanulmányozhattuk a kívülről számunkra ma is megközelíthetetlen anyagot. Kíváncsian nézegettük, vajon ezeket a dallamokat más is meg-

találta-e már. Hát bizony, meg. „Gyűjtötte: Sárosi Bálint.” Minde-niütt előttünk járt.

A hangszerekkel való ismerkedés során is csak az ő könyveiből tudhattunk tájékozódni. A gyimesi ütőgardon-hegedű zenekarról, a vonós bandákról, a citeráról, a tekerőlantról, paraszt-zenészekről, cigányzenészekről, európai összefüggésekről...

Aztán valamennyien felnőttünk a feladatokhoz. Halmos Béla Sárosi munkatársa lett, nála is kandidált. Én pedig nagy megtiszteltetésnek vettem, amikor a magyarországi románok népzenejéről készített hanglemezemhez szak szerű ismertetést írt. Ma is az ő nyomdokain haladva készítem ismeretterjesztő műsoraimat a Bartók Rádióban hétről-hétre.

A Zenetudományi Intézet Népzenei Gyűjteményében ezrével sorakoznak a nagy szorgalomról tanúskodó, lendületes tollvonású Sárosi-lejegyzések. A hangszeres zenéről, zenészekről írt tanulmányai pontosak, izgalmasak, igazak. Túl sokat hallgattuk már, hogy a magyar hagyomány inkább vokális gyökerű. Valóban úgy is tűnhetett, amíg csak az énekelt anyaggal foglalkoztak. Lajtha László, Sárosi Bálint, majd később Kallós Zoltán, Martin György kutatásai bebizonyították, hogy a hangszeres zene, a tánc épp olyan markáns vonulata népzenei múltunknak, mint a vokális tradíció.

Kritikai szelleme azonban nem csupán szakmai kérdésekben nyilvánult meg. A népzenevel való foglalkozás sok tanulsággal szolgál, s így volt üzenete az ezzel bíbelődők, hogy ne mondjam „visszaélők” számára is. Kodályról mondja egy írásában: sem ő, sem Bartók nem emlegette a hazát, amit az előttük járók úgy elkoptattak, hogy már ajkukra venni se merték. Ugyanígy lenézte a nagy hangon emlegetett „magyar”-ságot, jól tudva, hogy az divat és politikai széljárás szerint lehet cégére üres büszkeségnek, takarója hibáknak, eszköze olcsó érvényesülésnek, csapdája megtevesztésnek, gerjesztője gyűlölködésnek. Élesen megfogalmazta, amit józan ésszel magunk is beláthatunk: „...amint műveltnék sem lehet születni, úgy magyar-nak se! Csak szerzett műveltség van, szerzett magyarság.”

Sebő Ferenc

NÉHÁNY EMLÉKEM SÁROSI BÁLINTRÓL

Szomorú, de végleg és visszavonhatatlanul eltávozott drága barátom, Sárosi Bálint.

Pótolhatatlan munkásságát az *Élet és Irodalom* július 29-i számában tökéletes pontossággal ismertette Richter Pál. Én a nagyszerű barátról szeretnék megemlékezni.

Bálintot örökéletűnek hittük. Nagyon idősén, kilencvenvalahány évesen ugyanolyan friss volt, mint mikor még fiatalon a világot akartuk megváltani.

Az ötvenes évek második felében ismertem meg a Népművészeti Intézetben, a Corvin-téren. Akkor már működött az általam alapított Bihari Együttes, és sokat jártam be Pór Anna táncosztályára és a Muharay Elemér vezette néprajzi osztályra. Akkor ismertem meg Szigeti Karcsit, Martin Györgyöt, Pesovárékat és Sárosi Bálintot. Egyszer Muharay Elemér megpödrte a jelentős bajszát, és elküldött tánc, zene és szokások gyűjtésére egy-egy brigádot, hogy tanuljanak bele a néprajzi kutatómunkába.

Annak a „gyűjtőbrigádnak”, akikkel többször jártam, a zenész tagja volt Sárosi Bálint. Rögtön kiderült, hogy ő is erdélyi, kiderült, hogy mindketten szeretjük a tréfát és a jó kis hazai történeteket. Rövid idő alatt nagyon összeharagultunk. Nagyon azonosak voltak a gondolataink, azonosan láttuk az akkori történéseket.

Mikor 1955-ben megalapítottuk a Bihari kultúrteremben működő – úgy neveztük – önképző körünket, Bálint is meghatározó tagja lett ennek az önművelő kis baráti társaságnak Szigeti, Timár,

Martin, Pesovárék, Borbély Jolán és mások között. A választott vezetőnk Éri István régész – akkor Borbély Jolán férje – volt.

Bálint a kis társaság mellett támogatta a Bihari Együttes munkáját is. Segített zenekart keresni, népdalokat tanítani. A zenei összeállításokra akadémiai évfolyamtársait javasolta. Barátságunk eközben, az évek során nagyon fontos lett, remélem mindkettőnknek. A Bihari Együttesnek úgyszólván ő lett a zenei vezetője. Akkor még „társadalmi munkában” dolgoztunk.

1957-ben, a forradalom után Éri Istvánt bízták meg a nagyvárosi vár feltárással. Nyáron az utánpótlás együttesrel, 14-17 éves gyerekekkel, társadalmi munkában segítettük a régészeti feltárást. Sárosi Bálint is velünk jött az önképzőkör több tagjával együtt. A fiúkkal nem messze a vártól, az erdőben, kétszemélyes kis sátrakban laktunk. Én Bálinttal. Esténként, mikor már bent voltunk a sátorban, Bálint elővette a furulyáját, és tanította a gyönyörű dallamokat. A sátrakban mindenki hallotta. Éjszakánként átalakultunk afféle „sátor-kórusá” Sárosi Bálint vezetésével. Évekkel utána, mikor volt egy Bihari-találkozó, néhány öregedő régi tagunk, ha részt vett a spontán közös éneklésben, mondta, hogy „ezt a dalt a nagyvárosi sátrakban tanultuk”. Szuggesztív lényével sokunkat nevelt a népdalok szerelmesévé.

1955-56-57-ben készítettem a Biharinak néhány koreográfiai zsongémet. Timár Sanyi is akkor tanította be első darabját, a „Bagi karikázó, verbunk és csárdás”-t. Mi, a többiek, állandóan biztattuk

Tinkát (Martin Györgyöt), hogy készítsen ő is egy számot. Már fiatalon a kalotaszegi legényes tudósa és előadó mestere volt. '57-ben egyszer csak vállalta. Öt fiúnak tanított be egy legényest. Zseniális szerkesztés volt. Nagy-nagy lelkesedéssel fogadtuk. Bálint mondta, hogy ehhez nem budapesti hangzású zenekar kell. Kiment a Mátyás térre. Akkor ott, a VIII. kerület közepén sok roma zenész lakott. Egy délután talált egy tinédzser korú hegedűst és egy brácsást, akik vállalkoztak a kísérletre. Sok délután gyakorolt velük a Bihariban. Eredeti felvételeket hallgattattott. Egy hónap alatt, mire Tinka kész lett az öt fiúnak készített koreográfiájával, létrejött a magyar táncmozgalom első paraszthangzású kis zenekara. Ha kellett, Bálint bőgözött. (Sok hangszert tudott megszólaltatni.) Sajnos, ennek nem lett folytatása. Jó lett volna, ha a táncház megszületésénél már lett volna

na egy ilyen kis zenekar. (Halmos és Sebő az első táncház idején álltak rá Martin segítségével az eredeti népi muzsikára.)

Sajnos, Tinkát soha többé nem tudtuk rábírní, hogy újabb koreográfiát készítsen, pedig Bálint sokáig gyözködte. Azt mondta: „Kipróbáltam, jó, hogy tetszett nektek, de nem érdekel tovább”. Sajnos ez volt Martin György első és utolsó színpadi alkotása, ráadásul eredeti hangzású kalotaszegi zenével. Sajnos akkor nem volt technikai lehetőségünk rögzíteni az utókor számára.

Bálint hétféltelke Pilisszentkereszten, a falu fölött, az erdő szélén volt. A táj talán kicsit székelyföldi szülőhazájára emlékeztette. Többször találkoztunk, mert majdnem a szomszédjában volt Farkas Lacinak, az *Új Írás* szerkesztőjének a telke, ahová sokat jártunk. Bálint a telkét maga gondozta. Metszette a fákat, kaszálta a fűvet. Az erre való tudást hazulról hozta. Mikor már kilencvenhez közeledett, elhatározta, hogy eladja gyönyörűen karbantartott telkét. Kérdeztük, miért. Búcsút mondasz az erdőnek, a kertet látogató vadaknak? „Már öregszem, nehezemre esik a kaszálás.” Kérjél meg valakit a faluból! „A fenét, hisz én tanítottam meg őket, hogyan kell itt a hegyen kaszálni és boglyát rakni!”

Ilyen volt Bálint, a nagyszerű barát. Az erdélyi kollégiumi élet után (pár évvel ezelőtt erről élvezetes emlékiratai jelentek meg a szintén Farkas László által szerkesztett *Tekintet* című folyóiratban), a háború után már Budapesten lett népi kollégista, majd egyetem, zeneakadémia és a pótolhatatlan tudományos életmű következett. Sajnos az élet egyszer mindnyájunknak véget ér. Bálint is eltávozott. A nagyvázsonyi sátorból elhangzó furulyaszó és éneklés ma is itt cseng a fülemben. Sokat köszönhetek neki. Remélem, szép dalokkal vár majd engem is!

Novák Ferenc „Tata”

Ötven év távlatában

Személyes találkozásaim Dr. Sárosi Bálint népzenekutató professzossal

Debrecenben 1970-ben alakult meg a Délibáb Népzenei Együttes a zeneművészeti főiskola hallgatóiból. Ennek a közösségnek, na meg népzene tanáromnak, Benczéné Dr. Mező Juditnak köszönhetem, hogy fiatalon személyes kapcsolatba kerülhettem Dr. Sárosi Bálint népzenekutatóval.

Emlékszem, még a 70-es évek elején, talán 1972-ben a Délibáb együttes néhány tagjával részt vettünk a püspökladányi népzenei találkozón, ahol a Hortobágy, Sárrét, Bihar hangszeres, énekes szólistái, népdalköre, citerazenekekarai léptek fel. Jutka néni még a Zeneakadémiáról ismerte Sárosi Bálintot és meghívta a találkozóra. Itt mutatott be bennünket egymásnak.

Közvetlen, személyes hangú beszélgetésben tudtam meg, hogy „csíki ember” – hogy Csíkból, Csíkrákosról származik. Lenyűgözött, nem csak a tudása, a rendkívüli memóriája, hanem az is, ahogy az egyszerű falusi emberekkel kapcsolatot tudott teremteni, ahogy a próbák folyamán elmagyarázta, megértette a hangszeresekkel, énekesekkel, hogy mire kell figyelniük, min kell javítani. Hamar népszerű lett közöttük.

Az előadók műsorában akkoriban gyakran veredtek a népdalok és a műdalok, nóták, sok-

szor segítség kellett a hangszerek felhangolásában is. Humora, találó megjegyzései is emlékezetesek maradtak. Például Törő Gábor cikós, püspökladányi hagyományörző énekes fellépése után Sárosi Bálint csak ennyit tudott hozzáfűzni az előadáshoz: „Ennek az embernek, olyan bikamegállító hangja van.” S ebben persze minden benne volt a kemény, szilaj, erős, a pusztán átívelő éneklés jellemzésére. 1978-ban a Délibáb Népzenei Együttes tagjaival, a város vezetőinek támogatásával megalapítottuk Debrecenben az ország első vidéki népzenei iskoláját. Megírtuk a tanítást segítő „Hangról-hangra” népzenei füzeteket. A furulyásoknak szóló segédanyagot én készítettem el, s az anyaggyűjtés során eljutottam a Zenetudományi Intézetbe, ahol Sárosi Bálinttal is megbeszéltem terveimet. Nagyon segítőkész és nyitott volt erre az ötletre, olyannyira, hogy saját gyűjtéseit is rendelkezésemre bocsátotta.

A 80-as évek elején táncházenész-tanfolyamot szerveztünk Debrecenben Halmos Béla és a Téka együttes tagjainak közreműködésével. Sárosi Bálint – akit akkor már jól ismert a fiatal népzeneész társadalom, és rádiós műsorait is sokan hallgatták – meglátogatott bennünket, és jó hangulatú beszélgetéseken osztotta meg ismereteit a tanfolyam hallgatóival. A magyar

hangszeres népzeneéről tartott előadása a mai napig emlékezetes.

Közvetlen munkakapcsolatba akkor kerültem Bálinttal, amikor 1986-ban a Magyar Rádió népzenei szerkesztője, majd a népzenei szerkesztőség vezetője lettem. Figyelemmel kísérte a szerkesztőség műsorait, és soha nem rejtette véka alá véleményét. Kritikus, de építő jellegű észrevételeit mindig átgondoltuk. 2000-ben a Magyar Rádió II. népzenei versenyén a bíráló bizottság elnökének kértük fel. Ő örömmel elfogadta a meghívást és a verseny után így értékelt a rendezvényt: „... elismerés a kitűnő szervezésért! A szerkesztők – Dévai János és Máder László – valamint munkatársaik a kezdetektől az utolsó pillanatig mindent alaposan végiggondoltak, mindig a helyükön voltak, minden részletre odafigyeltek, a gördülékeny lebonyolítás érdekében nagy rutinnal és hozzáértéssel tették meg a szükséges lépéseket. Rajtuk keresztül az elismerés szól a Magyar Rádióknak is, mely a feltételeket megteremtette. A színvonalasan megrendezett verseny nem válik szégyenére.” (folkMAGazin 2001/1)

Akkor is, és most is csak köszönni tudom elismerő szavait.

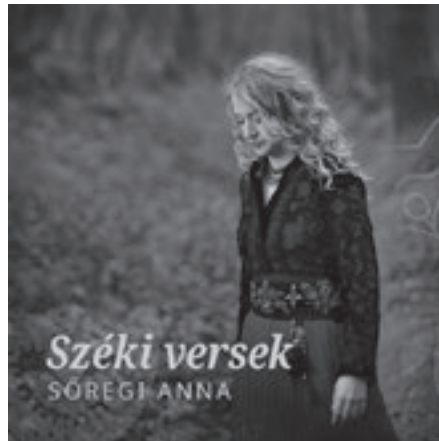
Nyugodj békében, Bálint!

Dévai János

Szólnak is valamiről!

Meghallgattunk két új folklemezt

A hagyományos népzene modern világunkban betöltött szerepét már tárgyaltuk néhányszor, így most az alábbi két, az eredeti forrásokból nagyokat merítő produkció apropóján szűkítsük is le az egészet a lényegi fókuszra: hogyan tudjuk dekódolni, így befogadhatóvá tenni a népzene popformákhoz szokott berögzüléseink ellenszelében? Kezdeként próbálkozunk egy tisztázó definícióval: az autentikus népzene ugyebár nem más, mint a múltbéli egyéniszociális megélések és tapasztalatok dalformákba öntése, afféle kiérlelt és lesallangozott kulturális kincs, így korszakokat képes áthidalni és összekötni. Persze szép-szép, de a kérdés továbbra is a kecske-káposzta séma: a régi megszólaláshoz való hűség ragaszkodásból mennyi vehető át és vihető tovább, szem előtt tartva a megmaradást és jóllakást is; egyáltalán találkozhat-e mindez a ma emberének másfajta morális ideákon nevelkedő, és efféle hagyományok iránt nem is különösebben érdeklődő szemléletével és lelkületével. Nem könnyű erre válaszolni, a szakma tudósai sem értenek egyet mindenben, de annyi talán mégis kijelenthető, hogy az egyszeri polgár lehetősége valójában egy döntés: az odaszánás. A hagyományosabb kulturális és szociális berendezkedésre rimelő népzene befogadásához egyébként közhelyes a recept: valóban le kell „lassulni” hozzá, a felkészülésnél jóval több figyelmet és türelmet kíván, a belső szenzorok finomhangolását, azaz olyasféle elmélyülést, amit az online szörfö-

zéshez és popformákhoz szoktatott mindennapi lét egyébként nem igényel.

Sőregi Anna: Széki versek (Fonó, 2022) albuma a széki dalok és vonószének jól dokumentált és bőséggel felgyűjtött kultúrköréből lett összeállítva, így Anna a bőség zavarával szembesült: „Nemcsak a szövegek nagy mennyisége, ezerfajta variációja árasztott el, mint a tengervíz, hanem az érzelemből fakadó, különleges előadási stílus, hangvétel, hangszín is, ami a múlt széki énekeire általánosan jellemző, és a szövegeket oly kifejezővé, élettel telivé teszi a korai Pátria lemezek Lajtha-féle gyűjtéseitől kezdve a legutóbbi időkig. Minden nagy énekes egyéniség ugyanis egy adott dallamra saját ízlése, sorsa szerint éneklir rá a szövegeket, ezért is olyan személyes hangúak. Ungvári Mártonné Prózsza Zsuzsát, Sípos György Sándorné Juhos Zsuzsát, Papp Mártonné Fülöp Mária, Csorba János, Szabó Varga Györgyöt, Székely Ferencet ilyen szempontból is mestereimnek tekintem, még ha sajnos nem is találkozhattam velük. Az az eltűnt világ azonban, amit ők éltek, és életükkel, művészetükkel képviseltek, számomra – és remélem, sokak számára – olyan értéket képvisel, amit mai életemben is szívesen látok viszont.” A múltat valóban nem eltörölni kell, ahogy ez szintén megfogalmazódik a CD kísérőfüzetében, hanem betölteni, és ez összecseng azzal az egész emberiséget érintő válságkezelő újszövetségi gondolattal, hogy ami meghaladja a vérségi szeretet szintjét és magasabb szinten köti össze az embereket, az a szellemi kapcsolat, a hétköznapi horizontális társuláshoz hozzáadódik tehát a vertikális.

Sőregi Anna és népes zenészcapatának (Halmos Attila, Gombai Tamás, Árendás Péter, Havasréti Pál, Juhász Zoltán, Liber Endre, Kelemen László, Szabó Annamária, Sípos

Márton) lemeze úgy esszenciális sűrítménye a bevezetőben tárgyaltaknak, hogy egyrészt szerkesztéskor a széki zene és kultúra minden fontos tárgykörét érinti, bevilágítva valamennyi szegletbe, mégis megnyugtatóan kerek és egységes az album egésze. Nincs is elhallgatva semmi az élet édes-nehéz teljességéből: az ébredő szerelem és az erre rányiló bizalom – a népzene elsöprő energiáinak jó része pont abból fakad, hogy sok dal és vonószene a párvalasztáshoz köthető –, aztán a mindennapi élet ízei, a szépségek, a megpróbáltatások és a néha kikerülhetetlen tragédiák lettek sorba véve és összeérintve. És ha a végére érve sem lelünk örömet és megnyugvást, mégpedig elsősorban emberi mi voltunkban, mert ez a zamatos és a lét sokszínűségét körüljáró lemez ehhez egyértelműen hozzá tud segíteni, akkor tényleg máshol keresgéljünk.

Herczku Ágnes eddigi életműve gyakorlatilag keretesnek tekinthető, a népdalokat hagyományosabban megszólaltató felütés után világzeneibb produkciók következtek, persze a gyűjtésekre, szakmai elmélyülésekre továbbra is nagy gondot fordítva; az utóbbi években pedig újabb mélyátadásokra került sor. A 2018-as dupla albumról többek közt ezt írtuk: „A világzeneibb produkcióinál a folkosabb énjét követeltem, tavaly pedig a Hangzó Helikonos lemezénél pont az ettől való távolodásaitól ájtaltam el, úgyhogy most mindent áttrok: a »Hozomány – Visa« pont attól lehangolóan erős és meglepően személyes, hogy egy az egyben a hagyományok talaján állva, onnan nagyjából egy tapodtat el nem mozdulva célozza be a lényegét. Nem akar semmi mást, csak az életről, az élet szépségeiről és megpróbáltatásairól dalolni szívzaggató rifekkel, mert ez a mai pophoz szokott hallgató számára szabálytalannak és akár töredzettnek tetsző lüktetés gyakran olyan sodrá-

folkMAGazin

LELŐHELYEK

FOLKMAGAZIN SZERKESZTŐSÉG
1011 Budapest, Szilágyi Dezső tér 6.
Tel.: (1)-214-3521; www.folkmagazin.hu

NÉPTÁNCOSOK KELLÉKBOLTJA
1137 Budapest, Katona József u. 21.
Tel.: (1)-239-1199

ÍRÓK BOLTJA
1061 Budapest, Andrássy út 45.
Tel.: (1)-322-1645

A FOLK
1074 Budapest, Dohány u. 84.
Tel.: (1)-351-3341

MAGYAR ZENE HÁZA – SHOP
1146 Budapest, Olof Palme sétány 3.
Tel.: (30)-461-5115

sú, mint a legkeményebb rockzene. És bizony nincs az a modern ballada, ami olyan lélegzetelállítóan megindító és hófehér szépségű lenne, mint itt néhány népdal.”

A sorozatindító album most kapta meg ahhoz kívül-belül hasonló folytatását, a *Hozomány – Magyarvista* (Fonó, 2022) dupla album „Revival” alcímű CD-je feldolgozott népzene, András Jánosné Gergely Erzsébet „Erdei” kalotaszegi asszony dalaira épül, akihez Herczku Ági nem csak szakmailag, de barátilag is közel került, és ez nyilván a népdalok lelkületével való szorosabb kapcsolódásban is segítségére volt. Bár egy tájegységet érintő dal-centrikus az összeállítás, megnyugtatóan nem egysíkú, és ebben nyilván nagy szerepe van a jó érzékű szerkesztésnek is: a puritán dalokat mélyenszántó vonóslük-tetések és tempósabb menetek tarkítják, azok minden velejáróival, tételeken belüli hangulattívekkel és hangszerelésbeli megoldásokkal. Minden egyre sűrűbbnek tűnik az album belső terei felé haladva, mintha a hangszeres szólások közelebb mennének egymáshoz, valamiféle közös fókuszpont felé tartva. Persze meglehet, hogy ezt csak a felfokozódó hangulatok miatt érzem, de mindegy is, ez épp elég.

Ági olyan nagyszerű muzsikusokat választott maga mellé, mint Major Levente, Gombai Tamás, Szász József Árpád, Mester László „Pintyő” és Molnár Péter, énekes társnak pedig a nagyszerű hangú Szél Gábort, aki legalább annyit van színén, mint maga Herczku Ági. Major Levente és Gombai Tamás pri-mások pedig többek közt olyan régi mesterek játékstílusát idézik be, mint Antal Ferenc „Árus” és Varga Ferenc „Csipás”. A „Gyűjtés” című kettes CD, talán nem meglepő: terepen végzett gyűjtésekből összeállított válogatás, ezen kizárólag énekes dalok sorjáznak, láttató betekintést nyújtva az eredeti dallamok és előadásmódok univerzumába.

Visszakanyarodva még a Revivalhoz: Herczku Ági előadásmódjában újabb szintlépés érzékelhető, és ez hallgatóként nem is módszertanilag érdekes, hiszen technikailag már korábban eljutott egy szédtően magas fokra; úgy tűnhetett a négy év előtti sorozatindító lemezén is, hogy onnan már nincs tovább, elég, ha ettől kezdve jönnek sorban a lemezek, születnek aktuális előadások, kalap-kabát. De nem, van itt még valami átható finomodás, talán a belső érés külső megnyilatkozása, épp ezért ez már nem csak technikai zsonglörködés, sokkal inkább egyszerűsödés, tisztulás, a természetesség kikerekedése. Mint ha minden eddigi idevezetett volna, hogy ez a több évtizedes szakmai és lelki odaadás a népzenei kultúra lehető legtökéletesebb hangszerévé csiszolja Ágit magát.

Rácz Mihály
(langolo.hu, 2022.május 26.)

Herczku Ágnes: Hozomány – Magyarvista

Fotó: Bácsi Róbert László

REVIVAL (CD 1)

1. NEM SZERETEM AZ IDŐ JÁRÁSÁT
2. AKÁR A SIMON PISTA
3. A „HÁROM ÁRVA” ZSÓFI MAMA UTÁN
4. A FEHÉREK BALLADÁJA
5. LEGÉNYES „HITLER” UTÁN
6. A BÚCSÚZÓK PANASZA
7. MULATSÁG „ERDEI” MÓDRA
8. ERDEI ERZSI PANASZA

GYŰJTÉS (CD 2)

KESERVESEK ÉS BALLADÁK

1. KINEK PANASZOLJAM MAGAM (2002)
2. AZ „ERDEI” NÉV MESÉJE (2005)
3. ORSZÁG-VILÁG AZ ÉN HAZÁM (2011)
4. AMERRE ÉN JÁROK (2011)
5. GYERE KISMADÁRKA (2011)
6. KIMEGYEK A HEGYRE (2011)
7. KIMEGYEK A HEGYRE (2011)
8. CSÁBODOR A BARÁZDÁBA (2011)
9. CSAK TITOKBA', CSAK TITOKBA' (2005)
10. HÁROM ÁRVA BALLADÁJA (2011)
11. FEHÉR LÁSZLÓ BALLADÁJA (2011)
12. RÓZSA SÁNDOR BALLADÁJA (2013)
13. SIMON PISTA BALLADÁJA (2011)
14. SIMON PISTA IGAZ TÖRTÉNETE (2013)

MULATSÁGHOZ, TÁNC ALÁ - HAJNALIK, ÖREGES CSÁRDÁSOK, CSÁRDÁSOK

15. VIRÁGOZZÁK A VISTAI TEMETŐT (2011)
16. UDVAROM, UDVAROM (2005)
17. TEMETŐ KAPUJA (2011)
18. HEJ, NEM SZERETEM AZ IDŐ JÁRÁSÁT (2011)
19. ERDÉLYORSZÁG AZ ÉN HAZÁM (2011)
20. AZ A VONAT, HA ELINDULT (2005)
21. AZ A VONAT, HA ELINDULT (2011)
22. JAJ, DE SZÉLES, JAJ, DE HOSSZÚ (2011)
23. JAJ, DE SZÉLES, JAJ, DE HOSSZÚ (2011)
24. A VISTAI TEMPLOM MELLETT (2005)
25. HALLOD-E TE, SZELIDECSKÉ (2011)
26. SZÉP A RÓZSA / UDVAROMBA' HÁRMAT FORDULT (2005)
27. HAT ÖKÖR A FÖLDET (2005)
28. KINEK VAN, KINEK VAN (2011) ELŐZŐ FOLYTATÁSA
29. MEGYEK AZ UTCÁN LEFELÉ (2005)
30. FEKETE TYÚK / CSUJOGATÁS (2005)

A REVIVAL LEMEZ FELVÉTELEI ÉS A MASTERING 2021/22 TELÉN KÉSZÜLTEK A LIVING ROOM-BAN, A GYŰJTÉS FELVÉTELEI VISTÁBAN KÉSZÜLTEK. (2005, 2011, 2013).

PELVA GÁBOR: BOBBY

S. K-nak ajánlva
Lányi Györgynek köszönet

1.

A busz simán ringatózott a végtelen autópályán, valahol az USA dimbesebb-dombosabb belső vidékein. Néha só-ízű eső szemerkélt, ettől tudni lehetett, hogy közel van valamelyik óceán, de amúgy szép októberi idő volt, némi napsütéssel tarkítva. Szergej, a belorusz sofőr halkán hallgatta az itt megszokott, számtalan FM adás üdítően színvonalas, végtelen zeneáradatát: *Summer's almost gone* – búgta bele az éterbe édesbúsan Jim Morrison a túlpartról és csak reménykedni lehetett, hogy Szergej, akinek csak a háta látszódott, és a homloka egy kis részlete a tükörben, nem alszik. Persze ki foglalkozott ilyesmivel most, hogy már három hete folyamatosan úton voltak.

Sanyedli egykedvűen bámult ki az ablakon, pintes, meleg Budweiserét szorongatva. A lábánál pihent belőle egy hatos karton, amiből már két sör hiányzott. A buszban jelenleg csend honolt, álmos, fáradt, sokadnapos, fásult csend. Hol volt már az első napok izgalma, amikor, immár nem először megérkeztek Amerikába, hogy belekezdjenek a soron következő turnéba. Azóta a lelkesedés lelapadt, igazából a mindenkori színpad, a zenélés öröme, a fellépés után elfogyasztott whisky-mennyiség és nem utolsósorban a megnyugtatóan zizegő zöldhasúakról barátságosan lenéző Ulysses S. Grant, Abraham Lincoln, de főleg Benjamin Franklin ismerős arca tudták megpörgetni a hangulatot. Egyik fellépő helyszín olyan volt, mint a másik, főleg belső-amerikai sivár kisvárosok, lapostetejű, favázas, fehér vagy szürke épületekkel a nyílegyenes utak mentén, központjukban lassan forgott a benzinkút, postahivatal, a kis bevásárlóközpont, oldalában a nélkülözhetetlen liquor store-ral, általában a Sad Cowboyhoz címzett helyi kocsmá, kajálda, sheriff-office és tűzörség tengely. Persze akadtak aztán teljesen örült és kiszámíthatatlan nagyvárosok is, amelyek azért vittek némi izgalmat az utazásba.

Tízen voltak: öt népzeneész, két néptáncos pár és a tour-manager, ha Szergejt nem számítjuk. Ő együtt járt a bérelt busszal a busztársaság tartozékaként, és annyi köze

volt Magyarországhoz, hogy nagyapja valamelyik balatoni szőlőhegy alatt pihente ki éppen az örök dicsőséget. Itt volt a két hegedűs-prímás, Nyakas és Gézu. Nyakas, az érző lelkületű, sértődékeny, snájdig, latin amorózó, aki mindig úgy jelent meg hollófekete bajusza alatti hófehér vigyorával, mint egy olasz hőstenor. Az utóbbi időben az összképen némileg változtatott az a tény, hogy Nyakas elmerült valamely mezőszéki falu zenéjében, ahol még éltek és virultak az „adatközlők”, értelemszerűen helyi, magyarul alig beszélő cigányok, akik mesterien bűvölték a vonót. Nyakas folyamatosan náluk lógott, tanulta rendületlenül tőlük a fortélyt, és annyira átítatta az isten háta mögötti csodavilág, hogy elkezdett úgy öltözni, mint ők. Kiskarimájú téeszelnök kalap, gyűrött barna zakó, ünnepeles, rénszarvasmintás román kardigán az ing fölé, szigorúan nyakkendő nélkül, megereszkedett, kitérdelt nadrág, és Ploiesti vegyiüzemeiben fröccsöntött, talmian, taljánul csillogó cipő, titokban talán az elmaradhatatlan nylonzoknival.

És Gézu...haj, a Gézu! Óróra köteteket lehetne írni. Gézu, aki mindent tudott, ami hegedű, valószínűleg így született, kezében kis zöld hegedűvel, amely később szárba szökken és kivirágzott. Aki reggel hatig ivott, hogy aztán kilenckor már gyakoroljon. Külön gyűrt arra, hogy részezen is, másnaposan is, mindenhogyan. Aki egy tánc-háztáborban első nap kapart magának egy lyukat a száraz homokba és négy napig ott hűsölt éjjel és nappal, no meg persze megállás nélkül muzsikált és ivott, és mindenki hozzájárándokolt, ha le akart valamit csippenteni a játékából, de hiába, Gézu ügyesen titkolta a trükkjeit, és ha valaki kérdezett tőle valami technikai dolgot, akkor előszeretettel kezdett Telemant játszani kevésbé meggyőzően, de annál lelkesebben, behajolva a kérdező arcába, annak orrát folyamatosan a hegedű csigájába verve és kibökve az őt körbevevő, óvatlan hallgatóság szemét a vonóval. Mikor már fázott hajnalban, kis természeténél fogva behengeredett az óriási bográcsba, ahol az előző esti birkapörkölt még langyos szaftjában édesdeden elaludt,

Pelva Gábornak hívnak.

Születtem 1962. március 20-án Budapesten.

Zenész vagyok, gitáron, hegedűn játszom, továbbá aktívan foglalkozom dalszerzéssel, szövegírással is. Sok színházi előadásban játszottam és játszom jelenleg is közreműködőként és szerzőként egyaránt. Pintér Béla és Tásulatának vagyok a tagja. A karantén alatt rengeteg időm volt és elérkezettnek láttam az időt régi tervem megvalósításához, nevezetesen elkezdtem megírni a bennem fölgyülemelő rengeteg élményt.

Zenészpályafutásom során sok szubkultúrában sikerült

megmerítkézni, tekintve, hogy több műfajban is dolgozom. Népzene, rock, blues, jazz, latin.

A táncházmozgalomba a nyolcvanas évek elején csatlakoztam be, és úgy gondolom, hogy sikerült elkapni a mozgalom egyik legértékesebb időszakát, amelyben a Sebő Ferenc által emlegetett városi szubkultúra bontakozott ki a táncház keretein belül. Bátran állíthatjuk, hogy ez az időszak jelentőségében meghaladta az úgynevezett beatmozgalmat, sajátosan újraértelmezve azt. Ráadásul ebben a szerencsés csillagállásban a különféle műfajok és ezek képviselői között fantasztikus átjárás volt, amit azóta sem sikerült megismételni olyan mélységben. Írásaimban ezért satirikus, humoros formában igyekeztem megörökíteni ezt a színes, kulturális kavalkádot, belekapaszkodva az életünket tápláló gyökerekbe. A humor nálam eszköz arra, hogy a sokszor mélyre nyúló tematikát fogyaszthatóbbá tegyem a mindenkori olvasó számára.

Jelenleg Dunabogdányban élek, három felnőtt gyerekem van és továbbra is aktívan alkotok, mind zenei, mind irodalmi téren.

hogy kora délelőtt, mintegy függőleges vonallal elvágva, az egyik felén vörösen, a másik felén fekete-fehéren(zakó, ing), villogó, fanatikus, fekete szemével büszke brueghe-li haláltánc-bohócként körbenézve hegedűre kapjon legott. Akit a New York-i reptéren már várt az előkészített toloszék, mert a jó cimborá, a néptáncos steward jóvoltából nyolc óra alatt elfogyasztott gabonapárlat már neki is sok volt. Az immigration officer rosszálló és vészterhes pillantásait valahogy mindig sikerült kioltani. Aki Chicagóban két napig csavargott a legveszélyesebb, bandaháborúk által sújtott környékeken, hogy blues-kocsmákban hegedüljön a feketékkel és helyi legendává nője ki magát. A kis, bátor fehér gyerek, akit a kétméteres drogdíler és gyilkosok a keblükön babusgattak. Akik közelebb álltak hozzá, azok tudták, hogy rengeteg könyve van, amelyeket el is olvasott, hogy mikor, az is az ő titka maradt. Jelleme, a kis emberekre oly jellemzően sziklaszilárd volt, amelynek ékes bizonyítéka az az eset, amikor egyik éjszaka féket nem tűrő, gyakran durva beszélésével megsértett egy nem kevésbé vehemens kollégát, aki nemtelenül, egy orra irányzott hegyes csapással zárta le a vitát, és amikor másnap megkérdezték Gézutól, ugyan mi történt az orrával, csak annyit morgott: feltörte a korsó. Sajnos zsenitudata és a szesz erőteljesen interferált, ezért előszeretettel kritizált mindenkit, főleg azt, aki éppen nem volt jelen. Ezt a tulajdonságot Erdélyben csipentette fel, mint Nyakas a román divatot, a cigányok közt, ahol csak és csakis az számított embernek, aki tudott zenélni, és mivel ő mesternek számított, eme eszményt botcsinálta tanítványai is átvették, így sikeresen lefertőzte az amúgy elég összetartó kasztot. De írjuk javukra, legalább elvártak valamilyen teljesítményt egymástól, megkérdőjelezhetetlenül, hízélgés nélkül. Jaj, a Gézu, akit mindig, mindenki elvitt magával, mert bár elviselhetetlen botrányhős volt, de a tudása mindent vert...

Aztán itt volt Kurbli, cimbalmos, brácsás, Nyakas öcsese. Kis-Nyakasnak is hívták, de érthető módon ezt nem szerette. A mindig kedves, halk szavú Kurbli, aki a maga

csendes módján ügyesen lavírozott a táncház kissé arrogáns, harsány világában. Aki, ha valaki nagy ritkán felidegesítette, úgy tudta leosztani a nála fejjel magasabb vagányt, fojtott indulattal, alulról mélyen lealázva az illetőt, hogy az megszegyenülten eloldalgott, pedig nem volt ritka a pofon a bulik lecsengésekor. De ő mindig szóval győzött, habár látszólag olyan szerény volt, hogy ha valami táncházon kívül eső, de népzenei rendezvényről kiment cigizni a hátsó személyzeti ajtón a konyha mellé, a főnök rögtön megtalálta és abban a hiszemben, hogy egy pincérje lóg éppen, jól leszúrta és bezavarta dolgozni.

Itt volt Toncsi, a böggös és tekerőlantos, a nagydarab, vidám fickó. Jóindulatú ember benyomását keltette, folyamatosan viccelt, de vitriolos, néha gonoszodó, sőt perverz humora valami mély szomorúságot rejtegetett, amelynek forrását senki nem ismerte. Gyakorlatilag soha nem látszott meg rajta az elfogyasztott alkohol mennyisége. Egyszer Sanyedlivel még az antivilágban egy del-finkék Trabanttal óvakodtak hazafelé egy háromnapos vidéki mulatságról. Toncsi vezetett, miközben Sanyedli az anyósülésen édesdeden kente szét arcát az oldalsó üvegen. Megállították őket a rendőrök. Papírok, így-úgy, minden rendben, további jó utat. Erre Sanyedli fölriadt és látván a rendőröket, azonnali reflexből fölajánlotta nekik, hogy van nála német márka és mindent el lehet simítani. Erre azok ketten, meggondolatlanul, kapásból megszondáztatták Toncsit...

A vérvétel után a doki röhögve közölte, hogy Toncsinak gyakorlatilag alkoholmérgezése van. A jogszi per-se a rendőröknél maradt, pedig a márkával jobban jártak volna. Ugyanis két nap múlva Toncsi a postaládájában megtalálta a kérdéses passzust, egy levélke kíséretében, amelyben az állt, hogy X.Y., egy volt osztálytárs, aki most a belügyben dolgozik, véletlenül ráakadt bent a jogszira és hogy ejnye-bejnye, meg hát most az egyszer ezt elrendezi és egyben kéri Toncsit, hogy azért, ha van ideje, keresse fel őt a munkahelyén, földidézendő a régi szép idők. Másnap Toncsi befáradt személyesen kö-

szöveget mondani, ahol az osztálytárs, a hátbaveregetések után, zaccos-karcos kávé, elkobzott amerikai cigi és egy eredeti francia üvegbe áttöltött Lánchíd konyak kíséretében egy barátságos lakkozott retróasztalkánál ülve gyorsan a tárgyra tért. Miszerint Toncsi innentől kezdve hetente jelent neki, mert a táncház egy veszélyes terep, sok ott a gyanús elem. Nacionalisták, irredenták és ki tudja még miféle söpredék. Bögösünk erre karakánul odadobta a jogosítványát és elküldte jótévőjét az anyjába. Erre az csak kínosan röherészett, visszaadta a papírt, és Toncsit azóta sem zargatták többé. Nyilván azért megtartották jó emlékeztükben. Hej, azok a betyáros nyolcvanasok...

És elől figyelt kissé feszülten Leonárd, a tour-manager. Most éppen az USA-ban tengette kiszámíthatatlan napjait, egyébként bárhol előfordulhatott a világon. Ő rajongó volt, és most éppen nyelvtudását, kapcsolatait és pénzét nem kímélve egyengette a turné ágas-bogas szövevényeit. Kalandos utat járt be és kifogyhatatlan volt a sztorikból, bár ebben a társaságban nehéz volt nagyot villantani. Idősebb volt a többiekénél. '56-ban ott volt a bátyjával a Parlament előtti békés tüntetésen, amely vérfürdőbe fordult, nagy valószínűséggel Piros László hentessegéd, később ávos főtiszt jóvoltából. Figyelmezzünk eme név beszédes voltára, mely név egészen 2006-ig hordozta szegyenletes tulajdonosát, bár talán jobb lenne elelejteni... A vérnősző barom és brigádja a házak tetejéről, géppuskával kezdett el tüzelni a civil tömegre és a köztük álldogáló és bratyizó ruszókra, akik erre bepattantak a tankokba és először visszalöttek, aztán már vaktában tüzeltek. Leonárd a hátán vonszolta ki súlyosan sebesült bátyját valami biztonságos helyre, és elment a kedve az egészszől, így gyorsan Ausztriában találta magát. Mivel szakács-cukrász végzettsége volt, mindenhol könnyűszerrel talált munkát és bejárta a világot. Egyik legnagyobb dobása az első iraki háborúban esett meg, miszerint ő lett a Szaúd-Arábiában állomásozó USA-vitézek egyik ellátó szakácsa. Mivel erre felé az alkohol szigorúan tiltott dolog államilag, ráadásul a hadsereg sem kultiválta a fogyasztást, értelemszerűen egy kisebb prohibíció kellős közepén találta magát, amely, mint tudvalevő, a csempészés, ügyeskedés és általában a bűnözés melegágya. Nos, Leonárdunk erős vonzalmai révén a híres arab nevű vegyület iránt, továbbá látva a G. I. Joe-k szomjas szenvedéseit, Al Caponét megszégyenítő akcióba kezdett. Összevásárolt a hadsereg pénzén, legálisan, mérhetetlen mennyiségű alkoholmentes sört és mindenféle 100%-os gyümölcslevet, amelyet aztán fémhordókba öntve, ismeretlen eljárással erjedni hagyott az általa vezérelt menza pincéjében. Az eredmény valami bor- és sörféleség lett, a lényeg, hogy ütött. A szakácpultnál folyamatosan bömbölt a legkeményebb hardcore, amely a legények harci kedvét volt hivatott emelni, és nem mellesleg elnyomta az erjedés következtében dagadva durrogó fémhordók zaját. Leonárdot nagyon szerették a katonák, ráadásul jól is főzött, és Szuvorov admirális óta tudjuk, hogy a baka szívéhez a gyomrán keresztül vezet az út. Zsákszámra vasalta be a zöldhasúkat, miközben egyszerre a saria Ráf-madara körözött a feje fölött vijjogva, karmai közt véres pallost tartva, másrészt már varrták neki az egyik amcsi hadibörtönben a fess narancssárga számozott rabruhát, és bokája körül kígyózott a vezetősár és lábblincs lánca. De ezt is megúszta. Ha valaki földobta volna, a duct tape-pel leragasztott szájú vamzer azonnal jelölet-

len díszsírhegyben találta volna magát a sivatagban. A hagyományörzés fontos dolog, és hát szerették, na.

De volt is miért. Végtelen nagylelkűségével mindenkin segített. Ha gyakorta itthon volt, a hajnalig tartó dorbézolások után mindenkit hazaszállított csodaszám-ba menő nyugati verdáival, miközben olyan részeg volt, mint a satu, néha kis ezzel-azzal kombinálva, de abszolút nagypályásként jól tartotta magát. Ha hébe-hóba megállították a rendőrök, márpedig az akkori kihalt, hajnali Budapesten ez előfordult, mivel igencsak csikorogva vette az akadályokat, a főlészólításra előkaparta öt darab útlevelét és tizenöt jogosítványát, köztük három arabnyelvűt, amelyek láttán a fakabátok rémülten hátrahőköltek. Ki tudja, kinek a kije, ugye, jobb a békesség... De jaj, hol van már szerencsés Leonárd, véget értek immár az ő evilági kalandjai.

És aztán a táncosok. Általában ők vitték el a show-t külföldön, de főleg itthon, az operett, magyarnóta és mulatós eme bőventermő vidékén, mivel a zenészembernek néha felködlött az a kínos érzése, hogy lett légyen bármennyire is gazdag és változatos a magyar népzene dallamvilága és díszítményei, a közönségnek édesmindegy, ugyanolyannak hallják az első dallamtól az utolsóig, mint ha ugyanazt darálnák nekik másfél órán keresztül. Ebből a szempontból itt Amerikában viszonylag jó volt a helyzet, mert az itteni közönség innen-onnan jött felmenőik révén magában hordozta a mindenkori folk révüléssel évezetét. A polgárháború után minden vidék megrendezte az évenkénti „sátras batyusbálját”, azaz ökumenikus vallási alapon, a sokszínűség jegyében találkoztak egy kijelölt területen az itt tág fogalomként értelmezendő környéken élő különféle népek, ismerkedés, barátkozás, cserebe-re stb. céljából. Az első fesztiválok voltak ezek, és természetesen a kommunikáció fő eleme a mindenki által hozott saját zene volt. Időgépet, ezret!..., vagy legalább egy kukucot: a nagy sátor mélyén, félhomályban játszik együtt az ír hegedűs, az olasz mandolinós, a német harmonikás, a fekete bendzsós, a magyar furulyás és a többi – először káosz, de lassan összeáll a kép... Hogy aztán szétesen újra és újra.

Szóval a táncosok: két délceg dalia és ugyanennyi cserfes kicsi rigó, akik nagyon unták már magukat. A táncházban, táncitanítás során bevett szokás, hogy bizonyos idő elteltével a tanár trombitahangon elsüvölti magát: páááárcsere!!! És a körbenálló sokadalomban mindenki párt cserél, nehogy megszokják egymást, nyilván valamely táncpedagógiai megfontolásból. A táncosok ezt a szabályt igen komolyan vették és nagylétszámú turnék során szigorúan be is tartották. Óh, ha a világ szállodáinak matracai dalra fakadnának, egy gyűjtő komoly néprajzi merülést végezhetne a népdalok rejtett erotikus tartalmaiban. De most csak négyen voltak, s így a párcsere és az ezzel járó dráma kezdett kissé egyhangúvá válni.

Tökéletes szimbiózisban éltek a zenészekkel, egyik feltételezte a másikat, és ez azért némileg színesítette a képet. A *Mag*-hoz tartoztak ők is, amely a végtelenségbe nyúló nyári táncházatörök igazi alfája és ómegája volt. A *Mag* élesen elkülönült az átlagközönségtől, a *Fogkefészek*-től, akik nem átaláltak lefeküdni aludni, sőt némely lelkes néprajzos sugallatára néha kilátogatni a környékbeli skanzenszerű, már nem használatos szerszámokkal ellátott Patyomkin-gazdaságba, kipróbálgatni, -gatni, -get-

ni, milyen is az, hogy aratunk, kaszálunk, kapálunk, cséplünk, hadarunk, etetünk, metszünk, szedünk, szüretelünk, begyűjtünk, ásunk, trágyázunk, szövünk, fonunk, edényt, házat, csúrt készítünk és foltozunk... A *Mag* nem aludt. Soha. Legfeljebb napközben egy félórányit, asztalra dőlve, üres poharak, üvegek és csikkhalom közepette. Viszont adta, ömlesztette bőkezűen a Tudást, éjjel és nappal. Zene és Táncz örök körforgását. Vedelt, nyújtta a vonót és a csizmát, vagy melegben a vörösre csapkodott meztelen láb-szárat, verekedett, megcsalt, gyereket csinált, hangszert igazított, lovagolt, tanított, együtt hányt a csillagok alatt, birkát belezett, dudát hangolt, húrt cserélt... Nap és Hold egyesültek örökkön örökké, ebben a *magyari vúdásztkban*...

Sanyedli egykedvűen bámult ki az ablakon, pintes, meleg Budweiser-ét szorongatva. A lábánál pihent belőle egy hatos karton, amiből már három hiányzott. A buszban jelenleg csend honolt, álmos, fáradt, sokadnapos, fásult csend. Merengett elmúlt és eljövendő dolgokon. Sokaktól eltérően ő tudatosan csöppent az egészbe. Nemcsak a szesz és a lányokkal való közelebbi megismerkedés lehetősége vonzotta ebbe a körbe, hanem kezdetektől fogva próbálta megfogni a mozgalom lényegét. Miért, merre, hogyan? Számptalan hangszereken megtanult főhangszerén, az erdélyi háromhúros kontrán kívül, például kiváló dudajátékos is volt, annak persze minden pokol felé vezető kacskaringóival együtt. De nem esett át a ló túloldalára sem, mint egypár kényszeredetten tudóskodó, akik vérre menő vitákat folytattak a dallamok fríg, avagy dór voltáról, vagy hovatovább arról, lehet-e ezt egyáltalán csinálni ebben a formában, nem kéne-e visszatérni egy operaénekesnő és egy zongora segítségével e földszagú nyekergés „magaskultúrába” való visszaemeléséhez, az iskolai énekórák biztonságos és visszavonhatatlanul elidegenítő közegébe. „Csupán” mívelte, de azt nagy lelkesedéssel. Vérbeli beatzenész volt a maga módján és gyorsan rájött a népzene igazságosztó szerepére, és pozitív szociopataként (mindnyájan szociopatak vagyunk, csak van, aki előrefelé menekül) óriási hivatástudattal vígan lubickolt a folk-revival teremtette közösségben. Különösen már akkor, amikor rádöbbenek, hogy ez kiváló exportcikk is egyben, mert vajon kit érdekel mondjuk az USA-ban egy magyar Hendrix-hasonmásverseny győztese, szemben egy számukra autentikus és egzotikus figurával.

Sűrű fekete bajszával, átható, sötétbarna pillantásával, örök vidámságával, elképesztően erős testi és lelki felépítésével, nyúhatetlen posztómellényében, tarisznyával felfegyverkezve töretlenül menetelt a céljai felé és még a „párcserétől” se engedte zavartatni magát, amennyiben kivételesen hű szövetségben élt feleségével, két gyereke anyjával. Háza, örök töltőállomásként, mindig nyitva állt a cimborák előtt, született pszichológus-zseniként a legelképesztőbb veszélyes helyzeteket tudta pillanatok alatt pozitívba fordítani kidolgozott, finom taktikáival. Egy falunapon éppen pakoltak föl a színpadra a lent éppen az esti diszkóra várakozó helyi fiatal erők gúnyos megjegyzései közepette, így nem éppen előnyös pozícióból indulván gondolt egyet, és megkérte a vezérüriüket, ugyan segítsenek már fölrakni a dögnehéz cimbalmot, amely kérés nyilván célba talált, hiszen a testi erő lett itt megköstolgtatva. A segítségért cserébe a zenekari számlára ki is osztott közöttük pár sört. A lényeg, hogy a koncert utáni táncházban, tánctanításkor ez a csapat ropta a leglelkesebben az

előzenére, az első vonalban. A diszkós sértődötten el is pakolta lejárt szavatosságú konzervjeit, anélkül, hogy kinyithatta volna őket aznap este, hogy bugyborogva öklendő, romlott tartalmuk kihabozzák a tóparti meleg éjszakába...

Ritkán követett el hibát, most merengés közben eszébe jutott valamelyik. Történt, hogy egy délelőttbe átcsapó buli után, amikor a mulatózó társaság már nem mer kijózanodni, így az agyukban termelődő biokokain a következő estéig hajtja őket, nos, ez a gyülekezet végül Sanyedliéknél kötött ki, aki tudta, hogy a család nincs otthon, tehát szabad a pálya. Leheveredtek az egyik szobában és valaki fölvetette, hogy nézzenek filmet, akkor még VHS-ről. A választás, fönntartandó a lankadó hangulatot, a *Ragyogásra* esett. Kitűnő választás, mondaná erre egy film-sommelier, különösen azért, mert akkoriban az ingerküszöb még alacsony volt, ami a horrort illeti, továbbá a virrasztástól kinyílt csakráik és idegvégződéseik éhesen fogadták be ennek a zseniális, ámde nyomasztásban díjnyertes klasszikusnak minden kockáját. Éppen annál a jelenetnél tartottak, amikor Jack Nicholson baljós karaktere bemelegszik a rémisztő, tiltott hotelszobába, hogy lecsekkolja a fürdőkádat, amelyből egy meztelen szupermodell kászálódik elő és lassan közelítve körbefonja a főhős nyakát, hogy megcsókolja, miközben mi hátulról már látjuk, hogy egy öregasszony rothadó hullájává változik. Jack rémülten hátrahököl és premierplánban szemlélhetjük a boncasztrálról szökött, foszladozó, vihogó zombiarcot, az életelen, pocsolyszerű szemeket és a szétmálló szájhús alól kimeredő sárga agyarakat...

Na, ebben a pillanatban érkezett haza váratlanul a család, akkor még az egyszem, hároméves gyerek és az asszony személyében, remek rímpárt alkotva a filmbéli family viszonyaival. Ugye a feleség, bár mindent megbocsajtó teremtés volt, erre nem számított, mármint, hogy a csípős füsttel megtelt szoba tele lesz totálisan kiütött, sápadtan szanaszét heverő filmklubosokkal. Sanyedli rémülten ugrott a pause-gombra, merthogy a gyerek. Sikeresen kimerevítette a fönnt részletezett képet, amelyet kisfia hipnotizált arccal bámult, miközben talán azt is kinyögte: „Redrum”. Pár hosszú másodperc döbbenet után Sanyedli rájött, hogy nem a pause-t kell megnyomni, hanem a stop-ot és frappánsan így is tett, mentendő, amit már nem lehetett. Erre a videómagnó azonnal átváltott a tévére. De ő jaj, éppen a híradó különleges délutáni adása ment, és hogy, hogy nem, éppen egyenes közvetítésben a Tienanmen téri tüntetés kamerákkal nem törődő, oszlatásnak csúfolt mézarszékének hipervéresen emlékezetes képei. Amelyek olyan valóságosnak tündek, mivelhogy azokis voltak, hogy felmerülhetett a gyanú, mint már oly sokszor, vajon nem Stanley Kubrick keze van-e ebben az egészben? A gyerek még megcsodálta ezt is, miközben a társaság zavartan mentegetőzve szedelődzködött, ledermedve a képsorok brutalitásától. Aznap este azért volt egy kis csetepaté, de túléltek...

A busz hirtelen nagyot fékezett, amitől mindenki fölébredt, a felhalmozott, padlón heverő üres üvegek pedig vidám csörömpöléssel reprezentálva a relativitáselmélet akkori elfogadott szabályait, nyolcvannal, egymás hegyén-hátán előreszánguldottak, hogy torlaszként megállapodjanak az első ajtó mélyedésében...

(folyt. köv.)

A szegedi fűszerpaprika

A paprika magyarországi megjelenéséről már a XVI. századból van adat. Az eredetileg törökborsnak nevezett növényt Széchy Margit termesztette, aki műkedvelő kertészként a legtrikább fákat és virágokat telepített a kertjeibe. A paprikában még nem a fűszert, hanem a különleges növényt látta. A paprika egzotikus dísnövényként már megjelent ezidőben a főúri kertekben. Rapaics Rajmund szerint a nép körében a paprika a Balkán felől betelepült bolgárkertészek közvetítésével terjedt el.¹

A paprikatermesztés elterjedésében nagy szerepe van a dohánytermesztésnek. A török hódoltság után a zsellérrétegek kertészkedő hajlama felerősödik. Először dohányt termesztenek, mely növény a törökök közvetítésével került hazánkba. Szeged népe a dohánytermesztés kapcsán olyan technikákat és szakértelmet sajátít el, melyet később a másik termés kapcsán alkalmazni tud. A szakkutatás előtt ismeretes, hogy a szegedi nép a Délvidék dohánytermesztésében meghatározó szerepet játszott.

A XIX. századi agrárértékesítés helyi kereteibe először a dohánytermelés kapcsolódik be és elsősk között bontja meg a külterjes, önálló paraszti gazdaságok rendszerét. A termés kereskedelmében szerepet játszik a tiszai hajózás is. Az árutermelés folyamatába és a gazdasági fejlődésbe bekapcsolódnak a nagyhírű, szegedi tőkésék, többek között a Sina, Zsótér, Wodianer, Koppéli családok, illetve a szegedi iparosok, kofák, ipari és kereskedelmi vállalkozók.²

A szegedi paprikatermelés ősfészke Alsóváros, illetőleg a belőle kirajzott Rösztke, Szentmihálytelek, továbbá a szegedi tanyavilág déli, alsóvárosiaktól megszállt része, főleg

Feketesztél, Domaszék, Nagyszéksós, nyugatabbra főleg Zákány, Mórahalom. Az 1910-es évek elején egy tipikus 15 holdas örökföldön és 35 hold városi bérföldön gazdálkodó rösztkei parasztember 22 holdon gabonát, 19 holdon paprikát, 3,75 holdon kukoricát és takarmányrépát termelt. Szűts Mihály gazdaságtörténész, paprikatermelő gazdaságként jellemzi ezeket a termelési helyeket, jóllehet a föld nagyobb felén nem paprikát termeltek.³

A paprika termelésének két fő szakaszát különböztethetjük meg. Az első szakasz a ház körüli, széltől védett kertben történik és a palántanevelésre irányul. A palántás nád-dal, vagy napraforgószárral elkerített terület. Ősszel felásták, tavasszal kapával megporhanyósították és elgereblyézték a földet. A paprikamagot szárazon dagasztva, vagy előcsíráztatva vetették. Palántaszedés után következett az ültetés. A palántákat alacsony peremű, egy méter széles, másfél-két méter hosszú deszkaládába, *kolébe* szedték és kocsin vitték a paprikaföldre, ahol kijelölték a palánták helyét. Rakodáshoz a *hányók* jártak a *rakók* előtt. A *hányók* általában serdülő gyermekek vagy idős asszonyok, a *rakók* pedig munkabíró férfiak, nők, akik naphosszat meghajolva dolgoztak. A *hányó* egy-egy hónalj nedves gyökerű palántát szedett a *koléból* és négy-öt szálanként szórta a földre, hogy a *rakó* keze ügyébe essen. A *rakó* a *furruval* tíz-tizenkét cm mély lyukat fúr a földbe, ebbe illeszti a palántát, majd a földet a palánta mellé szorítja.

Ültetés után három-hat nappal az elszáradt palántákat újjakkal pótolják. Ez a „fódózás”. Ezután egy héttel jön az *újítás*, ami az első kapálás, amely mehet tolókapával, kézi-

kapával, lókapával. Általában háromszor kapálták. A paprika Kisasszony napján (szeptember 8.) érik be. Ekkor kezdődött a „paprikaszedés”, ami szintén történhetett három alkalommal. Az első szedés számított a legjobb minőségűnek.

Miután egymás után sokszor, háromszor, négyszer ültetik a paprikát, a föld, különösen Alsóvároson, Szentmihálytelken, Rösztken „megunta” a termelést. A paprikatövek ezek után a virágzaskor *korcsfejlődésbe* mennek, csomósan *fejlenek*, a virágok elnyílnak és kis, borsó nagyságú termést hoznak, amely semmire sem használható. A szegedi termelők az így fejlődött termést „újhitű paprikának” hívják.⁴

Szikkadás után jött a fűzés.⁵ A fűzés során a leszedett paprikát három öl hosszú (egyenlő a jól megtermett asszony kiterjesztett két keze hosszával) zsinigre fűzték, előbb azonban a hüvelyeket megválogatták. A fűzereket az épületek eresze alá, vagy szabadban a *szergyia* nevű állványokra felaggatták, s így szárították. Száráthatták még a szárítóházban, melyekben a paprikára fűtöttek is.⁶ *Szütyűzés* során vékony zsákokba öntötték bele a paprikát és úgy tűzték fel a falra.

A szegedi paprika feldolgozása egészen a legutóbbi évtizedekig megőrizte háziipari jellegét. A feldolgozásban több szakaszt különíthetünk el.

A XVIII. század legvégéről származik a legkorábbi adat Hoffmannsegg német utazótól: „a paprikát, ha már megérett, felfűzik és felakasztják, aztán sütökemencében megszáritják és összetörik.”⁷ A XIX. század fordulóján a paprikaipar még mindig az asszonyok és a gyermekek dolga volt. A szegényebb családoknál a paprikát kemencén szárították a kenyérsütés után. Először vártak, majd kisöpörték a kemencét egy „pemetező” nevű, vízbe mártott seprűvel, majd utána öt-tíz fűzert beraktak oda. A kemencében megszáradt paprikát zsákba rakták, aminek száját bekötötték és az egészet a szüreti szőlőtaposás módjára *gázolni* kezdték.

A másik eljárás során a kemencéből kiemelt paprikát mindjárt a *külübe*, egy speciális törörszerkezetbe rakták, és aprították. A *külü* részei voltak a „bafészök”, melybe a megtörendő paprikát rakták, a bak, vagy ló (két-három méter hosszú fagerenda), ami vastengelyen mozgott kétkarú emelő módjára. A *külü*t lábbal mozgatták.

Amikor a paprikát megtörték, sűrű szővesű *lángszitán*, *lőszőrszítán*, *sölyömszítán* átszitálták. Amit a rosta átengedett a *lángpaprika*, ami benne maradt az a *csörmőpaprika*. A magyarság körében az utóbbi terjedt el. Az

igen erős lángpaprikát inkább a szerbek vásárolták.

Az egyik, a múlt század derekán alkalmazott eljárás a *csípődés*, melynek során a megszáritott paprikát nem azonnal tették a külsőbe, vagy malomba, hanem kézbe vették a hüvelyeket, egyenként lecsipkedték a fonálról illetve a csutkáról, így a csumák a madzagon maradtak. A lecsipett paprikát aztán furkóval összezúrták, a portól kirostálták, utána pedig vízimalomba, a tanyán elvéve szárazmalomba vitték. Ez a külüzés után egy fejlettebb eljárása volt a paprikaörlésnek. A vízimalmokat később a gőzmalmok váltották fel. A szegedi molnások egyedülálló szakmai hírnevét az is bizonyította, hogy az 1900-as évek elején Kotányi Jánosnak – az elsősorban reklámcélokból alapított bécsi paprikamalmában – szegedi molnások (Rozsi Lajos, Túrú István) és szakmunkások dolgoztak.

Az 1800-as évek derekán a paprikafeldolgozásban újabb fejlődés tapasztalható. A Pálffy testvérek (János és Balázs) apjuk kovácsmesterségét folytatták és külföldi úton vettek részt. Vasöntő és géplakatos üzemet nyitottak és az volt a céljuk, hogy a paprikapart korszerűsítsék. Nővérük, Sávy Istvánné, aki paprikát termesztett, egész évben törte a paprikát, de csak napi ötven-hatvan kg paprikát tudott megőrölni a szárazmalomban. Sem a szárítást, sem az örlést nem tudták fokozni.⁸ Ennek a problémának a leküzdésére 1859-ben János és Balázs bevezették a gőzmalmi örlést, melynek során a nyers, szárítatlan paprikahüvelyt hengereken zúzták szét. 1874-ben „császári és királyi” szabadalmat is nyertek olyan paprikakészítő-, örlő- és finomítógépre, amivel a legszebb színű és legkitűnőbb minőségű paprikaárut lehet előállítani. Készítményeikkel az 1876. évi szegedi országos kiállításon is szerepelnek.⁹

A szegedi paprika feldolgozásának egyik legfontosabb feladata a paprika erősségének csökkentése anélkül, hogy a jellegzetes íz és jellegzetes fűszerhatás megszűnjön. A problémára a *hasítást* dolgozták ki, ami állítólag egy hűgyösi ezermester ötlete volt, de találmányát nem tudta szabadalmaztatni, ezért a Pálffy testvérek szabadalmaztatták. A Pálffy paprikahasítási szabadalma az 1890-es években lejárt, és szélesebb körben a vállalat volt hasítólanói népszerűsítették, akik az alsóvárosiak paprikával foglalkozó rétegéből kerültek ki.¹⁰ A hasítás során a paprika részei feldolgozás közben elkülönülnek egymástól. A részek külön kerülnek tisztításra. A paprikamagokat külön mossák, hogy a csípősséget csökkentsék. A hasítást kezdetben a család, a nők végezték, később a gazda felesége már nem hasított, hanem megvásárolta a termelőtől a fűzerpaprikát, végezte a szárítást,

tást, a rostálást és a magtisztítást, ellenőrizte a hasítók munkáját. A 1900-as évek fordulóján a hasítás állandósult, esztendő üzemé vált. Nemcsak családtagokat, hanem fogadott munkások is foglalkoztattak. Szegeden a társadalmi mobilizáció útja a szegény lányok számára a paprikahasítói munka lett, így nem kellett cselédlánynak állniuk.

Az 1930-as években elterjedt a magmosógép, amely hatvan-hetven mag befogadására alkalmas és villanyerő hajtja. A gép Elek János találmánya (aki paprika-kirendeltségi tisztviselő volt) és Klivényi szegedi lakatos munkája. A mag szárítása: nyáron négy-szögletes, léckeretű, három négyzetméteres acélrostákra öntötték ki, apró gereblyével „karélták”, amit *verebélyi gereblyének* hívtak.

A szárítás másik módja bádoggal történő eljárás volt. Lapostetejű, alacsony színeket, mellékhelyiségeket szoktak a paprikakészítők bádoggal befedni. A hazahozott magot felhordták és nyáron vékonyan szétterítették rajta. Napközben többször is átgereblyézték, megforgatták, hogy a száradást ezzel is siettesék.

Vigyázni kellett, mert a gondatlan szárítás eredményeképpen a paprika gyakran füstös, dohos lett. A csípősség nélküli fűszerpaprika *kitenyészését* Horváth Ferenc valószínűsítette meg 1930-as évek elején. Az új fajta nemesítése Kalocsával egyidejűleg megindult Szegeden is. A két fajtát el kellett szigetelni egymástól, nehogy a paprika korszosodását eredményezze. A csípősségmentes paprika könnyen feldolgozható, szapora, és olcsó, de ízében nem érte utol az eredetit. A szegedi paprikatáj két körzetre oszlik a csípősségmentes paprika megjelenése miatt. A belső körzet: a várost övező feketeföldekben, továbbá, Feketeszél, Domaszék, Nagyszécsős homokján csípősségmentes paprikát szabad termelni. A Zákányszéket, Mórahalmot, Csorvát és más messzebbre eső községeket magában foglaló külső övezetben, hagyományos szegedi csípőspaprika-termelés folyik. A paprika feldolgozásában az egyes eljárások időben egymás mellett léteztek.

A szegedi paprika gazdaságtörténetében három korszakot különíthetünk el: 1. feudális jellegű, családi önellátás, mintegy 1848-ig; 2. kisárutermelő jellegű kapitalista vállalkozás időszaka 1848–1914 között; 3. irányítás, állami beavatkozás 1945-ig, majd a tervgazdálkodástól napjainkig.¹¹

Az 1800-as évek végéig a szegedi paprika termesztésére a családi termelés a jellemző, utána megjelenik a szabadverseny, a már korábban említett gőzgép 1859-es megjelenésével, a termelés üzemszerűvé válik. Ezt elősegíti a kereslet fellendülése. A paprika innentől már főtermény. Szeged a kisbirtok hazája, ahol fokozott belterjességgel lehet megélni. Paprika termelésével csak a szegényebb egy-két hold örökfölddel, a várostól, esetleg jobb, gazdától bérelt, *arendált* földdel rendelkező családok foglalkoztak. A családból a nagyüzemi termelésbe való átmenetet a kereslet fellendülése hozta magával. A szegedi paprika jelentősége fokozódott, így már az 1900-as évek fordulójától kezdve a szegedi föld nem tudja a keresletet kielégíteni. Az eredmény: megindult az elmara-dottabb paprikavidékekről (Őcsény, Decs, Kalocsa, Fajszt), melyek még a zárt termelés világában éltek, a nyers paprika áramlása Szeged felé. A szegedi paprika érdekeit sértette a spanyol paprika megjelenése a világpiacon. 1895 táján szegedi paprikakereskedők fedezték fel a spanyol termékben rejlő lehetőséget a prágai nemzetközi mezőgazdasági kiállításon. A szegedi paprikát keverni kezdték az olcsóbb spanyollal; az érdekelt kereskedők: Kotányi János, Pick Jenő, Márer Ármin. A szegedi rendőrhatalóság, különösen a Koczor-bírószék több szállítmány spanyol paprikát a Tiszába öntetett. Ennek okán szükségessé vált a szegedi paprika védelme. Az Országos Paprikaértekezlet 1913-ban Szegeden életbe léptette a paprikaminősítést, Szegeden és Kalocsán állami vegyvizsgáló intézet felállítását rendelte el, a paprika közforgalmát szabályozás írta elő és a paprikára vonatkozó vámszerződések felülvizsgálatát kezdeményezte. 1914-ben Szeged város

közgyűlése foglalkozott a paprikakérdéssel, annak érdekében, hogy a szegedi paprikatermelést fokozzák, és elérjék a spanyol áru kiszorítását, hogy a paprika keveretlen legyen. A *vegytiszt*a paprika védjegye Szeged város címere lett. Az I. világháború 1914-es kitörése és a központi hatalmak elzártága a paprikakonjunktúra kialakulásához vezetett. A paprika mint elsőrendű borspótló szer jelent meg. Az első, háborús paprikarendelet a termék forgalmát központosította és a Haditermény Részvénytársaságra bízta a kezelést. Ez már az állami irányítás, beavatkozás időszaka. Az 1930-as években a paprikaválság állandóvá vált, melynek kapcsán paprikatermelők elszegényedése indult meg tőke hiányában. Megoldásként a szakértők a liberális gazdaságot, vagy a tervgazdálkodás bevezetését javasolják. Az 1932. évi páratlanul jó termés után az árak lecsökkentek.

Az 1934-ben megjelent 1890-es, illetve az 1900-as számú rendelet, valamint az 52.000/1934. F.M. sz. rendelet értelmében „Szeged, továbbá Tápé, Dorozsma, Újgyalu és Kalocsa zárt területek, mely helyeken a termeléshez engedély szükséges, melyet mindenki megkap, akinek szülei, nagyszülei 1926 és 1933 között legalább három éven át termesztett paprikát”. A rendeleteket a termelők érdekeinek védelmében alkották.¹² A szocialista szövetkezeti mozgalom, az állami irányítás erősödése következményeként 1949-ben megalakul a Paprikafeldolgozó és Beváltó Nemzeti Vállalat, mely a malmokat államosította, és a műszaki fejlődés alapjait rakta le.

A paprikakereskedelem jelentősége már a vasúti közlekedés kibontakozása előtt is jelentős. Az 1900-as évek derekán akadnak kofák, akik messzi vásárookra mennek árusítani paprikát, így Lugosra, Karánsebesre, Debrecenbe, Nagyváradra, sőt Horvátországba is. A kofák kezdetben ekhós szekéren jártak, az otthoniaktól megvett paprikát zsákról ponyvára öntötték és *iccénként* mérték. Később megjelenik az *öregfont*, amikor térfogat helyett súlyra mérték az árut. A paprika terjesztésében a „házipatikárosok” is részt vettek, akik „vándor orvoságosok” voltak. A kapitalista fejlődés árujaként az 1870-es években tűnt fel a paprika. Szegedi terménykereskedők összel felvásárolták a törött paprikát és nyáron kofáknak adták el. A termelési technika fejlődésével és a kereslet fokozódásával kialakult a paprikakikészítők társadalma. Népiesen „paprikakufáknak” hívták őket. A paprikakufák általában nők voltak, „embörkufa” alig akadt.¹³ A termény feldolgozásával már nemcsak télen, hanem egész esztendőben foglalkoztak. Örleményeiket a paprikapiacon értékesítették, ahol a fűzés paprikát felvásárolták

és az öröltet pedig eladták. Az I. világháború előtt Szegeden fűzéri piac is működött. A kiörölt paprikát először zsákokból árulták, majd a húszas években áttérnek a *paprikamustrára*, mikor nem viszik a több zsákból álló örleményt a piacra, hanem selyempapírban a vásárlók csak mintát vesznek a paprikából, és ennek alapján történik a kikészítők és a vásárlók közötti egyezség. A következő lépés a *paprikabörze* kialakulása, melynek során a paprika közvetítésére szolgáló kis kávéház nyílt a piacnál. Emellett azonban a régi kapcsolatok is megmaradtak. A kereskedők különböző neveket adtak a paprikának. Ilyen a *Rózsa-különlegesség*, *Rózsa paprika*, *Király paprika*, *Mercantil I.*, *Mercantil II.* A rózsapaprika nevet a Pálffy-testvérek adták a paprikának, hogy azt a csörmőtől megkülönböztessék.¹⁴

A Monarchián kívül az Egyesült Államok lakossága kezdett az 1800-as évek végén érdeklődni a magyar paprika iránt. Egy magyar szűrszabó legény terjesztette: hascsikarást paprikás pálinkával gyógyított.

Az I. világháború után a spanyol paprikabehozatal a központi hatalmak elzártága miatt megszűnt, a kormány a paprikát zárta, és a Haditermény Részvénytársaság kezelésére bízta. A harmincas években a legtöbb paprikát Amerikán kívül Ausztriában, Csehszlovákiában, Németországban értékesítették. 1933-ban létrejön a Magyar Paprika Kiviteli Kft., Szeged. 1936-ban a Hungaria Szövetkezet veszi kezébe az értékesítést. 1938 januárjában létrejön Szegeden a Magyar Fűszerpaprika Nagykereskedők Szövetsége.¹⁵ A későbbiekben, a szocialista átalakulással az értékesítés súlypontja a Szovjetunióba helyeződött át.

A paprikát régebbi időkben nemcsak kellemes ízéért, hanem gyógyhatása miatt is fogyasztották. A maláriának hatékony ellenszere volt a paprikás pálinka. Nem véletlen, hogy az alföldi tájakon kezdett először elterjedni a paprikafogyasztás. A szer az 1831.

évi kolerajárvány idején is hasznosnak bizonyult. A paprikának tulajdonították azt a hatást is, hogy hússal fogyasztva elősegíti annak emésztését.

A paprika hódításának volt gazdasági oka is. Napóleon kontinentális zárata idején Európát több kedvelt fűszerétől fosztotta meg, így a borstól is. A paprika a bors vetélytársa lett. A paprika a XIX. század közepe után orvosságból fokozatosan fűszerré vált. A magyar konyha nehéz ételeit fogyasztók számára hasznos a paprika fogyasztása. Ma is kedvelt fűszer, sőt a paprikával készült ételeket magyar specialitásnak tartják sok helyütt a világon.

Werschitz Annamária

Jegyzetek

- 1 Bálint, 1962, 20.
- 2 Bálint 1962,26.
- 3 Juhász 1996, 295.
- 4 Szűts 1914,134.
- 5 Juhász 1996, 304-305.
- 6 Szilágyi 2001, 484.
- 7 Bálint 1959, 139.
- 8 Szűts 1914,339.
- 9 Bálint1962,66.
- 10 Bálint 1962, 67.
- 11 Bálint 1962, 22.
- 12 Bálint 1962, 37.
- 13 Bálint 1959,144.
- 14 Juhász 1996, 341.
- 15 Bálint 1962, 106.

Irodalom

Bálint Sándor: *A szegedi paprika termesztése*. In.: Ethnographia LXX. (1959) 1-3 szám., 139–170.

Bálint Sándor: *A szegedi paprika*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962

Juhász Antal: *Gazdálkodás és életmód*. In.: Péter László (szerk.): Röske földje és népe, Szeged 1996. 291-307.

Szűts Mihály: *Szeged mezőgazdasága*. Szeged, Traub B. és Társa Kő- és Könyvnyomdai Műintézete 1914

Újra kell fogalmoznunk a hagyományainkhoz való viszonyunkat

Interjú Farkas Zsolttal, a Khamoro Budapest Band vezetőjével

Khamoro magyarul azt jelenti Nap. A Khamoro Budapest Band neve azt üzeni, hogy a cigány kultúra olyan éltető erő, akár a Nap. Farkas Zsolt azért dolgozik, zenél és táncol, hogy a cigány kultúra értékeit minél többen megismerhessék és megélhessék.

– Ha jól tudom, te az ország keleti végétől indultál...

– Szabolcs-Szatmár megyében születtem, Mátészalkán. A szatmári rész amúgy is gazdag kulturális örökséggel rendelkezik, s nekem olyan szerencsém volt, hogy egy hagyományait őrző cigány családban láttam meg a napvilágot. Apám oldaláról nagycesedi vagyok, ami azért is fontos, mert onnan nagyon sok olyan zenész és táncos jött, akik az autentikus folklórt művelik nagyon magas szinten. Martin György is gyűjtött ott, s akiktől ő gyűjtött, azok gyakorlatilag szinte mind az én rokonaim. Dr. Balázs Gusztáv, a nagyanyám édestestvére pedig a nagycesedi cigánytáncokból írta a doktori disszertációját. Egészen kiskoromtól benne éltem ebben a világban, apám sokszor magával vitt Nagyecsedre. Persze ez a kultúra otthon, Mátészalkán is működött, ha volt egy-egy családi összejövetel, akkor ott is szóltak a hallgatók, a pergetők, s táncoltak is.

– Nagy család volt?

– Igen. A mai napig vannak még rokonaim, akik ott élnek, s hál Istennek, szép hosszú életet. Vannak, akik megélik a nyolcvan-kilencvenéves kort is. Persze, sokan sokfelé szaladtunk a világban, Balázs Gusztáv például Hollandiában él vagy harmincöt éve, de mind egyikünk tudja, honnan indult.

„BETÖLTVE KÜLDETÉSED LÉGY ADAKOZÓ, MINT A NAP.
VIDÍTSON DERŰD MINDEN MEGTÖRT SZÍVET,
S A KULTÚRA LELKEDTŐL SZÁRNYRA KAP!”

(KÁLI HORVÁTH KÁLMÁN)

– Te hogyan szakadtál ki abból a közeleből, miként kerültél Budapestre?

– Mint szinte mindenki, én is elindultam szerencsét próbálni. Nyíregyházán, a Vendéglátóipari Szakközépiskolában végeztem, s utána a vendéglátásban dolgoztam, például a Balatonon és Budapesten is. Közben úgy éreztem, hogy jó lenne váltani, mert tanulóként jó volt ez a szakma, de később már nem annyira. Kerestem a helyem a világban.

'95-ben a Rományi Rotá együttessel a Népművészet Ifjú Mestere címet is elnyertük, aztán megtalált a világhírű Kalyi Jag együttes. 1997-től 2007-ig táncosként, zenészként jártam velük a világot, s közben, éppen húsz évvel ezelőtt létrehoztam a Khamoro Cigány Táncegyüttest. Az ilyen munkákból adódott az, hogy megragadtam Budapesten. A zenélés és táncolás mellett dolgoztam az akkor Nemzeti Egészségvédelmi Intézetnek hívott intézményben, ahol a Váczai Márta által indított szociális munkás képzést elvégeztem. Hátrányos helyzetű gyerekeknek szerveztünk táborokat, klubokat. Így a kultúra mellett az oktatás is fontos része lett az életemnek.

– Te tulajdonképpen muzikusnak vagy táncosnak számítasz?

– Már Balogh Béla [1958–1995], aranyarkantyús táncos, a Lindri Tánccsínház egykori vezetője is azt mondta nekem, hogy nem tudja eldönteni, hogy zenész vagyok-e, vagy táncos. Ez annyira így van,

hogy én sem tudom eldönteni. Azt szoktam mondani magamnak, hogy „egyik se”. Így a legjobb: alázattal, tisztelettel a tánc, a zene és a kultúra iránt. Miközben úgy érzem, mindkettőben elértem azt, amit szerettem volna, az Országos Táncháztalálkozón megkaptam a Táncháztalálkozó Érmét. A zenében a Népművészet Ifjú Mestere címet már említettem, de azóta is megtalált egy-egy elismerés.

2007-ben alapítottam meg a saját zenekaromat a Khamoro Budapest Band-et, még abban az évben megjelent az első lemezünk, a következő évben a második, mindkettő a Fonó kiadásában. Aztán egy hosszabb szünet után jött a harmadik lemezünk 2017-ben, de erre már felfigyelt egy londoni lemezkiadó, az ARC Music, és ők terjesztik hetvenkét országban...

– *Hogyan jött létre a zenekarod, a Khamoro?*

– Amikor már nem zenéltem a Kalyi Jaggal, akkor egy ideig főleg a táncral foglalkoztam. Táncháztalálkozót, táncoktatásokat tartottam, s nagy volt az érdeklődés, jó táncosok is jelentek. Volt köztük flamenco-táncos és egyiptomi hastáncos is. Ez a mindenfelől összejött táncos csapat hozta a gondolatot, hogy kellene egy zenekar, hiszen a tánc élő zenével az igazi. Akkor történt, hogy néhány barátommal összeálltunk muzsikálni. Nagyon gyorsan lettek fellépéseink, és sikereink is, hiszen ritkaság, hogy ilyen szoros összefüggésben működjön a zene és a tánc. Autentikus cigányzenét játszottunk, de az egyiptomi hastánc alá is tudtunk muzsikálni. Az első albumunkat még abban az évben felvettük. Akkor még Khamoro néven, aztán később lettünk Khamoro Budapest Band, mert Prágában van egy Khamoro elnevezésű zenei fesztivál, amivel összekevertek minket.

– *Mennyire „stabil” a zenekari felállás?*

– Négyen vagy öten játszunk a zenekarban, s vannak állandó vendégművészeink is. Például gyakran használunk cimbalmot is, de vannak olyan fellépéseink, amelyeken nincs szükség cimbalomra. Meg aztán van, hasonlóan „beugró státuszban” klarinét és szaxofon is. Az alapfelállás stabilitását a mai világban nem könnyű megőriz-

ni, hiszen a zenészek is meg akarnak élni: más zenekarokban is játszanak, ami szükségszerűen ütközésekhez vezet. Mostanra a zenekar szinte leszűkült a családra. A lányom férje is velünk zenél már, a nagybőgősünk is már tíz éve játszik a zenekarban.

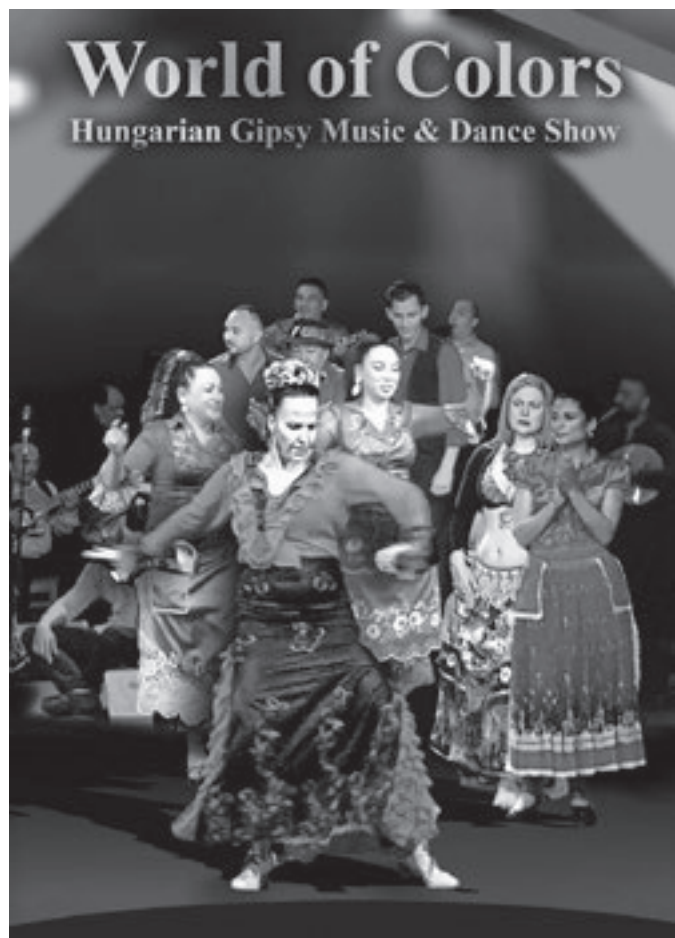
Nem csak zenekarként vagyunk jelen a zenei életben, de dolgozunk különböző fúziókban, és az oktatás területén is igyekszünk minél többet tenni. Mostanában például a „felzárkózó településekre” járunk, ott foglalkozunk hátrányos helyzetű gyerekekkel. Ezekhez a projektekhez a háttér az egyesületünk, a Khamoro Cigány Táncegyesület adja, és ebből a munkából kiveszi a zenekarunk is a részét. Az elmúlt két évben a pandémia miatt nem volt jellemző, de előtte sokat jártunk külföldi fellépésekre és fesztiválokra. Európa számos színpadán muzsikáltunk már, és 2019-ben pont egy kínai turné következett volna, amikor mindent elsöpört a járvány.

– *Ti nem csak egy fellépésről-fellépésre utazó zenekar vagytok, ennél sokkal jobban beleáztatok magatokat a kulturális közéletbe. Talán közelebről látjátok, merre felé változik a világ.*

– Azt kell mondanom, hogy nem jó irányba mennek a dolgok. Már ezelőtt másfél évtizeddel is azt mondták, hogy nehéz helyzete van a Khamoronak, mert olyan irányt választott, ami sokkal inkább rétegzene, mint populáris. Tehát ezzel nem lehet úgy „befutni”, ahogy néhányaknak sikerül egy-egy slágerrel. Van valamifajta küzdelem a megmaradásért, ezért is kényszerülünk arra, hogy több lábbon álljunk, ha csak a meghívásokra várnánk, már réges-régen megszűntünk volna. Furcsa érzés megtapasztalni: olyan, mintha egyre kevésbé lenne ránk szükség. Persze, tisztelet a kivételnek, van, ahol nem csak a marketing, a promóció és a bevétel számít. Vannak még olyan szervezetek, amelyek próbálják életben tartani ezt az irányzatot. De már az is rossz, hogy ilyesmire szükség van... miközben mindannyiunk élete lenne szegényebb, ha nem lenne zene és tánc. Az is érdekes tapasztalat, hogy külföldön sokkal jobban figyelnek ránk, értéklik a zenénket, ha fellépésünk van, két-három ezer ember mozdul együtt a muzsikánkkal.

– *Úgy érted-érzed, hogy itthon nem érvényesül az „egyenlő pályák – egyenlő esélyek”-elv?*

– Két-három zenekar ki van emelve, s ők – nem a művészi teljesítményük után – sokkal több lehetőséget kapnak. És ezt részben azért, mert száz százalékban a közönségigény határozza meg a repertoárjukat. A Khamoro nem fogja más zenekarok zenéjét játszani, csak azért, mert az slágergyanús! Mitől lehetne a zenekar egyéni

stílusú, szabad és autentikus? Én nem fogom játszani mások zenéjét csak azért, hogy idegen tollakkal ékeskedve népszerűbb legyek. Tudom és látom, hogy a közönségnek ez bejön, de nem áldozhatom fel az önazonosságomat, a zenekar hitelességét a népszerűsködésért. Persze, tudom én, hogy a közönségnek mint befogadó közegeknek nincs ebben felelőssége, de a szakmának igenis van. Kellene, hogy legyen.

A cigány kultúra – benne a nyelv is – hanyatlik, s a hagyományainkhoz való viszonyunkat újra kell fogalmaznunk. Azokat a hagyományokat, melyek ebben a modern világban nem állják meg a helyüket, el kell hagyni...

– *Mondanál konkrét példát?*

– A cigányok között teljesen normális és bevett volt, hogy a lányok tizenhárom-tizennégy évesen férjhez mentek. De ma már nem lehet nem látni, hogy ilyen korban az a leány még kislány, akinek tanulnia kell! Erre van, aki azt mondja „Zsolti, miért mondd ezt, nekünk ez fontos dolog?”. Hát, nekem nem! Tudom, ez egy éles példa, de ezen túl is van sok olyasmi, ami nem illeszthető a modern világ hétköznapijához. Nagyon szép a viseletünk, de nem járkálok Budapest utcáin lovaglónadrágban... Megvan annak a viseletnek is a helye. Vagy, ha a hétköznapiakban akarom viselni, akkor vannak már olyan darabok, amik a mai kor hatására születtek. Erről szól például a Romani Design [folkMAGazin 2021/6 – *Örökölt temperamentum: Romani Design*]. Hosszan lehetne erről beszélni, és lehet sorolni a jó és rossz példákat, de a lényeg az marad, hogy cigányként és nem cigányként is úgy kell élni, hogy a magam által felállított szabályokat kell megtartani. Ez felelősség és emberség kérdése.

– *Mi lesz a nyelvvel?*

– A nyelv sajnos nagyon visszaszorulóban van, de nem attól lesz cigány valaki, hogy beszél a cigány nyelvet, hiszen a nem-cigányok közül is sokan tanulnak cigányul. De attól ők nem lesznek cigányok...

– *Ha a kultúra változóban, a nyelv nem kritérium, mitől lesznek, mitől maradnak cigányok a cigányok?*

– Ez egy olyan kérdés, amit évtizedek óta forgatunk. Én attól vagyok cigány, ahogy veled beszélek, ahogy itt most megjelentem, ahogy viselkedek, ahogy lépek, ahogy zenélek, ahogy beszélek és gondolkodom, ahogy táncolok vagy csak mozdulok... Ezek összességéből áll össze a válasz.

– *Mik a Khamoro tervei ebben a furcsa, változó világban? Lehet egyáltalán tervezni a jövőt?*

– Ha nem lennének terveink, akkor lenne vége mindennek. Több nagyobb produkció is kikerült már a műhelyünkől, például a *Vonatok* című táncdráma, ami a holokauszt 60. évfordulójára készült. Kevés helyen tudtuk bemutatni akkor, amikor megcsináltuk, szeretném, ha elő lehetne venni. Aztán színpadra állítottuk a *Sárközi üzenete* című darabot, ami az *Egri csillagokból* ismert cigány életét mutatja be. Ez egy vicces darab, sok humorral, és korhű jelmezekkel. Akik látták, szerették. Legutóbb *World of Colors* címen hoztunk létre egy táncelőadást, amiben felvillantjuk a magyar és a nemzetközi cigány kultúra sokszínűségét. A *Vonatoknak* majdnem negyven, a *Sárközi üzenetének* és a *World of Colors*-nak pedig huszonöt-huszonöt szereplője van. Ezt a három nagyobb produkciót szeretnénk színpadon tartani, s minél több emberhez eljuttatni. A nehézséget az okozza, hogy ekkora csapatot már utaztatni sem könnyű, s akkor még nem beszélünk az egyéb tényezőkről. Én azt látom, hogy azon kevesek, akik látták, láthatták ezeket az előadásokat, elismerően nyilatkoztak róla. Jó lenne sokaknak megmutatni, de ehhez ma több pénz, több promóció, nagyobb menedzsment kell. Meg persze egy olyan kapcsolati háló, amiben a nem-cigányok könnyebben megtalálják a helyüket, mint mi. De, amíg ezeket a nagyobb terveket próbáljuk tető alá hozni, addig sem áll meg az élet. Folyamatosan járom, járjuk az országot a felzárkózó településeknek szóló programunkkal. Az elmúlt hónapokban tizennégy településre jutottunk el, és ez folytatódik.

– *Hogy néz ki ez a felzárkózó településeket célzó program a gyakorlatban?*

– Többféle formája is van. Van úgy, hogy le tudok vinni egy nagyobb produkciót: egésznapos programot koncerttel, táncházzal, játékkal, beszélgetéssel. Van olyan, amikor csak hárman-négyen megyünk, s van több kis program, amire ketten szoktunk elindulni. Ezeken az alkalmakon a zenét és táncot oktatók, s ezeken keresztül mutatjuk meg azokat az értékeket és kincseket, amiknek nem jut elég figyelem. Ha lehetőség adódik arra, hogy egy-egy faluba többször is visszatérjünk, az igazán jó, mert így a programjaink nem csak tisztázzák, de erősítik is az identitást. S én azt hiszem, jobban megállja a helyét a világban az, aki tudja, hogy honnan jött, s hová tartozik. Az elmúlt két évben nyolcvannál több helyen jártunk, s azt hiszem ez olyan aprómunka, ami fontos azoknak a közösségeknek, akikhez eljutunk.

– *Lesz új lemez?*

– Jó lenne, és tervben is van, de annyira sokfelé kell egyszerre szaladni, hogy erre már nem nagyon marad erőm. Ideje lenne elkészíteni a következő lemezt, s nagyjából a fele már fel is van véve, de rengeteg munka lesz még vele, amíg elkészül... ha elkészül egyszer. Szeretném a táncházakat is újra fellendíteni – ebben sokat segít a Csoóri Sándor Program –, hiszen a koronavírus ideje alatt minden ilyesmi leállt, s ha valaminek, akkor a táncházaknak meg igazán betett a vírushelyet. Én most azt tervezem, hogy – bármennyire is kézenyomos és kézenfekvő a budapesti helyszín – a táncházunkat vidéken szeretném „turnéztatni”. Azt szeretném, hogy minél több helyre eljuthassunk, városokba, falvakba, iskolákba... Olyan helyekre, ahová eddig nem jutottunk el.

Grozdits Károly

Dilemma.

Az eredetiség problémája a táncházakban – I.

„Azt hisszük, hogy ismerjük a magyar népzene-t, büszkék vagyunk a népzenei kultúránkra, pedig a ma is élő, vitális, ősi népzene szin- te teljesen ismeretlenek. Mintha kiestek vol- na mára a kultúrából, legfeljebb egyes tudó- sok, együttesek foglalkoznak velük. Ugyanak- kor a népzene eredetét illetően teljes zűrzavar uralkodik. Kezembe került »A magyar nép- zene története« című könyv. Eszerint sirató- énekeink, regősdallamaink, gyermekjátéka- laink csak középkori vagy későbbi átvételek lehetnek. Hogyan? Hát így keletkeztek ma- gyar népzeneink? Azzal sem tudok egyetérte- ni, hogy a népzene keletkezésének kizáróla- gos módja a pusztai változatképződés, variál- gató. De más oldalról közelítve: vajon csak a meghatározatlan ősidőben működött a népze- nét teremtő-szülő erő? És ha valamikor műkö- dött is, miért nem működhet ma? Ki lehet-e rekeszteni a történelemből a népzene teremtő erőt? És mi van a ma társadalmában, amikor a népzene eredeti közösségei már megszűntek, vagy felbomlóban vannak? Új népzene már nem is születhet többé? Mi lesz ezer év múlva? Mi fog beszélni az elkövetkezendő újabb ezer évről, ha nem a népi alkotóerők? Szerintünk a magyar nép létezéséhez, fennmaradásához az is hozzátartozik, hogy ne mondjon le az ön- kifejezés igényéről. Ahogy az előző évezredek- ben, ma is a teljesség birtokbavételének igényé- vel születhetnek, és kell születniük az új népze- neknek. S a zene születésének mechanizmusai ugyanazokon az alapokon jönnek létre, mint régen.” (Egy punkzenész vallomása)

*

A népzene megalkotása

Ma Magyarországon a népzene fogalma már elsősorban nem tudományos, hanem táncházas, táncházmozgalmi szöveggörnyezetben jelenik meg, a médiában és hosszas vitákban – egy kliségazdag tartományban. A népzene körülhatárolása, egységes halmaza mint valóság ugyanúgy nehezen értelmez- hető, mint a társadalomtudományokban a történeti vagy etnográfiai tény, „meztelen igazság”, „végső valóság”.

A népzene nehéz tudományosan defini-álni. Mégis beszélünk róla – és értjük is, mi-ről van szó. Véleményem szerint ez a koráb- bi szövegeknek köszönhető. Ha próbálunk alkotni egy definíciót a népzeneről, számos ponton kicsúszik a kezünk közül. Ha sok de- finíciót alkotunk, úgy érezzük, hogy a ja- va reked kívül. Ha mondjuk a definíció az, hogy apáról fiúra száll a tudás, máris ellen- példákkal állunk szemben. „Vak Zolti” [An- tal Zoltán „Finánc” – a szerk.] gyimesközép-

loki vagy „Buhai Misi” [Mihók Mihály] gyi- mesbükkii hegedűsök gyimesi népzenei ját- szanak. Mindketten cigány muzsikusoktól tanultak, és egyikőjük sem cigány. Szüleik nem zenészek. Zerkula János kiváló gyimes- középloki cigány hegedűs. Tudása apáról fi-úra örökítve jutott el hozzá. Ha például sán- tanémetest húz, vagy gólyatáncot, akkor azt mondjuk, hogy népzenei játszik, de tudjuk, hogy nagyapja vagy dédapja már nem az ap- jától tanulta, hiszen annál újabb keletű át- vételről van szó. Az adaptáció pillanataiban ugyanis nincs „apáról fiúra”, ilyenkor ez a szabály nem működik.

Közös képzeleteinkből építettük fel a nép- zene fogalmát és kategóriáit. Köré szőjük a népzene világát is, így megalkotva többek közt az eredeti népzene, a nem eredeti nép- zene és a népzene eredete képzeteket.

Ma már az tűnhet érdekesnek, hogy a XVIII–XIX. században „felfedezték” a nép- dalt. Ahogy Ausztrália és az elektromosság is létezett már korábban, úgy számtalan dal is jelen volt. A „felfedezés” csupán a kor szel- leme; az adott kor gondolkodásmódja je- lent meg benne. A népi muzsikát ott érhet- ték a pesti piacokon, a kocsmákban, a du- nai tutajokon, egészen közel akár az Akadé- miához. A népdal és a népzene borzasztóan közel volt, csak még nem találták ki. A hoz- zá fűződő gyűjtőfogalom még nem létezett a szótárakban, a fejekben.

Felfoghatnánk a népzenei úgy is, mint egy organizmust. A magyar népzene teljes, élő korpusz; rendelkezik testrészekkel – di- alektusokkal. Ha alaposan meg akarjuk is- merni, górcső alá vesszük, és ekkor csak (ős) sejteket, molekulákat, genetikai információ- kat látunk – díszítővariációkat, előadási stí- lust. Persze ahhoz, hogy egy organizmus élő legyen, szükség van anyagcserére – adaptá- cióra, és hát – hogy is mondjam, ürítésre. A román népzene egy másik korpusz, a kettő között létrejöhet kapcsolat. Csakhogy a ha- sonlat itt sántít, mert ebből egy új korpusz- nak kéne kialakulnia, a népzene esetében pe- dig ilyenkor átadás-átvételtől, anyagcseréről volna szó. A másik probléma, hogy egy test biológiai kialakulását és elmúlását elég élesen körül tudjuk határolni, noha nehéz megállá- pítani, hogy miként szűnik meg egy test élni, amikor a sejtek közötti viszonyok váratlanul eltűnnek, és a holttest biológiailag már nem különbözik az üreléktől. Vagyis a magyar és

a román népzenei természetesen módon meg kéne halnia, és csak kettejük gyerme- ke élhetne tovább. A magyán vagy rogyar ze- ne...

A népzenevel az a helyzet, hogy szinte le- hetetlen határokat húzni. Nem tudjuk meg- állapítani, hogy mikor alakult ki a magyar népzene, hogy mi „az eredeti”. Nincs nem- zési és szülési időpont. Csak irányokat tu- dunk felvázolni időben visszafelé, mint pél- dául keleti eredet. Amikor pusztulásáról be- szélünk, akkor – mint egy faj esetében – ki- halást említünk. De bármilyen határokat húztak eddig, többnyire valamilyen érték- rend vagy a kor esztétikai ízlése határozta meg, hogy mettől meddig népzene a népze- ne. A népzene fogalma jelenti a problémát. Milyen jelenségalmazt tekintünk népzene- nek, és ezek után hogyan beszélhetünk a ha- gyományos népzeneiről?

Az organizmushasonlat helyett érde- mesebb magával a fogalommal foglalkoz- ni. Először tehát kialakult egy gyűjtőfogal- lom. Ahogy például az észak-amerikai nép- csoportokra kitalálták az „indian” című hal- mazt.¹ Az angol antropológus, amikor hazá- ment, nem állította magáról, hogy ő „benn- szülött”. A cselédeiről sem állította, hogy ők „bennszülöttek”. Jellemzően nem is vizs- gálta őket, hiszen túl közel voltak. Pedig a *Csengetett, Mylord?* világa egy antropológus számára legalább oly lenyűgöző. Szükséges- nek tűnt bizonyos távolság a halmazok kép- zésére. Hiszen távolról könnyen összefolyik a sok apró dolog egy képpé. A sok sejt egy testté. Olyan ez, mint amikor egy hálózat- ot messziről nézünk. A sűrűbb, nagyobb fokú csomósodásokat egy jelenségnek ér- zékeljük, a ritkás, nagyobb távolságot áthida- ló szellős részeket pedig észre sem vesszük. Ahogy idővel egyre közelebb érünk, nyil- vánvalóvá válik, hogy nem egyetlen nagy dologról van szó, hanem számtalan kis je- lenség kapcsolódik egymáshoz, hol sűrűb- ben, hol ritkábban. Messziről meg lehetett alkotni a „bennszülöttet”, az imént sikerült „az angol antropológust” – és hasonlóképp lehetett a népzenei. Majd a kialakított kép- zet tudatában a falusi zenei kultúrából szűr- tek ki olyan jelenségeket, amelyek beillesz- kedtek a népdal, népzene gyűjtőfogalmába.

Nagyjából hasonlóan formálódott Kalo- taszeg képe is. „[...] a néprajzi kutatásban – de a kultúra értelmezésében általában is

In.: Hagyomány és eredetiség – szerk.: Wilhelm Gábor. Tabula könyvek 8. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2007. 268 p.

Veszprém-Balaton 2023
Európa Kulturális Fővárosa

A Veszprém-Balaton 2023 Európa Kulturális
Fővárosa program támogatásával

2022. JÚLIUS 17.
LOVAS, MÁRFFY HÁZ

Fotó: Orbán Miklós

Fotó: Orbán Miklós

2022. AUGUSZTUS 21.
AGÓRA VESZPRÉM

Veszprém-Balaton 2023
Európa Kulturális Fővárosa

A Veszprém-Balaton 2023 Európa Kulturális
Fővárosa program támogatásával

2022. JÚLIUS 17.
LOVAS, MÁRFY HÁZ

Fotó: Orbán Miklós

– az objektum és szubjektum szétválaszthatatlan egymástól. Vagyis, a kutatás tárgya a szélesebb társadalmi és szűkebb szakmai érdeklődésből táplálkozó megismerő folyamattal egybefonódik, mégpedig meghatározó – konstitutív – módon. Konkrétan fogalmazva: Kalotaszeg mint néprajzi tény, de mint akár sajátos művészi, társadalmi viszonyítási pont nem egyszerű külső adottság, hanem az iránta megnyilvánuló [...] érdeklődés során, annak eredményeként formálódik meg.” (Fejős 2003:1 15.)

A tánc szavunk egy újkori átvétel. „Mert oly sok nyelv vette át ezt a szót, föl kell tételoznünk, hogy ezzel egy új fogalom is megjelent e népek életében. Ha tüzetesebben megvizsgáljuk azokat a szavakat, amelyek táncsal kapcsolatosak, a mi nyelvünkben is rendkívül sok kifejezésre találunk, mely a tánc különféle mozgásbeli sajátosságaira utal.” (Andrásfalvy 2002:79.)

A tánc szintén egy fokozatosan kialakuló, összegző fogalom lett nyelvünkben. Sok kis néptánc is létezett, csak az egységben látása nem. Néprajzi kutatása is csak a XX. században kezdődött meg.

A népzene fogalma a Kalotaszeg-képhez vagy a táncképhez hasonlóan alakult ki. Szempontunkból lényeges, hogy a népzene és a hozzá fűződő eredetiség képzete együtt konstituálódott.

Az eredet felértékelődésének idején, a romantika korában csak a dalok szövegét kuttatták. Ez volt a népdal. A század végén már a szövegekhez tartozó dallamok lejegyzése is fontossá vált, és a szövegek központú irodalmi megközelítés mellé felsorakozott a zenei, mikor lényeges kérdéssé nőtt a költött szöveg mellett a szerzett dallam is. Mindezt forradalmasította a hangrögzítés, mely rövid időre azt a kényszerképzetet szülte, miszerint az egyre nyilvánvalóbban leszűkítő és nehézkes lejegyzés helyett az objektív valóságot ragadhatjuk meg.

A hangszeres népzene csak a XX. század közepétől kezdtek gyűjteni komolyan.

A megjelent etnográfiai, etnomuzikológiai szövegek, egyéb ismertető, a népdalról kitalált elméletek, majd későbbi leírások, interjúk és a tánc házi beszélgetések tulajdonképpen narratívák, értelmezési segédletek.² Előre meghatározták, mit tekintünk népzenei, és mit ne. A kutatók a terepen a falu zenei életével szembesültek. Ám nem a komplex zenei életet gyűjtötték és vizsgálták, hanem a képzeletükben a narratívák által formált népzenei próbálták kiszűrni a helyi zenékből. Ezt alaposan megvizsgálva pedig újabb narratívákat szültek, például a tiszta és a nem tiszta népzeneiről.

A „népzene” egyfelől tehát narratívákban létező kulturális jelenség. Ezzel nem azt ál-

DÍSZPOLGÁRI CÍM

A tiszalpai képviselőtestület Tiszalpar Nagyközség Díszpolgára címet adományozta **Szerényi Béla** Bársony Mihály-, Martin György- és Erdélyi Zsuzsanna-díjas előadóművésznek, ezüstkoszorús hangszerkészítő mesternek, az MMA levelező tagjának. Szerényi Béla több évtizede Bársony Mihály hagyatékának őrzője; többek között neki köszönheti a település a Bársony Mihály Tekerőlantos Találkozó megvalósulását, amelyet minden év szeptemberében rendeznek meg.

Tata Város Zsigmond Király Díja kitüntetését adományozott **Dr. Kemecsi Lajos** muzeológus-néprajzkutatónak. Dr. Kemecsi Lajos a Kuny Domokos Múzeum volt muzeológusaként, valamint a Néprajzi Múzeum főigazgatójaként a Kárpát-medence és Tata néprajzi kincseinek, a tatai fazekasság hagyományainak megőrzéséért végzett kimagasló szakmai munkájának elismeréseképpen részesült a kitüntetésben.

*

MAGYAR ÖRÖKSÉG-DÍJ

Igyártó Gabriella népművészeti hagyományőrző munkája
A Jászság Népi Együttes népi tánc kultúrát őrző tevékenysége
Krulik Zoltán és a Makám együttes zeneművészete

lítom, hogy nincs népzene, és esetleg szükségtelen dolog volt e fogalom megszülése, csak hangsúlyozom, hogy a népzene nem egyetlen olyan konkrét dolog, mint egy festőművész munkássága. Ha tényeket szeretnénk megállapítani, akkor csak falusi (?) közösségek zenéiről beszélhetnénk, amelyek bizonyos időközönként kinyilvánítanak, azonkívül pedig egyfajta lappangó tudásként vannak a fejekben. Azokéban, akik csinálják, és azokéban, akiknek csinálják. Természetesen a számtalan közösség zenei tudása egymáshoz egyfajta hálózatként kapcsolódik. Ebből adódhat „a népzene” képzete.

Néhány illusztrációval bemutatom, hogy a hazai néprajztudományban miként formálódott a népzene és eredetisége, és a tánc házmozgalomban mit értenek eredeti népzenei, elsősorban csángó példák alapján.

Egy korai tudósításban csak annyit tudunk meg a moldvai csángók muzsikájáról, hogy „[...] a moldvánoknak [a románoknak] két nevezetesebb tánczok van: körbeni [...] és sorbani. [...] Mind a kettőt gyakorolják a magyarok is egykét cigány hangszata mellett.” (Gegő 1999:52.)

Lükő Gábor többek között román népballadák gyűjtésével is foglalkozott. Később e munkáját alaposan felülbírálta és leértékelte, mivel kiderült, hogy számos ballada nem eredeti. Vagyis „mű”-ballada és nem népballada. Utólag magát hibáztatta, mert nem vette észre, mi az eredeti, és mi a hamis. Ő egy tudáskomplexumtól balladákat kért számon. Ezt meg is kapta. Saját fogalmi rendszerében viszont az eredeteket tekintve számára az egyik ballada eredeti, a másik nem.

Az *Ethnographia*-ban egy *Népzenei gyűjtés* című dolgozat így kezdődik: „Borsod

megye parasztdallamainak régies elemei még ma is szembeszökők. [...] A gyűjtés a dallamok és szövegek ének után való lejegyzésével történt, mivel fonográf nem állott rendelkezésemre.” (Seemayer 1933:44.)

Itt a címben lévő népzene pusztán énekelt dallamokra utal. Még hozzáfűzi az ősi, pentaton dallamok meglétét. A szerző egy későbbi dolgozatában a lakodalommal kapcsolatban szóba kerül a zene: „a vendégség napja [...] attól függött, hogy mikor kapják meg a zenészeket”. A zenészek egy ábrán jelölve vannak, cigány felirattal. Végül megjegyzi: „Legérdekesebb Pátrón a régi lakodalom zenéje. Apor szerint az ételeket az erdélyi úri lakodalmokon nagy muzsikaszóval hozták be.” (Seemayer 1936:89.) Itt hangszeres zenéről van szó, de sem a népzene, sem a népzenei terminus nem kerül elő, noha már korábban is használta ezeket. Utal a régiségre, ahol a zenélési alkalom nemesi eredetű, másrészt a kiszolgálói cigányok.

Kodály elsősorban énekelt népzenei kuttatott. „A hangszeres és készítésük leírása a tárgyi néprajz feladata. [...] A szellemi néprajz azt vizsgálja, hogy hangszereink mit játszik a nép. [...]”

Cigányok. Vitatott kérdés: népzenei számí-e a cigányok zenélése. A cigányzenés néprajzi értéke annyi, amennyit a városi dal- és tánczenén felül tud. Mikor a nép dalait játssza, tárgyunkhoz tartozik. Ezen kívül különösen Erdélyben sok, egyelőre ismeretlen eredetű tánczenét hallani cigányoktól. A nép ugyan táncol rá, de sem dalolni, sem zenélni nem szokta. Ennek tehát a cigány az egyetlen forrása.

[...] Itt a nép már rég kilépett a népi kultúra ősfarmájából, a zenei önállóság állapotából. De bármily szerény bál: hangszer, fogadott muzsikálás nélkül nem eshet meg.

Amit a nép maga termel, azért nem fizet. (»Pénzen vett kenyér.« Szégyen »pénzzé gagyát venni.«) Mélyen gyökerező, régi felfogás, hogy a tánc, lakodalom zenei szolgáltatásért fizetség jár. Itt már a fizetett specialista, a hivatásos szakember foglalta el a »háziipar helyét.« (Kodály 1973:81-82.)

Dincser Oszkár az 1940-es években alapos kutatásokat végzett Erdélyben a népi hangszerek és a népzene terén. Idézett dolgozatának *A falusi hangszeres zene* című fejezetében a hangszerek elemzésekor az archaikumok feltárására törekedett, történeti kapcsolatokat próbált meg felállítani. »Valószínű, hogy a népi tánczene hangszeres alakulásának folyamatában régebben valamilyen önálló népi hangszer volt a kezdet.« »Nem tudjuk, milyen volt Erdélyben a régi népi táncmuzika.« (Dincser 1943.)

A *Magyar néprajz* című kötetben a népzeneről a következő Bartók-idézetet olvashatjuk: »[...] népzene mindazoknak a dallamoknak az összessége, amelyek valamilyen emberi közösséggel kisebb vagy nagyobb területen bizonyos ideig használatban voltak, mint zenei ösztön spontán kifejezői. Népszerűtől népzeneig szólván: népzene olyan dallamokból tevődik össze, amelyeket sokan és sokáig énekeltek. De ha dallamokat sokan és nemzedékről nemzedékre énekeltek, akkor egyrészt ezek többé-kevésbé át is fognak alakulni – itt így, ott másképp, amott megint másképp – vagyis dallamvariánsok keletkeznek: másrészt viszont eredetileg egymástól eltérő szerkezetű dallamok egymáshoz hasonlóvá alakulnak át: vagyis közös sajátosságú, egységes zenei stílust eredményező dallamok keletkeznek.« (Balassa-Ortutay 1979:410.)

Majd részletesen taglalják a dallamok lineáris történetét, ezután bemutatják a hangszereket.

A *Néprajzi Látóhatárban* a moldvai csángó hangszeres dallamokról ezt olvashatjuk: »A moldvai csángó népi hangszeres dialektus ütempáros rétegében, de strofikus dallamaiban is régies jellegről árulkodik. [...] a magyar népi hangszeres zene legkeletibb, egyben legarchaikusabb dialektusa.

[...] De egyvalami már sejthető: számos hangszeres motívum, ütempár széles elterjedést mutat, nemzetek és népek »fölötti« témák és vázlatok, szerkezetek mutatkoznak ki a hangszeres zenében is. Ezek felismerése után majd jellemezhető lesz az európai népi hangszeres zene a maga egészében, ahogy természetesen lesznek egy-egy adott tájegységre kizárólagosan karakterisztikus formulák is, és így e nagy tömb struktúráját bemutatáskor pontosíthatjuk, plasztikusabbá, árnyaltabbá tehetjük.« (Bálint 1993: 60-61.)

A hagyományos népzene csak minősítés. Valamilyen falusi népzene sajátos ér-

térendszer alapján minősítenek hagyományos vagy populáris népzenei. Maga a hagyomány is minősítés (Hofer 1987:1 5). Mára árnyaltabb képet kapunk a hagyományos kultúra, a népzene és több más fogalom értelmezéséről, értelmezési problémáiról a szakma képviselőitől.

Egy szlovákiai magyar kutató a »népi kultúra« terminus használatával kapcsolatban megállapítja, hogy gyakran tekintik bizonyos nemzeti sajátosságok hordozójának. Ezenfelül a szlovákiai magyar néprajzi kutatás fő iránya az archaizmus és a paraszt-ság-centrikusság maradt, így olyan zsákutáca került, amely ott ér véget, ahol a kutatók előtt elfogy a kutatás tárgya, kihál a népességnek azon maradék része, amely még néhány morzsával tudna szolgálni. Megállapítja, hogy a hagyományos népzene idilli képe inkább csak a későbbi interpretálók álomvilágában létezett. A kultúra, a populáris kultúra is állandóan változó, fejlődő, élő képződményként vizsgálható. Véleményem szerint ugyanerről van szó a népzene – népszerű zene – populáris zene esetében.

Egy cikkben – *A folklorizációs, a hagyományörzők és az »elektromos cigányok«* – egyszerre van szó népzenei funkcióiról, populáris zenévé formálásról, népies zenéről, lakodalmas rockról, tánczáz mintákról, etnikus zenekultúráról, kihasználva ezek valamennyi jelentésárnyalatát. Az összes fogalom együttes használata jelzi, hogy egy élő, szerves kulturális jelenségről beszélhetünk: a mai magyarországi cigányzenéről. Nem húz határokat a mai és az ősi vagy régi népzene között. Nincs opposzió vagy polarizáció populáris és népzene között. Ezek szinonimák, melyekkel kifejezhetők a stílusirányzatok. Nyoma sincs a romantizálásnak. Nincs eredeti és nem eredeti népzene. De a cigányzenét és a cigányságot sem kezeli egyként a cikk. A kölcsönhatásokról így ír: »[...] a XX. századi értelemben vett, azaz a médiumok által terjesztett populáris zene az 50-es évektől kezdve fokozatosan épült be a magyarországi cigány népzenebe. E zenefajta átalakító hatása világszerte jelentkezett azokban a kultúrákban, amelyek tradicionális, illetve népzenei megérték a tömegkommunikációs eszközök elterjedését. A hagyományos és a populáris zenék állandó kölcsönhatásban vannak, amely a divatok révén mind újabb tradicionális elemet hoz a nemzetközi populáris zenébe, illetve állandóan új fúziókat eredményez a különböző zenefajták között.« (Kovalcsik 2000:9.)

Amint látjuk, már Bartók óta egyre nehezebb megfogalmazni, mi a népzene, ki a népzene. Kodállal szemben álláspontom az, hogy a falusi zenészek mindig is a helyi vagy táji társadalom valamely szegmenséből

kikerült specialisták voltak, például fogytékkal élők, pásztorok, és később a helyükbe léptek a cigányok. (Szilágyi 2003:219-220.) Ővek a hangszeres játék tudása – ahogyan játszanak. A dallam ismerete viszont már közös: a szolgáltató és a megrendelő együttes helyi tudása – amit játszanak.

Egyre nehezebb a határok meghúzása. Bartók már óvatosan fogalmaz: valamilyen közösségről, kisebb-nagyobb területről, bizonyos ideig tartó használatról beszél. Sokan, sokáig, sokféleképpen. Az eredeti variálódik, szétforgácsolódik. Emellett az eltérő eredetűek hasonlóvá érhetnek.

*

Tánczázak népzeneje

A tudományos berkeken kívül, a tánczázokban a népzene fogalma nem válik nyitottá, nem oldódik a populáris és egyéb fogalmakkal, noha pontosítása sem történik meg. Általában két népzene létezik: az autentikus, az eredeti, vagyis amit falun játszanak, apáról fiúra száll, és zömmel archaikumokból épül fel, illetve a feldolgozott, ami népi hangszereken népi dallamok előadását jelenti, de a számok már komponáltak, a hangszerelés vegyes, és ízlés szerint keverednek tájak, korok dallamai. Ezek zenekari számok, koncerteken, hanghordozókon, ritkán néptáncelőadásokon szokták játszani, míg az autentikus népzene alapvetően olyan hangszeres tánczenét jelöl, amelyet a tánczázokban általában heti rendszerességgel játszanak, és hiteles másolatai a falvak-

**Hangszerek, Tokok,
Kellékek, Javítás**

**Népzenei CD-k teljes választéka
ÓVODÁKNAK, ISKOLÁKNAK
KEDVEZMÉNY**

Cím: Budapest VII., Dohány u. 84.
Bejárat az Almássy utca felől
telefon/fax: 351-3341,
Mobil: 06/30 954-9903, 06/30 399-5042
E-mail és Web Site:
pro@t-email.hu, <http://www.afolk.hu>

Nyitva tartás:
hétfőtől csütörtökig: 10:00-17:30,
pénteken: 10:00-17:00

ban lehetőleg élő környezetben tanultaknak, vagy eleve a feltételezett eredeti, falusi zenészek játékát jelöli e kifejezés.

A táncmuzikában a népzene gyakran sematikus, sztereotipizáltan, egyértelműsítve jelenik meg. Ezzel szemben a *revival* zenészek vitáiban a népzene meghatározása, értelmezése kerül a középpontba. Saj-

JEGYZETEK

1 Erről lásd Bruner cikkét az indiánokról szóló narratívákról (Bruner 1999:182), valamint Borsányi László könyvét (*Hontalanok a hazájukban. Az első amerikaiak történelme Észak-Amerika történetében.* [XVII-XIX. század], Budapest, Helikon), ami az „indián”-fogalom kitalációját is érintette.

2 Bruner az etnográfiai szövegekről általában teszi ezt a megállapítást (Bruner 1999:189).

Irodalom

ANDRÁSFALVY BERTALAN

2002 *A „tánc” születése.* In *Közösség és identitás.* Pócs Éva, szerk. 79–83. Budapest: L'Harmattan.

BALASSA IVÁN - ORTUTAY GYULA

1979 *Magyar néprajz.* Budapest: Corvina.

BÁLINT ZSOLT

1993 *A moldvai csángó hangszeres dallamok ütempáros motívumainak példatára.* Néprajzi Látóhatár 2(1-2):48–71.
BRUNER, EDWARD E.

1999 *Az etnográfia mint narratíva.* In *Narratívák 3. A kultúra narratívái.* Thomka Beáta, szerk. 181–196. Budapest: Kijárat.

DINCSÉR OSZKÁR

1943 *Két csiki hangszer. Muzsika és gardon.* Budapest: Magyar Történelmi Múzeum.

FEJŐS ZOLTÁN

2003 *A megmutatás mint rejtett kontaktus. Kalotaszeg történetei.* In *uő: Tárgyfordítások. Néprajzi múzeumi tanulmányok.* 113–127. Budapest: Gondolat.

GEGŐ ELEK

1999 [1838] *A' moldvai magyar telepekről.* H. n.: Státus.

HOFER TAMÁS

1987 *Előszó.* In *Hagyomány és hagyományozódás.* Hofer Tamás - Niedermüller Péter, szerk. 7–15. Budapest: MTA NKCS.

KODÁLY ZOLTÁN

1973 *A magyar népzene.* Budapest: Zeneműkiadó.

KOVALCSIK KATALIN

2000 *A folklórzenészek, a hagyományörzők és az „elektromos cigányok”.* Kritika 29(4):9–11.
MUZSIKÁS

2004 *Muzsikás, Sebestyén Márta, Bartók Vonósnégyes.* <http://www.muksikas.hu/paes/zk04-1.htm> [Nem található - a szerk.]
RÖMER

2004 *Römer Archivum.* <http://www.mediawave.hu/romer/archiv/2004/0402.htm> [Nem található]

SEEMAYER VILMOS

1933 *Népzenei gyűjtés Borsod vármegyében.* Ethnographia 44(1–2):44–57.

1936 *A régi lakodalom Nemespátrón.*

Ethnographia 47(1–2):72–91.

SZILÁGYI DÁNIEL

2003 *„Akik mindig a más kedvéért muzsikáltak” – egy foglalkozás társadalomnéprajzi vizsgálata.* In: *Mi leszünk a jövő kultúrákutatói? Öndefiníció az új évezred küszöbén.* Schoblocher Judit, szerk. 215–243. Budapest: Fialat Kultúrákutatók Szervezete.

ZURGÓ

1997 *Moldvai csángó népzene ER-CD 014.* Budapest: ETNOFON Records

nos ezeket a vitákat a legritkább esetben dokumentálják. Gyakran kocsmákban, utazás vagy tanítás közben kerülnek szóba.

Az alábbiakban mindkettőből idézek, bár az utóbbi sajnos kevésbé releváns, noha tárgyunkat tekintve lényegesebb, hiszen főleg az ilyen vitákban fogalmazódik meg a legmarkánsabban minden dilemma a hagyományos népzene eredetiségével vagy az eredetiség jelentőségével kapcsolatban.

A Fonó zenekart internetes ismertetőjében így méltatják: „A zenekar sokszínű, változatosan összeállított repertoárját értékelve megállapítja, hogy abban »nagyon meggyőző egyensúlyban van az eredeti népzene tisztelete és a modern interpretáció«.” (Römer)

Ezen ismertetőben az eredeti népzene polarizál a modern interpretációval.

A Muzsikás együttesrel kapcsolatban szintén előkerül az eredeti népzene: „[...] közel harminc éve játszik hangszeres magyar népzene. Zenélésükben alkalmazzák a gyűjtőútjaikon tanult zenélési módot, ritmusokat és improvizálásokat. Műfajában a Muzsikás egyike a legismertebb és legnépszerűbb együtteseknek itthon és külföldön. Az együttes állandó vendége a népdalok hiteles tolmácsolója, Sebestyén Márta énekesnő. *Bartók Album* című lemezük azt a személyes élményt idézi fel, ahogy a városi, tanult zenész találkozik a népzenevel. Ehhez közismert Bartók dallamokat zenélnék úgy, ahogy majd hetven évvel Bartók falusi gyűjtőútjait követően ők maguk találtak ezekkel a dallamokkal. Az album eljutott olyan zenei körökbe is, ahol eddig a népzene eredeti formában nem volt ismert.” (Muzsikás 2004.)

Ezek szerint a városi zenész találkozhat „a népzenevel”, a népzenenek van eredeti formája, valamint lehet hitelesen tolmácsolni.

A Zurgó együttes kezdetben csak autentikus moldvai csángó népzenet játszott. A kilencvenes években épp ez volt a feltörekvő divat a táncmuzikában. Internetes ismertetőjükben már ez áll: „Együttesünk 1993 októberében alakult azzal a szándékkal, hogy a történelmi Magyarország határain kívül élő moldvai magyarság zenéjét, hagyományait megismerje, és minél többekkel megismertesse. A moldvai csángó népzene hiteles megszólaltatásán túl fontosnak tartjuk az új szintézis teremtését, mely az anyagok értelmezése és újrafogalmazása során keletkezik. Számainkat ezért szinte kivétel nélkül feldolgozásnak tekintjük, noha mindegyik törzset az eredeti népzene adja.” (Zurgó 1997.)

A moldvai népzene – legalábbis ahogy a kezdetekben megszólalt Magyarországon – elementáris erővel hatott. Erőteljes emocionális hatása miatt hamar mindenki ősi ze-

nének titulálta, pedig már a kezdeti hangszerelés sem volt eredeti; hatását részben ennek köszönhetette: koboz, furulya, dob. Ilyen felállásban mutatott be egy *Moldvai táncok* című számot a Táltos együttes az 1987-es Táncmuzikázalon. Ez lett a felállítás, ha éppen moldvait játszottak. Előttörténete az az 1953-as gyűjtés, melyet a baranyai csángóknál végeztek Szárászon. Jobb híján ott Bece József furulyás és Bartos István kobzos játszott. Legelőször csak olyan moldvai táncdallamok szólaltak meg a hazai táncmuzikában, melyek e magyarországi gyűjtésből, valamint Gusa Pál egyházasközi (szintén Baranya megye) csángó furulyástól származtak. A koboz-furulya felállítás ebben az esetben valószínűleg annak köszönhető, hogy a csángók elvándoroltak, de a Moldvában külön falvakban élő cigány muzsikások nem. Így a kéznél lévő hangszeren játszott, aki tudott, a frissen érkező kutatóknak, akik táncot gyűjtöttek. Ezekről a Néprajzi Múzeum fotótárában is találunk anyagot (Itsz.: F 107461). Eredetileg a táncokról készültek filmfelvételek. A rögzítéskor, dokumentálásakor csak a helyszín, a környezet, az alkalom és a zenészek nem voltak kifejezetten eredetiek. Furulyázni általában a pásztorkodás ideje alatt szokott az, aki tehetséget és készletet érzett. A dobot pedig táncmuzikában rakták a koboz-furulya mellé. A táncmuzikázók (Tatros, Táltos, Téka) tudták, hogy egyébként használatos ez is Moldvában, de itt kifejezetten a táncoktatás segítése volt a cél. Az elementáris erő és az első furulyások tanítványai 1988-ra új zenekart keltettek életre: a Tatros együttest. A kilencvenes évek elején ők játszottak gyimesi és moldvai csángó népzene. Úttörő munkájuknak köszönhetően vált ismertté több tucat tánc és táncdallam. Gyűjtéseik hasonló körülmények közt zajlottak, mint amikor Bartókék gyűjtöttek. Zeneileg mindenképpen színvonalasan játszottak, függetlenül az eredetiség, hitelesség kérdéséről. Hamar számtalan alternatív színházban, dzsesszfesztiválon kellett moldvai zenét játszani, vagy csak egyfajta miliót sugallni. Általuk nagy divattá vált a táncmuzikában a moldvai zene, olyannyira hogy mára vagy fél tucat csángó táncmuzikázó működik Budapesten, és mára több vidéki városban van moldvai zenekar. Miközben a professzionálissá lett zenészek folyamatosan gyűjtöttek, és a moldvai csángó magyar autentikus népzene felől eljutottak az általánosabb moldvai zenéig – azaz egyre kevésbé determinált, nemzetiségileg egyre elmosódottabb, stílusban egyre nyitottabb zenéig –, az őserő továbbra is képzettségátvitelére maradt a moldvai zenének.

Szilágyi Dániel
(folytatása következik)

Előszó – II. rész

KÓKA ROZÁLIA: BUKOVINAI SZÉKELYEK A TÖRTÉNELEM ORSZÁGÚTJÁN. FEKETE SAS KIADÓ, BUDAPEST, 2022

A mikor az 1960-as években Moldvába készülve a Tolna megyében élő székelyek között ismerkedtem történelmükkel, sorsukkal, akaratlanul is találkoznom kellett a „bajmoki vérengzés” félelmetesen titkosztos emlékével. Titokzatost kell mondanom, mert bár számos székely családdal kerültem baráti kapcsolatba, ezt a témát olyan kínosan kerültek, mintha bizony nem a szerb partizánok mészárolták volna le közülük a negyvenkét ártatlan civilt, hanem ők követték volna el a vérengzést. „Arról nem tudunk semmit, hogy mi lett velük” – hajto-gatták – „s hogy hová vitték őket, azt senki nem tudhatja.” Nem „büntudatról” volt tehát szó, hanem a beléjük égetett félelemről, a visszajára fordult szómágiáról, a szörnyűség megisméltőléséről való rettegetésről. Csak az 1980-as években sikerült Sára Sándornak szóra bírnia az űzöttségükben magukba fordult székelyeket. Sára az együttérzés mágiájával bontotta ki az emlékezés legmélyebb bugyraiból azt, amiről talán már maguk sem hitték, hogy emlékeznek, hogy mernek emlékezni rá. „Mint alvadt vérdarabok, úgy hullnak élénk ezek a szavak” – emlékeztem József Attilára a *Sír az út előttem...* dokumentumfilm epizódjait nézve, mert valósággal érzékelhető volt a hatalmas lelki erőfeszítés, amivel a tragédiák elhamvadt hamujából napvilágra emelték, ahogy kiszakadtak belőlük dermesztő sorsuk emlékei. Ezért aztán talán a Bácskából való menekülésre emlékezők szólnak a legfájóbban a szenvedéseikről, amit átéltek az üldözö és az üldözött, az előretörő és a visszavonuló frontok közé gabalyodva. Úgy érezték, érezhették, hogy az egész világ összefogott ellenük: űzte és rabolta őket a szerb partizán, hajtotta az orosz, gyilkolta a német. Emlékeikből az is kiderül, hogy a nagy történelmi csapások mellett az apróbb emberi aljasságoktól is mennyit kellett szenvedniük abban az embertelen korszakban.

A Tolna, Baranya és Bács-Kiskun megyébe településüket követő esztendőkből, a szocializmusnak csúfolt bolsevik diktatúrában a kuláknak kikiáltott tehetősebb parasztgazdák, a vallásos emberek, az egyéni gazdálkodáshoz ragaszkodók, vagy akikre bármiért megharagudtak a „*táborokba gyűlt bitangok*”, egyaránt üldöztetésnek voltak kitéve. De itt már viszonylag ritkán került sor vérontásra, s talán az is könnyebbé lett, hogy ezeket a megpróbáltatásokat már nem egyedül, hanem a magyarság túlnyomó részével együtt kellett elviselniük. A politikai rendszer azután fokozatosan olyan

„Vánszorgó kocsik hosszú sora,
Mentünk sehonnan valahova,
döcögünk sárban, úttalan utakon
a beszegzett ég alatt vakon...”

(Tamás Menyhért)

„gulyásszocializmussá” szelídült, amibe az élelmes székelyek, akik egy kis furfangért sose mentek a szomszédba, előbb-utóbb beilleszkedhettek. Kezdetben volt ugyan szégyenkeznivalójuk, mert környezetük néhány tudatlan, vagy kimondottan rosszindulatú, intoleráns tagja acsarkodva „*piszkos csángó*”-zta, jöttmentezte, dologkerülőzte őket, ami miatt ki is alakult bennük némi kisebbségi érzés. Olyannyira, hogy gyermekkorában még ennek a könyvnek a szerzője is elhatározta azokban a boldogtalan időkben, hogy ha megnő, ő bizony nem lesz székely.

A Bukovinába bujdosott székely népcsoport tagjainak hét nemzedéken keresztül a madéfalvi veszedelem néven elhíresült SICULICIDIUM – székelymészárlás – jelentette a nagy, megtartó, összekovácsoló tragédiát, az összetartozás érzését erősítő közösségi élményt. Hasonlóképpen a ma Magyarországon élő székelyek több nemzedékének elsősorban a bácskai otthonukból való irgalmatlan kiűzetésüket, földönfutásuk, részbeni lemészárlásuk emléke jelenti az összekovácsoló erőt, a ne beszéljünk róla, de soha ne feledjük közös titkának abroncsként összetartó erejét.

A Dunántúlra került, egykor csíki, háromszéki, majd bukovinai, bácskai, végre tolnai, meg baranyai székelyek történelmi, földrajzi és szellemi földönfutása most már csak azok számára nem fejeződött be végérvényesen, akik az 1950–1960-as évek embertelen kollektivizálási szervezések elől fölmenekültek a főváros tövében lévő Érdre, ahol többé-kevésbé meggyökeresedtek és nyugalomra leltek. Ám ez a nyugalom sem volt minden tekintetben megnyugtató. A Magyarorszáig űzött székelyeknek a fizikai és gazdasági megpróbáltatások után át kellett még esniük a – talán úgy mondhatjuk – lelki megtisztuláson, önmaguk belső rehabilitációján. Mert a legtöbben ahhoz az új hazában elsőnek számító nemzedékhez tartoztak, akik az letelepülés után el akartak vetni és feledni mindent, ami a bukovinai származásukra emlékeztet. Nemcsak testileg, de lelkileg is „kivetkőztek”. Mások mellett aztán Kóka Rozáliának is nagy szerepe volt ennek a folyamatnak a fékezésében, visszafor-

dításában. Közművelődési és előadóművészi munkásságával sok székely sorsát irányította afelé, hogy a saját műveltségüket – a minden társadalmi, össznépi múltat eltörölni igyekvő jelszavak özőnében – sorsuk, szokásaik, dalaik színpadra állításával, publikálásával, a közművelődésbe emelésével segítette identitásuk megtisztulását és megerősödését, ami jelentős ragasztóanyagot jelentett összetartozás-tudatuk erősítésében.

Ebben a folyamatban az igazán nagy átörést úgy érzem az 1977. évben megrendezett, a televízió által is közvetített, az utolérhetetlen műsorvezetői képességekkel rendelkező, a közönséget ügyesen megénekelgető, minden tájegység hagyományos műveltségében lenyűgöző tájékozottsággal rendelkező Vass Lajos konferálásával megvalósított *Röpülj, páva!* vetélkedő hozta meg. Az ebben első helyezést elért Izményi Egyesület tulajdonképpen az egész bukovinai székely közösséget képviselte, így mindnyájan győztesnek érezhették magukat, sőt azért, hogy a második helyezett az egyházasközi moldvai csángómagyarokból álló egyesület lett, erőteljesen megfogalmazódott, hogy a magyar nyelvterület két legkeletibb népcsoportja őrzi a hagyományos népzenei kultúrájuk legarchaikusabb, egyben legértékesebb elemeit. Hatalmas erővel érkező közös, feloldó élmény volt tehát a bukovinai székelyek és a velük jött moldvai csángómagyar közösségek számára az 1977-es „győzelem” lelki felszabadulást hozó, átok alól feloldozó, kiráyleány-csókjá. Felemelhették – végre – a fejüket! És fel is emelték.

Melyek azok a nagyszerű értékek, amiket a bukovinai székelyek őriztek meg Kárpát-medencében, különösen pedig a maradék Magyarországon élő magyarok számára? – tette fel a kérdést dr. Andrásfalvy Bertalan 2019. november 23-án, a bukovinai székelyek hazatérésének 75. évfordulóján megrendezett Bukovina Napon. Mérhettelen gazdagságú „népművészeti és népköltészeti kincsek: népdalokat, történelmi énekeket, népszokásokat. A lakosság számával összevetve a legtöbb népmesét köztük gyűjtötték fel hazánkban. Körükben az áttelepülés után még évekig elevenen élt a népköltészet eredeti szerepe, funkciója. A keserves énekeket aki tudta, énekelte, keserű sorát, bánatát vagy elkövetett vétkeit a világba kiáltotta. A költészet még eleven szükséglete volt a Bukovinából hazaérkezett székely népnek, a művészettel, a szép alkotásával hozta létre szeretetteljes emberi kapcsolatokat. Szépek és sokfélék voltak gyap-

Szekérkaravánnal a kosnai határállomás felé. Fotó: Dr. Kaiser József tisztiorvos, 1941 májusa.

júfestékeik, hímezéseik is. A legcsodálatosabb jellemzőjüknek nevezhetjük ragaszkodásukat, kitartásukat magyarságuk mellett. Talán egyetlen más magyar népcsoportnál sem találunk annyi, kevésbé iskolázott embert, aki szinte egész életében e népcsoport magyarságának megtartását, történeti tudatát akarta szolgálni.” Mindez elsősorban a győzedelmes „Röpülj, páva!” vetélkedő után vált nyilvánvalóvá, immár nem csak a néprajzkutatók viszonylag szűk rétege, de a társadalom sokkal szélesebb, nemzeti elkötelezettségű tömegei számára is. Az az értékelő és szeretetteljes, össznépi érdeklődés, ami ezt követően a bukovinai székelyek felé fordult, szinte felért egy jóvátételi bizottsági állásfoglalással. Szamba sem tudom venni hamarjában, hogy hány Népművészet Mestere, Népművészet Ifjú Mestere díjat kaptak a székelyek, hány különféle díjas népművészeti csoport alakult néhány esztendő alatt Tolna, Baranya, Bács-Kiskun megyébe, valamint Érden a bukovinai székelyekből és a Moldvából érkezett, velük egy-sorsú, csángómagyarokból. Nem lehet megindultság nélkül elgondolni, hogy mennyit kapott tőlük a már-már világhírű táncházmozgalom, ami nem utolsósorban magyarságunk megvallásának, vállalásának alkalma és színhelye

is volt az „internacionalizmus” fenyegetettségében tartott magyarság számára, a székelyek által – tűzből mentett hegedűként – hazahozott műveltséggel. Jó néhányuk valomással találkoznak is ebben a kötetben.

Kiválóbbnál kiválóbb, székelységüket immár emelt fővel vállaló egyéniségek tűntek föl s emelkedtek ki közülük, könyvek, hanghordozók tucatjai kínálták magyar kultúránk valóban értékes, Bukovina jégsekrényében romlatlanul megőrzött kincseiket. A székely értelmiség több évtizeden át „kivetkőzött”, felejtésre törekvő rétegének egyre több tagja keresgélte szülei, nagyszülei padlásán, kamráiban – vagy szekrényeinek fiókjában –, s ha már nem is használhatták rendeltetésük szerint régi életük tárgyait, előszeretettel díszítették velük lakásaikat, s alkalmazták székely identitásuk ébrentartására. De mint e könyvből is kiderül, nemcsak énekelve, mesélve, táncolva, hímezve őrizhetik a székely kulturális örökséget, megvallva és megélve egyszersmind magyarságukat; hanem a számítógépek sokunk számára titokzatos világának segítségével is. A józseffalvi gyökerű Rudolf László is megjárta a kitérőit, amíg felismerte önmagában a székelyt és megmozdult benne a népére jellemző igény az összetartásra, aminek alapja

a számontartás. Ehhez használta föl a digitális világ boszorkányos képességeit: elkezdte és tiszteletreméltó következetességgel gyűjtötte előbb Józseffalva, majd a többi falu megmenekült anyakönyveiből az adatokat és létrehozta a bukovinai székelység egyre lenyűgözőbb méretű Genealógia (családtörténeti) Adattárát. Munkássága példája annak, hogy a székelység öntudatát megalapozó, gyökereiket számon tartó, eredendő kiváltságainak védelméért, visszaszerzéséért talán génjeikben hordozott elszántsággal ugrásra készen álló székelyek hosszú időn át a családi, közösségi szájhagyományozódás lehetőségével, később írásaikkal, most pedig még hatékonyabb eljárásokkal igyekeznek identitásukat elmélyíteni.

A székely töredékek sorsa végletesen más és más, legtöbbször mégis egyfelé mutat ebben a kötetben: a magukra találás, a népünkhöz visszatérés, s e kapcsolat állandó mélyítésének élménye felé. Mert azért vagyunk a világon – mint Tamásitól tudjuk –, hogy valahol otthon legyünk benne. Ez lehet ennek a könyvnek is a... célja? Értelme...? Talán inkább küldetése! Hogy jobbá váljunk általa. Ők: jobb székelyekké! Mi: jobb magyarokká!

Halász Péter

HOPPÁL MIHÁLY: A TULIPÁN MOTÍVUM TÉRBEN ÉS IDŐBEN – II.

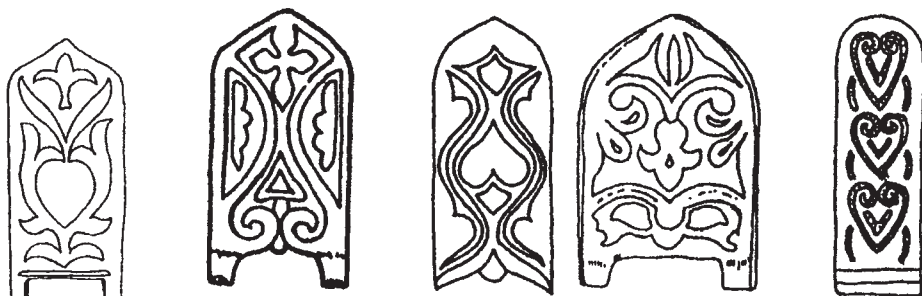
Fettich Nándor emlékének (2001)

Semmi sem alakul egy kultúrában csak úgy magától, egyik napról a másikra, mindennek van eredete. Találóa írta Dobrovits Aladár, hogy „szimbólumokat kitalálni, semmiből teremteni nem lehet”.¹³ Ha a virág és az „életfa” oly gyakori a magyar népművészetben, akkor feltehető, hogy a „gyökerei” is mélyre nyúlnak. A kérdés egyáltalán nem olyan egyszerű, hogy rövid úton ki lehetne jelteni azt, hogy „azok a díszítőelemek, amelyeket a paraszti adatközlők is szerelmi szimbólumként értékelnek, ...ahhoz a virágos díszítésmódhoz csatlakoznak, amelyik Magyarországon a XIV-XV. század folyamán kezdett elterjedni, a parasztoknál viszont csak a XVII-XVIII. századtól”.¹⁴ A probléma ugyanis nem az, hogy mikortól lehet évszám szerint adatolni a naturalisztikus virágtó stílus „kivirágzását”, hanem sokkal inkább az, hogy az „életfa” típusú jelcsoport, illetve azon belül a „tulipán szívvel” jel-együttes mikor, hol és merre található meg. Alapvetően történetien szemlélet az, amelyik elzárja vizsgálódásának határát a közelmúlt évszázadok ritka adatainál, s nem kutatja távolabbi tájak és évszázadok tárgyain az ábrázolások párhuzamait.

Nem azt állítjuk, hogy a magyar népművészet semmilyen hatást ne fogadott volna be, vagy hogy a nagy európai stílusok nyomai ne lennének érzhetőek a magyar népi kultúrában,¹⁵ de a történeti stílusoknak (pl. reneszánsz és barokk) emlegetése csak a kérdés megfogásának a könnyebbik vége. Hiszen a fa helyett az ágakon levő díszekre irányítja a figyelmet. Jóval nehezebb magát a fát, a meghatározó rendszert leírni, annak gyökereit vizsgálni, mint a beoltott hajtások egész Európában azonos alakú és ízű gyümölcsseit felismerni.

Így az a helyzet állhat elő, hogy megfelelkezünk a termést hozó fáról az ágak végén függő gyümölcs kedvéért, vagyis a képes beszéd helyett egyenesen mondva: a kutatás sokszor többre tartotta a népművész-egyéniség évszámmal jelzett alkotását a névtelen alkotások sorozatainak elemzésénél. Holott nyilvánvaló, hogy ez utóbbiból volt több. A történetiséget nem az jelenti, hogy van egy-két évszámossal adat – természetesen ezek nagyon fontosak –, hanem inkább az, hogy meghatározott elemek kapcsolatát évszázadokon keresztül nyomon tudjuk követni.

Ezért az összehasonlító kutatást a jelenből, (ahol a népművészet több műfajában néztük meg a motívumok kapcsolatát) ki kell terjeszteni a múlt irányába. Azonkí-

3. tábla

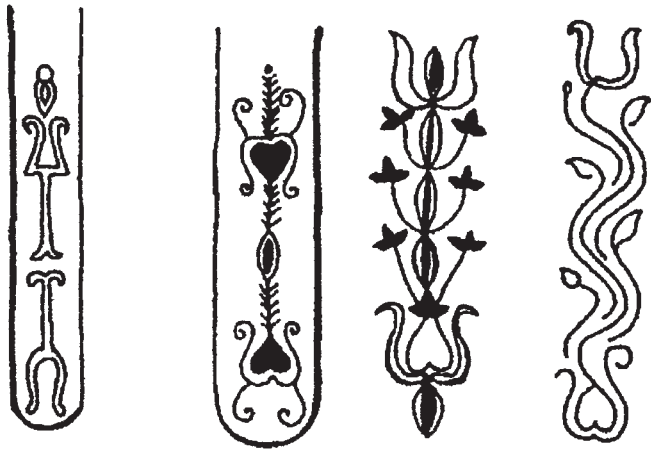
vül térben is ki kell szélesíteni, nem elég csak a hazai anyagot megismerni. Így például a tőlünk keletre élő rokon és nem rokon népek népművészeti anyagának vizsgálata már önmagában történeti távlatokat nyithat, hiszen azok térben és időben is messze esnek a nagy európai stílusok hatásától. A Közép-Ázsiában megtalált „olasz korsós” gránátalmás kályhacsempe (a X-XII. századból) biztosan nem a reneszánsz kancsómotívum hatására jött létre.¹⁶ Vagyis, ha egyes „mai” népművészeti motívumok mellé a keleti párhuzamokat, s azokhoz a honfoglalás koriakat is megtaláljuk, akkor érdemes elgondolkodni a történeti folyamatosság lehetőségén. Diószegi Vilmos is ugyanezzel a módszerrel mutatta ki a hajdani samanizmus jó néhány elemének továbbélését a közelmúlt magyar népi hiedelemvilágában.¹⁷

Módszertanilag indokolt, s ezt nyomatékkal szeretném hangsúlyozni, hogy külön kell választani a genetikai összefüggések és a tipológiai összevetések vizsgálatát. Az utóbbi során elfogadható a megfogalmazás azonos típusát mutató ábrázolások összehasonlítása anélkül, hogy azok közvetlen rokonságát fel kellene tételeznünk. Az adatok sorában elfoglalt helyük teszi érdekessé számunkra ezeket az adatokat. Ilyen alapon tartjuk elfogadhatónak a honfoglalás kori fém szíjvégek, övveretek tulipánjainak, szíveinek, illetve a megfogalmazás, a kompozíció egészének hasonlóságát a jóval későbbi életfa motívumokkal.¹⁸ [3. tábla]

Különösen szembetűnő a hasonlatosság az ukrainai Martinovka mellett talált késői hun szíjvég egyberajzolt tulipán-szív motívuma és a miskolci Herman Ottó Múzeum mángorló-gyűjteményében lévő egyik szép darab díszítése, valamint egy szatmári guzsalytálp faragása között.

A datálható régészeti anyagon szemlélhető szív és életfa jelek megértéséhez jó segítséget nyújt a cserkesz népművészetből az egyik ember alakú ezüst szíjveret, azonkívül a martinovkai ezüstlelet (VI-VII. század) egyik talányos szíjvég-rajzolata¹⁹ az általunk férfi és női jelképnek tartott jelekkel. Mint ahogy egy női lábbelin talált tulipán alakú rátétes minta a távoli paziriki kurgánon a szkíta időkből.²⁰ Minél inkább távolodunk az időben, annál inkább igaz, hogy a jeleknek egyre fontosabb szerepe volt, és feltehető, hogy nem összevissza használták őket. [4. tábla]

In: Hoppál Mihály: *Folkloristica varietas. Válogatott tanulmányok I-III.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont és az Európai Folklor Intézet, Budapest, 2018. I. 224–237. Szemlélyünk a nagyszerű tudós tiszteletére, közelgő 80. születésnapja alkalmából közöljük – a szerk.

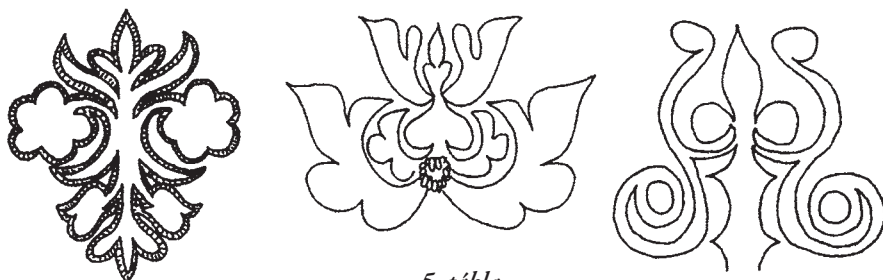

4. tábla

Az övek és övveretek például fontos rangjelzők voltak, s mint méltóságjelvény szerepeltek a népvándorlások korában. A honfoglaló ősök sírjaiból előkerült szíjvégek fémveretei így kétféleképpen is jelként funkcionáltak. Egyrészt, mint azt László Gyula megállapította: „Az öv vereteinek száma a társadalmi vagy éppenséggel a hadi rangot jelezte, olyanféleképpen, mint ma is a katonai rangoknál... kiderült, hogy teljes öve csak a nagycsalád- vagy nemzetségfőnek van, a körülötte temetkezőknek mind kevesebb és kevesebb számú veretre volt joga.”²¹

Mint látjuk, az öv puszta viselése már rangjelző volt, és valószínű, hogy a veretek ornamentikája is jelölt valamit. Nagyon nehéz a sokféle elképzelés közül választani, így például, hogy nemzetségjelként való értelmezésük igen valószínűnek látszik: a nemzetséghez (ághoz, családhoz) tartozó emberek azonos, vagy igen hasonló övvereteket hordtak. Elfogadhatónak tűnik az a magyarázat is, hogy a veretekre azért kerülhettek genitália jelképek – szívek például –, mert a már említett nagyon is köznapi, gonosztávoltartó értelemben védeni kellett az ember legsérülékenyebb testrészét, a derekát, mert ezek a jelek itt ezt a jelentést is hordozták. Mint ahogy az az okfejtés is valószínű, hogy a felövezés a férfivá avatás szokásában a legfontosabb tárgyi elem volt. Ez a jelkép nemcsak társadalmi, de egyéni szinten is hordozott jelentést, jelezte az egyén nagykorúságát, társadalmi rangját és védte – a hiedelem szerint – a veretek jelképeinek segítségével. Ugyanakkor hordozta, mint hasznos viseletdarab a késtartót, a tűzszerszámokat, a fenőkö-tokot, tegezt, kardot. Megfigyelhető a kultúrában, hogy ugyanaz a tárgy egyszerre tölt be köznapi, de egyben ünnepi rituális, társadalmi és szimbolikus szerepeket.

Ugyanez tételezhető fel a ruházatról, nevezetesen a rátéttel díszített felső bőrruhákról. A bundák, a mellesek hátára varrott, applikált díszítmények lehettek védője-

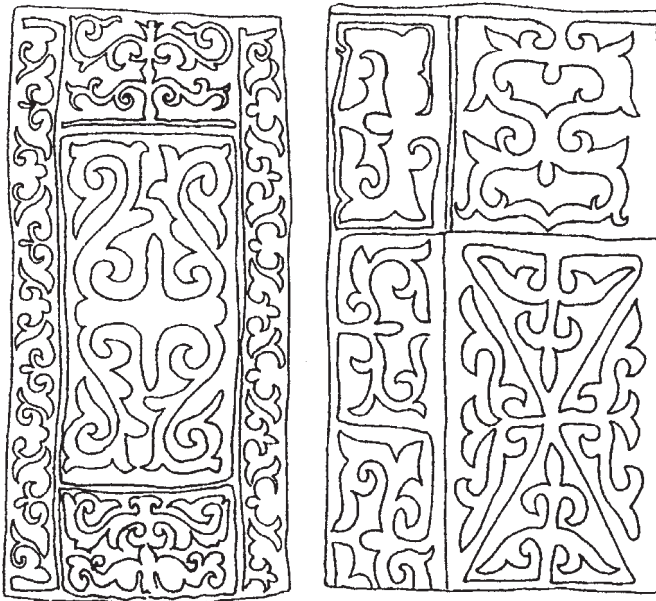
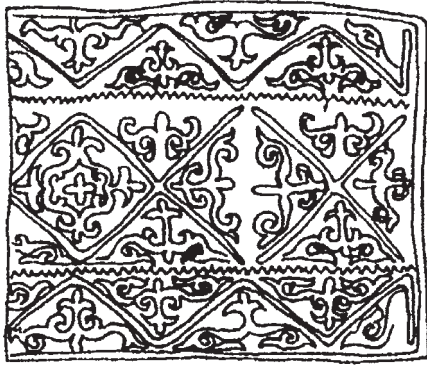
5. tábla

lek éppen úgy, mint ahogy lehetett a stilizált állat vagy növény ornemens nemzetségi jel. Vagy ahogy Kresz Mária megállapította, családi címer, de még egyszerűbben: tulajdonjegy értékű jel is. Az ő kutatásaiból tudjuk, hogy több mint szembetűnő a magyar szücsornamentika és a honfoglalás kori tarsolylemezek ornamentikájának hasonlatossága: „A tarsoly eredetileg bőrből készült, és előlapjának felülete különböző bőrtechnikákkal lehetett díszítve. A tarsolyra fémvereteket erősítettek, idővel egyre több olyan darabot is ismerünk, amelyen alig maradt szabad bőrfelület... A szücsrátét alapmotívuma azonos a tarsoly alapmotívumával... Felidézve, hogy mind a »szücs«, mind a »ködmön« szó honfoglalás előtti török nyelvből ered, úgy gondoljuk, hogy az irhából kivágtott indás szücsrátét, amely ködmönt és mellrevalót díszített, ugyancsak honfoglalás előtti török eredetű lehet. Rátét díszíthette a bőrruházatot és a bőrtarsolyokat, s az utóbbiak bőornamentikáját vette át a fémmunka. A rátétes ködmön és mellrevaló divatos lehetett még az Árpád-korban is.”²²

Természetesen ezek a bőrrátétes ruhadarabok, ködmönök, bundák régen szétmállottak a földben, de a készítés technikája és az ornamentika megmaradt egyes magyar vidékek szücsmestereinek kezén. [5. tábla]

Ha pedig az ornamentika folyamatosságának bizonyos jelei felfedezhetők a felsőruházaton, akkor ugyanezt fel lehet tételezni a jóval olcsóbb testi ruházatról is. A hímzett ingek, szoknyák mindig kifejezték viselőik etnikus és társadalmi helyzetét, kor és vagyoni állapotát a nemesek között éppen úgy, mint a pór népkörében, a régmúltban csakúgy, mint a jelenben. Az orosz népművészet kutatói az elmúlt évtizedekben módszertani szempontból figyelemreméltó eredményeket értek el a régészeti leletek anyagának és a közelmúlt etnográfiai adatainak összehasonlító kutatásában. Kimutatták, mert oly szembetűnő volt, hogy mivel az archaikus hímzésfajták elterjedési területe egybeesik a régi szláv népcsoportok (törzsek) megtelepedési területével, minden alap megvan arra, hogy az ornamentikát etnikus hagyományokkal hozzák kapcsolatba. A magyar ornamentika kutatása szempontjából iránymutatónak tartjuk G. SZ. Maszlova *Az orosz népi hímzések ornamentikája mint történeti és néprajzi forrás* című munkáját, amelyben a következőket állapította meg: „A hímzés képi, művészi nyelve igen sokrétű. Amikor dekoratív funkciókat teljesít, gyakran egyben társadalmi, nemi és életkori, etnikus hovatartozási jelként is szerepel, s ugyanakkor a nép világnézetének kifejezésére is eszközül szolgál. Ide kívánczok, hogy említést tegyünk róla, milyen társadalmi funkciót tölt be a hímzés az egyes népeknél. Így például az osztjások és vogulok díszítőmotívumaiban kifejeződtek törzsi és nemzetségi sajátosságaik; az udmurtoknál vannak

olyan motívumok, amelyek arra valának, hogy ezek bizonyos nemzetségek vagy törzsek tulajdonát képezték. [...] A díszítőmotívumok készlete, kompozíciója, színvilága attól függően változott, kinek a számára készült a tárgy: férfiak vagy nők – ezt láthatjuk például a komi (zürjén) kötött holmikon, és más Volga menti népek hímzésein. Az életkorbeli kü-

6. tábla

lönbségek ugyancsak kifejezésre jutottak a hímzésekben a legtöbb népnél, különösen a fejviselet hímzésén. [...] Az sem lehet kétséges, hogy az ornamentika és a hiedelmek között van kapcsolat. A türkméneknek például megtalálható az úgynevezett »szent« díszítóminták kategóriája, melyet maguk a szőnyegszövők is ilyennek tartanak. Különleges ornamentikát hímeztek a temetési szőnyegekre, némelyiknek apotropaeikus (gonosztávoltartó) értelme volt. A kirgizeknél népszerű karga termak »hollókar-mok« motívum (tyúklábszerű három pálcika) védőtalizmánnak számított, fejfedőkre, a jurta nemezfedelére hímeztek. A karéloknaál megkülönböztetett jelentősége volt a négylevelű lóhere motívumának, a szerelem és a házasság szimbólumát látták benne, s azt tartották, hogy különös ereje van a varázslatokban. Ugyanilyen megkülönböztetett jelentősége volt a letteknél a nyolcágú csillag motívumának, amely a rontó tekintettől védett.” [6. tábla]

Az ornamentikának, legyen az fém szíjvégeken, bőr-rátéten vagy finom hímzésen, mindenféle fontos etnikus, társadalmi és egyéni jelentéseket tulajdonítottak. Jeleként értelmezték a távoli rokon népek és az orosz parasz-tok körében egészen a közelmúltig éppen úgy, mint fo-lyamatosan a régmúlt évszázadokban. Ezek a jelek nem-zedékről nemzedékre öröklődtek, s ha a jelentések hal-ványultak is, változhattak is idővel, a rendszer végül is fennmaradt a hordozó, az éltető néppel együtt. S ez va-lódi történeti folyamatosságot jelent nálunk is, mint más nemzeteknél. Nem látunk nyomós indokot arra, hogy a

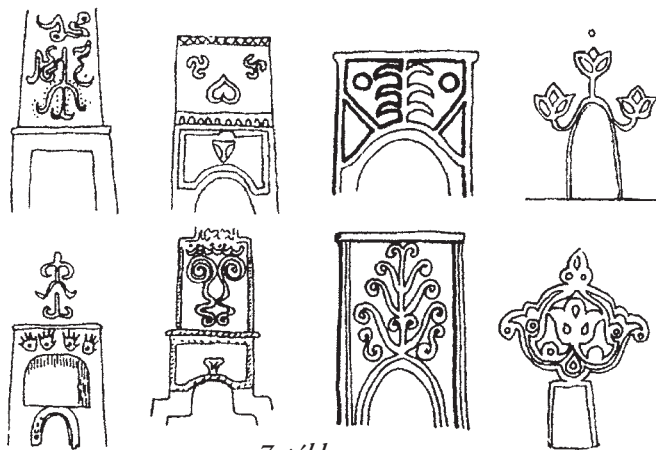
magyar népművészet kivétel lenne ebben a tekintetben. Mivel a népművészet történeti képződmény, alapvető tulajdonsága a folyamatosság. A nép – az etnosz, vagy még pontosabban az etnikus közösségek – művészete nem kialakult ekkor, vagy akkor (egyesek szerint a ma-gyar népművészet a XV., mások szerint a XVII., megint mások szerint a XIX. században), hanem mindig létezett. A népművészet nem különült el, lehet viszont, hogy ko-rábban az etnosz hordozta azokat a jegyeket, amelye-ket később a parasztság éltetett tovább és őrzött meg. Jól tudjuk, hogy minél korábbi időkre megyünk vissza, an-nál közelebb van e két osztály életformája és világképe egymáshoz. Ezért fontos annak felismerése, hogy van-nak és lehetnek a magyar kultúrának olyan elemei, ame-lyek túléltek a honfoglalást, a kereszténységet, reformá-ciót, sőt még a jobbágyfelszabadítást is. Egyszóval a kul-túra elemei mindig egymással kapcsolatban léteznek,²⁴

Jegyzetek

- 13 Dobrovits 1947: 6.
- 14 K. Csilléry 1976: 123.
- 15 Balogh 1966, 1967.
- 16 Pugacsenkova – Rempel 1972: 227., 8. ábra. g. rajz
- 17 Diószegi 1958.
- 18 Vö. Hoppál 1990: 54-64. képek. III. tábla
- 19 Sulimirski 1970: 59. tábla
- 20 Rugyenko 1960: 257., 132. ábra. b. rajz
- 21 László 1978: 187.
- 22 Kresz 1979: 63-64.
- 23 Maszlova 1978: 152.
- 24 Gimbutas 1958: 5.
- 25 Cuisenier 1975: 239.

Irodalom

- Balogh Jolán
1966. *A művészet Mátyás király udvarában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Cuisenier, J.
1975. *L'art populaire en France*. Fribourg, Office du livre.
- Diószegi Vilmos
1958. *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Dobrovits Aladár
1947. *Valóság, mítosz és szimbólum*. Ethnographia LVIII. 1-2. 1-7.
- Gimbutas, M.
1958. *Ancient Symbolism in Lithuanian Folk Art*. Philadelphia
- Hoppál Mihály
1990. *Tulipán és szív. Szerelmi jelképek a magyar népművészetben*. Debrecen, Csokonai Kiadó.
- Kresz Mária
1979. *Népi szücsmunka*. Budapest, Corvina Kiadó.
- K. Csilléry Klára
1976. *A szerelmi ajándék a magyar parasztságnál*. Ethnographia LXXXVII. 103-138.
- László Gyula
1978. *A népvándorláskori övekről*. Ethnographia LXXXIX. 2. 185-196.
- Maszlova, G. Sz.
1978. *Ornament ruszkoj narodnoj viisviki kak isztoriko-etnograficeszkij isztocsnjyk*. Moszkva, Nauka.
- Pugacsenkova, G. A. – Rempel, L. I.
1972. *Szamar kandzszie ocsazszi*. In: *Iz iszkusztva velikogo goroda*. 206-274. Taskent.
- Rugyenko, Sz. I.
1960. *Kultura naszelenyija centralnovo Altaja v szkifszkoje vremja*. Moszka – Leningrad, Nauka.
- Sulimirski, T.
1970. *The Sarmatians*. London, Thames and Hudson.

7. tábla

s nem külön-külön lebegnek, s éppen ez teszi oly időtállóvá a rendszert. A népművészet jelképei pedig különösképpen ebbe a kategóriába tartoznak. Nem feltétlenül szükséges ornamentikánk nyelvét és elemeit nyugatról eredeztetni, amikor a táltoshiedelmeket se a nyugatot járt „garabonciás diákok” terjesztették el nálunk. Népzeneink, népmeséink és legfőképpen nyelvünk keleti elemei közismertek, miért tagadnánk meg ezt népművésztünk egyes elemeitől.

Meggyőződésünk, hogy a magyar paraszti díszítőművészet nem olyan különleges, hogy rá ne vonatkoznának az általános törvényszerűségek, hogy pontosabban fogalmazzunk: a vizuális jelrendszerek általános törvényszerűségei. Azon kívül, ha más népek motívumkincse régi korok és mitológiák emlékeit volt képes megőrizni szinte napjainkig, akkor felületesség lenne ugyanezt tagadni a magyar népművészettel kapcsolatban. Így bátran vallhatjuk egy francia népművészet-kutatóval, hogy „a múlt és a jelen folklórja között a valódi folyamatosság kutatását kell célul tűzni, mivel a két típus közötti hamis folyamatosság, a folklorizmusként jelentkező szakadása már nálunk is megindult.”²⁵

A párhuzamként hozott történeti példák azért vonhatók be az összehasonlításba, mert azokban is a mítikus tudat, egyszerűbben az egységes hiedelemrendszer működése a döntő, és ez a jelhasználat tipológiailag azonos fokát jelenti. A nemzeti és a nomád kultúrákban a jeleknek és a jelképeknek sokkal nagyobb szerepe volt, mint ma, ezért a távoli példák magyarázó erővel bírnak a valamikori magyar állapotok tekintetében. Hazai anyag hiányában ez elfogadott eljárás az összehasonlító kutatásban, illetve az egyetlen korrekt megoldási lehetőség. Ami a dagesztáni népművészetben [7. tábla] még világosan érthető „képes-beszéd”, az nálunk már csak kompozíciós séma, de a tipológiai összefüggés tagadhatatlan. Tipológiai szempontból összevethetők a kulturális jelenségek, ha az elemek azonos struktúrája mellett a funkcionális azonosság ténye is fennáll (ezért hasonlítottuk össze távoli kultúrák övvereteit, majd bőrrátétes mintákat és a nőiség ábrázolásait). „Időben és etnikailag távoli kulturális jelenségek egybevetésekor a tipológiai vonások leplezetlenebbül tárulnak fel, mint a közeli hasonlításakor”, s minél távolabbi változatokat vetünk össze, annál könnyebb meghatározni az invariánst, vagyis az állandó, a változatlan jelenséget, ami a tipológiai összevetés alapja lehet. S így találunk rá a rendszerépítő elemekre, a népművészet jelrendszerének alapelemeire.

LŐRINCZ ETEL, A NÉPMŰVÉSZET MESTERE

Lőrincz Etel 1955-ben, a völgyesi Majoson született egy különlegesen tehetséges bukovinai székely paraszt családban. Apai dédnagyanyja, özv. Lőrincz Antalné Kodály Zoltán kedves adatközlője volt, akivel a mester 1914-es bukovinai gyűjtőútja alkalmával ismerkedett meg. A család Magyarországra kerülése után felkereste őket. Halálukig tartotta velük a kapcsolatot, a leszármazottak még ma is büszkéek barátságára.

Etel apai nagyapja, Lőrincz Imre fadaragó az 1980-as években „A bukovinai Istensegíttől a völgyesi Majosig”, (Magvető Kiadó, 1986. Budapest) címmel drámai erejű, hatalmas terjedelmű könyvben írta meg élete krónikáját és bukovinai közössége tragikus sorsát.

Anyai nagyanyja, Molnár Vincelné, Istensegítség egyik leghíresebb vázszojzövő és tojásíró asszonya volt.

Édesanyja, Lőrincz Aladárné Molnár Vilma, a Népművészet Mestere, a bukovinai székely szöttek kultúra, a hímzés-kincs megmentője, az archaikus tojásírás tudója volt.

A család nagy tehetségű tagjai, bár iskolákat nem végeztek, szinte kötelezően feladatuknak érezték tudásuk továbbadását. Ki csak a családban, ki már szélesebb körben is, szakkörök, táborok, tanfolyamok sokaságában tanított. Talán Kodály Zoltán hatása volt, hogy népiük hagyományainak megőrzését elsődlegesnek tartották minden körülmények között.

Etel és testvére, Ilonka ebben a környezetben nevelkedett. Kicsi gyermekkoruktól kezdve részt vettek a felnőttek munkájában. Felnőtt korukra szinte minden tudnivalót magukba szívtak.

Etel különösen a bukovinai gyapjú, az ún. festékes és a vázszojzövés, Ilonka pedig a szedett ingek varrásának lett a mestere.

Lőrincz Etel a népi kézművesség teljes fegyverzetében indulhatott neki a Magyar Iparművészeti Főiskola szövött anyag szakának. A főiskolai, majd az egyetemi tanulmányok nem tántorították el az autentikus népművészeti alkotások létrehozásától. Sokkal inkább hozzásegítették mindazokhoz az ismeretekhez, amelyekkel a teljes feledésre ítélt, kiveszőben lévő népi kézműves tudást megmentheti, a gyűjtéstől a szakmai kiadványok írásán át a tanítást. A bukovinai székely kézműves népművészek közül immár ő az egyedüli, aki a hagyományt „tisztá forrásból” merítette. Minden értelemben méltó a megtisztelő címre.

Kóka Rozália

Találkozásaim egy moldvai halottlátóval

Részletek Jánó Ferenc Ilona életéből, látomásaiból – IV. rész

KÓKA ROZÁLIA SOROZATA

AZ ÚRJÉZUS GYŰRŰJE

Az Úrjézus látomásomban adott nekem egy gyűrűt, aszondotta, hogy ez nyírásza gyűrű. Azt mondotta, hogy mostanig nem üsmernek ingemet, met még akkor nem üsmertek majtig senki. S úgy akarja, hogy meg legyek üsmerve. Azt mondotta vegyem el ezt a gyűrűt és a kezembe adta. Aszondottam:

– Nem tudom, hogy melyik ujjamban hordozzam, mert én soha nem akartam gyűrűt hordozni a kezembe.

És nem es akartam nezni, hogy hol hordozzák, melyik ujjikban hordozzák mások. Azétt megkérdettem az Úrjézust, hogy melyik ujjamban hordozzam.

Azt mondotta az Úrjézus én nem fogom hordozni úgy, mint a többi nyírászák, hanem így fogom hordozni a jobb kezemnek a mutitőujjában, met mások más ujjikban hordozzák. Akkor aszondotta, hogy így fognak megüsmerni ingemet, hogy én különjötösön fogom hordozni ezt a gyűrűt.

*

A MEGHALLGATOTT IMÁDSÁG

Első péntek volt és azt mondottam tátámnak, ne még menjünk el Pisztióváleba kapálni, hagyjuk el más napra. Aszonta tátám, hogy sok egy óra es, kell menjünk kapálni. A burjánba vesz bele a puj.

Én akkor imádkoztam és este lett. Csütörtökön este készítet nénim, hogy imán most kapásokval menyünk a hektárba, tizenkét kapással kapálni. S akkor igen szépre készítettük a szekeret, minden! Ételek, minden, pontosan!

Én imánd imádkoztam este. Tíz s fél vót az óra én akkor vótam térden s imádkoztam:

Én uram, én Istenem!

Te király a fölhőkön,

Te király az égen,

Te király az én szívemen,

Te tudod csak, mit csináltál az én szívemvel.

Hogy várlak tégedet,

Hogy szeretlek tégedet,

Csak te tudod, hogy minek.

Mért akartad, hogy az én szívem úgy szeressen tégedet, csukorra?

Elmondottam és lelkiáldozatot csináltam, s a szívem úgy rebegett Jézushoz szeretetvel, hogy nem tudtam, mit csináljak. Elig vártam, hogy áldozhassak, mert akkorjában gyéren áldoztam, csak az első péntekeken, vaj a fontos innapokon, vaj vasárnap, mikor el tudtam menni a szentmisékre, a kicsi misére, és úgy tudtam áldozni. Erőst kicsit, keveset, végzettem el, pedig az én szívem erőst fel vót készítvel, hogy áldozzak, hogy elig várta az én lelkem, hogy összekötüljön, együtt legyen az Úrjézussal.

Úgy szerettem az oltári szentségbe befogadni a Jézuskát. S akkor az én tátámék nem akarták, hogy elmenjek. Imá most béfejeztem az imádságomat, tizenegy óraker, mert hat olvasót kellett elmondjak az egészétt minden este akkorjába. Akkor sokacska vót az imádságom, miután elvégzettem az imádságomat, hát elneztam az eget. A csillagok, ahogy fényeskedtek az égen, és egy fölhő sem volt.

Aszondottam:

– Jézus, íme a te akaratod! Ha te úgy akarod, hogy én elmenjek a templomba, akkor te meg tudod csinálni, hogy jöjjön egy nagy eső. Ha nem, akkor fejet kell hajtsak tátiméknak, és el kell menjek Pisztióváleba kapálni.

Akkor még elnéztem az eget és aszondottam:

– Legyen meg a te szent akaratod! Mert magad es így mondtad a kereszten, uram. Mikor vótál a gecemányi kertben, hogy a pohárt elvetted, hogy Atyám, legyen meg a te szent akaratod.

Úgy, én es avval a gondval mondtam, és akkor bémentem s lefeküdtem. Miután lefeküdtem, hát nemsokára, mer ugye keves vót az üdő, met kettőker kellett lenne éjjel induljunk, és még lehet éjjel egy sem vót, me nem tudom, hogy éjjel hán óraker vót, mikor megszólítottak. Azt mondtá tátém:

– Ili!

S akkor én mondtam:

– Menyünk?

S aszondotta:

– Nem menyünk. Már mensz a templomba, met olyan eső van kint.

Úgy csattogott és villámlott és görgetett és esett, hogy úgy folytak a patakok mindenfelé. És akkor arra biztatott tátám, hogy mensz a templomba, Jézuska úgy akarta, hogy essen.

Az én szívem úgy repesett, még ott az ágyban megköszöntem Jézusnak.

– Jézusom, be jó, hogy megadtad ezt, be vártam én, hogy menjek a templomba, befogadjalak tégedet.

Még ott, az ágyban megköszöntem. És azután reggel lett, mikor felköttem, met ételek vótak készítvel, elmentem a templomba és letérgyeltem.

Mondtam Jézusnak:

– Jézusom, ennyire meghallgattad az imádságomat, mit az este elmondottam, igazán király vagy az én szívemen. Csak te tudod, mi van az én szívemvel.

És föl, újra följajánltam és megmondottam, be jó, és megköszöntem. Minekutána az oltári szentséget befogadtam, csak az nyugított ingemet, és ha én az oltári szentséget bé nem veszem, ha a templomba nem mejek, hogy áldozzam, akkor nekem a nap olyan hosszú, mind egy esztendő. Olyan bajosan telik el nekem egy nap. Ha elmenyek akkor templomba, hogy áldozom, szent misét hallgatok, hogy az én szívem egyesül Jézussal, az oltári-szentségbe, akkor nekem egy nap olyan, mind egy óra. Olyan hamar telik el. Olyan biztos vagyok, akkor olyan könnyű vagyok, olyan jól érzem magamat, és ha nem, akkor olyan nehezen vagyok, mintha beteg lennék...

*

JÖVENDŐLÉSEK

Egy nap mondtam tátémnak:

– Tátém! Lássa-e azt a malackát?

– Igen.

– Na nemsokára ezt el kell vágni!

Ez vót a hétnek kezdetjén, de fogyatékjén, csütörtökön tátém el kellett vágja a malackát. Megszomorodott tátém.

Aztán mondtam:

– Tátém, lássa-e ezt a fejer bornyúcskát? Elmenyünk kapálni

Pisztiváléba, de hát valaki itthon kell maradjon, mert hét óraker s félkor – a nyócat nem éri meg –, a bornyúcskánkot el kell vágják.

El is mentünk kapálni és kapáltunk, de én többet nem hoztam elé a bornyúcskát. Miután elvégzettük a darabot, visszatértünk.

Nem mondtam semmit az úton tátámnak. Béjöttünk a kapun, nénim elészökött és azt mondta:

– Nahát! El kellett vágjuk a fejér bornyúcskát.

Három bornyúcskánk vót, vót sárig egy, fejér, és egy vereske. A fejér bornyúcskát mondtam vót, hogy el kell vágják. Na, el-vágta a szomszéd ember. Béhozta, mutatta.

Akkor tátámnak eszébe jutott és mondotta:

– Ezt mondotta Ilona, hogy ez megtörtényedik, de nem hittem el.

Azután nemsokára mondtam tátámnak:

– Táte, parát kell tenni félre, mert elveszik a tehenyeket a zubarba. A gyermek elszalajszja, elveszik s akkor ki kell váltani.

Akkor tátém igen megharagudt, hogy minden, a történetek, amiket kiadok, mind olyan, hogy pénzbe kósztalja, mert mindig kár. Mind károk, mindegyik! Olyan szumurú vót, hogy azt mondtam Jézusnak, mikor a szent áldozatot, a lelki áldozatot csináltam, hogy többet nem adok ki semmit, ilyen történetet. Hanem mondják meg, hogy engedjék meg, hogy mondjam ki, hogy mi van, a titok, hogy ne még mondjak olyant, mi kár történik, hanem mondjam meg valóságosan, hogy mi történik, mit akar a Jóisten, met erőst szorítottak, hogy menjek férjhez.

Nekem nem lehetett, hogy férjhez menjek. És akkor én arra kértem, hogy mutítsák meg, és adjanak engedélyt, hogy nyilatkoztassam ki nekik és akkor megengedték. És kezdtem mondani, hogy táté, ne mi történt, hogy van, nem lehet én férjhez menjek. Akkor nénim megharagudt és megfogta a hajamot, aszondotta, szürke gicát tátánál nem lehet kössek, hanem férjhez kell menjek.

S akkor én azt mondtam:

– Akármilyen legyen, vigyenek a favágóhoz, vágjanak el, jobban elszenvedem a halált, mint inkább a férjhez menést, mert az Úrjézus így akarja, hogy én szűz életet éljek.

Akkor nénim megharagudt, és miután tátám elment, megkujakolt. Azt mondta:

– Hadd el, adok én neked! – megkujakolt még esent és aszondotta: – Kikötlek a lámpás mellé – met várta vót a legényeket, me ő es leján vót – kikötlek melléjem a lámpás mellé kötelvel, és ott kell ülj!

Azt mondtam, hát én kikészítettem a házot, hogy guzsalyskadjék, me úgy mondtotta, hogy várják a legényeket. A krámpáját a kapunak bényomtam, hogy pengjék, mikor kinyílik, hogy vegyem észre, hogy fussak túl a gyermekekhez. Azért, mert még vótak kicsi testvérkéim. És, hogy menjek keresztül, hogy ne adjak kezet a legényekkel. Egyszer, nem tudom hogy, a krámpa ki volt csinálva, pedig én bényomtam vót, és akkor nem kaptam hírt, hogy béjöttek a legények. Csak kezet adtak, mégés úgy sírtam, mikor túl mentem, hogy métt nem kaptam én hírt, hogy mér' történt meg, hogy én kezet adtam vélik. Úgy örözködtem én a legényektől.

Kóka Rozália
(folytatása következik)

Tájszavak, kifejezések

burján = gaz; hektár = mezőrész; hordozják = viselik;
imánd = már; készit = ételt készit; kikészit = feldiszit, felékesit;
kósztalja = kerül; majtig = majdnem;
megkujakol = ököllet megüt; nyirásza = menyasszony;
para = pénz; puj = kukorica; szürke gica = ősz hajfonat;
zubor = zálog

KITÜNTETÉSEK

2022. AUGUSZTUS 20. ALKALMÁBÓL

MAGYAR ÉRDEMREND NAGYKERESZTJE (POLGÁRI TAGOZAT)
Andrásfalvy Bertalan Széchenyi-díjas néprajzkutató

MAGYAR ÉRDEMREND KÖZÉPKERESZT (POLGÁRI TAGOZAT)
Dr. Hoppál Mihály Széchenyi-díjas etnológus

MAGYAR ÉRDEMREND LOVAGKERESZT (POLGÁRI TAGOZAT)
Harangozó Imre tanár, néprajzkutató
Kovács Henrik táncpedagógus
Szabó János nyugalmazott táncház- és művészeti vezető
Szurmayné Hortobágyi Gyöngyvér táncművész

MAGYAR ARANY ÉRDEMKERESZT (POLGÁRI TAGOZAT)
Almásiné Kanyó Klára, a Néprajzi Múzeum gazdasági igazgatója;
Boross Sándor Ferenc, a Bihari János Kulturális Egyesület elnöke
Buzás Miklós, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum főépítész

MAGYAR EZÜST ÉRDEMKERESZT (POLGÁRI TAGOZAT)
Gergely István kosárfonás-szakértő
Joó Emese etnográfus, muzeológus, múzeumpedagógus
Kiss Balázs Péter táncművész
Kurucsai-Németh Eszter táncművész
Nagy Gábor Ferenc népzeneész
Ürmös Sándor Ferenc cimbalomművész

MAGYAR BRONZ ÉRDEMKERESZT (POLGÁRI TAGOZAT)
Pap Julianna Bernadett hímző népi iparművész

MÓRA FERENC-DÍJ
Nagyné Batári Zsuzsanna néprajzkutató muzeológus
Dr. Ratkó Lujza néprajzkutató, muzeológus

BÁNFFY MIKLÓS-DÍJ
Kovács Norbert néptáncos

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY-DÍJ (KÖZÖSSÉGI)
Gömöri Kézművesek Társulása
Tisza Táncgyűttes Művészeti Egyesület

MARTIN GYÖRGY-DÍJ
Fábián Éva népdalénekes, mesemondó
Fekete Antal „Puma” népzeneész
Sztanó Hédi néprajzkutató, filmrendező
Lengyel László „Türei” néprajzi gyűjtő

NÉPMŰVÉSZET MESTERE
Birtalan Iosif énekes, furulyás
Bozsik Margit népdalénekes, népzeneész
Kádár Ferenc népzeneész
Kun Gáborné táncos hagyományörző
Lázár Éva gyékényfonó népi iparművész
Lőrincz Etel textilszövő

Nagy Béla fafaragó, börtárgykészítő népi iparművész
Nagy Imréné hagyományörző viseletkészítő, táncos, énekes
Pap Julianna Bernadett hímző népi iparművész
Szabó István táncos hagyományörző

NÉPMŰVÉSZET IFJÚ MESTERE
Csonka Balázs népi tambura- és harmonikaművész
Géczy Margit népi kézműves, takács
Irimiás László gulyás, ostorkészítő
Számfira Máté és Számfira-Nagy Zita néptáncosok
Verebélyi Balázs hímző

Metszéspontok és összefonódások – Emlékeim Martin Györgyről –

I. RÉSZ

Prelúd

Mivelhogy emlékeink egy többé-kevésbé tárgyilagos és egy érzelmi valóság metszéspontján leledzenek, csak személyesek és szubjektívek lehetnek. Beismerve ennek a koreológiai történetírás kísérletnek a korlátait, megpróbálom majd a lehető legnagyobb szakmai szigorral és becsületességgel rekonstruálni a Martin Györggyel való találkozásaimat. Ezt azért jegyzem meg, mert vállalni szeretném a felelősséget az összes pontatlanságért és kihagyásért, amelyek kétségtelenül részei egy visszaemlékezésnek, hiszen már fél évszázaddal ezelőtti eseményekről beszélünk. Martinnal 1963 és 1979 között többször is találkoztam, abban az időszakban, mely egybeesik a romániai etnokoreológia mint tudományág megszilárdulásával (és ezalatt ennek a kutatási területnek a bukaresti Néprajz és Folklor Intézetben – NFI – való jelenlétére gondolok). Ezért elmondhatom, hogy a Martinról szóló kialakult emlékeim összefonódnak azokkal az emlékekkel, amelyek a hagyományos tánckutatás elméleti és módszertani irányainak a kialakulásáról szólnak.

*

Téma variációkkal

A modern etnokoreológia nagymértékben Martin György munkásságának köszönheti mind keletkezését, mind tudományos alapjainak a megszilárdulását. A Martin által művelt sokrétű kutatási irányokról, újító hozzáállásáról azon a szakterületen, amely a XX. század közepén még az önmeghatározás és konszolidáció stádiumában volt, sokat írtak. A korszakot meghatározó politikai kontextusban (a kommunisták internacionalista jelszavai ellenére) a magyar és a román ide vonatkozó kutatások, bár közös kulturális térben keletkeztek, párhuzamos diskurzusokat fejlesztettek ki, amelyek gyakran eltérő álláspontokat képviseltek, főleg egymás nézőpontjainak kölcsönös figyelmen kívül hagyása miatt, amit a két elnyomó és

izolacionista „testvérrendszer” írt elő. Sajnos, ez a majdnem fél évszázadig tartó helyzet máig érzékelhető nyomokat hagyott. A két diskurzus legelső kereszteződése az *Erdélyi magyar koreográfia és etnokoreológia a harmadik évezredben* című mű románra való fordítása volt, amelyet remélhetőleg a jövőben más munkák is követnek. (Könczei Csongor 2010)

Talán úgy tűnhet, hogyha fél évszázadot visszamegyünk az időben, annak nincs aktualitása. Mégis, ha visszahelyezkedünk a korszak politikai környezetébe, a Martin Györggyel való találkozás kilépést jelentett – legalábbis számomra – abból a tudományos elszigetelődésből, amelyet a pártpolitika duplicitáson alapuló irányvonala erőszakolt ránk, megadva számomra azt a lehetőséget (de talán kötelezett is rá), hogy árnyaltabban és tárgyilagosabban lássam a valóságot. Meg vagyok győződve, hogy nem esek túlzásba, amikor azt állítom: az, ahogyan Martin megalkotta a magyar hagyományos néptánc elméleti alapjait, és kialakította a tánckutatás módszertanát, a román etnokoreológiára is hatással volt, annak bizonyos fejlődési szakaszában. Sok Martin által megfogalmazott kutatási terv ma is életképes. Szeretném azt gondolni, hogy ezeknek a kutatási irányultságoknak egy része hosszú és izgalmas beszélgetéseink során rajzolódott ki, amelyeket olyankor folytattunk, amikor az útjaink kereszteződtek.

Az eltelt évek ellenére mindmáig büszke vagyok arra, hogy bevallhatom: Martin megajándékozott a barátságával és a bizalmával. Még akkor is, ha pár évvel fiatalabb volt nálam, lenyűgözött gazdag tudása és tapasztalata a tánckutatás terén. Ez kétségtelenül egy alapos és széles körű tudományos képzettség eredménye volt, amelyet a hagyományos néptánc tanulmányozása és művelése iránti szenvedélye is tetézett. Ez a szenvedély volt, véleményem szerint, Martin kivételes munkaerejének és erős személyiségé-

nek hajtómotorja (hisz mindkét tulajdonság meghatározza a valódi tudós prototípusát). És, hogy ezt a portrévázlatot teljessé tegyem, azt kell még hozzátennem, hogy ennek az alapos és ihletett tudósnak az erényei hatalmas értelmiségi és emberi nagylelkűséggel párosultak, aki szinte túlzásba vitt szerénységgel és azzal a képességgel volt megáldva, hogy (meg)értően tudjon az emberekhez közelíteni.

Első találkozásom a magyar etnokoreológiával a táncstruktúrák elemzésének száraz területén történt, egy Martin és Pesovár (1961: 1–40.) által írt cikk kapcsán. Ez a tanulmány, amely Szentpál Olga azon kísérletére alapozódott, hogy a néptánc struktúrájának nyelvtanát megalkossa, egy fél évszázada tartó eredményes nemzetközi együttműködés kezdeteit jelentette. Ennek az együttműködésnek a nemzetközi kereteit az IFMC (International Folk Music Council) adta, amelyet később átkereszteltek ICTM-re (International Council for Traditional Music). Ez egy olyan szervezet, amelyen belül – a *zlini értekezleten* (Csehország)¹ – egy olyan nemzetközi kutatócsoport létrehozását kezdeményezték, amely a néptánc pontatlan és zavaros terminológiáját szerette volna egységesíteni.² Nyilvánvaló volt, hogy ez a jól felkészült és viszonylag gazdag tapasztalattal rendelkező szakemberekből álló csoport azonnal rájött arra, hogy egy terminológiai egységesítéshez előbb meg kell határozni a megnevezendő fogalmakat. Ezek a fogalmak lényegében azokat a mozgásegységeket jelölték meg, amelyek a tánc szintagmatikus síkján valósulnak meg.

Nem tárgyalom itt a tánc strukturális elemzéséhez szükséges elméleti alap és módszertan kidolgozásának technikai részleteit, ami szinte tíz évig tartott, és egy átfogó cikk megjelenésével fejeződött (részben) be (az *ICTM Yearbook* 1974-i számában).³

Ugyanakkor 1962 az elszigetelődésből való kilépést is jelentette a különböző országok kutatói számára azáltal, hogy többé-kevésbé maradandó kapcsolatok teremtődtek kelet-európai kollégákkal a Táncterminológiai

In: Az erdélyi magyar táncművészet és táncstudomány az ezredfordulón – II.

(Szerkesztette: Könczei Csongor – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Kolozsvár, 2014)

Kutató Csoportból (Study Group for Dance Terminology), amelyet később átkereszteltek Etnokoreológiai Kutató Csoportra (Study Group on Dance Ethnochoreology). E csoportba minden résztvevő a saját tereptapasztalásával érkezett, valamint egy olyan fogalmi csomaggal, amely magán viselte annak a kulturális térnek a tulajdonságait, melyben dolgozott. Ebben a csoportban barátkoztam össze Martin Györggyel. (Giurchescu 2007: 5–18)

Ennek a szűk munkaközösségnek a munkamódszere alapvetően különbözött a szemináriumok, konferenciák vagy a tudományos találkozók módszereitől, mert főleg szabad vitákon alapult, ahol egy adott téma tisztázása érvek és ellenérvek felsorakoztatásával történt, amiket példákkal és elméleti érvekkel támasztottunk alá. (A párbeszéd különben levelezések útján is folytatódott.) A vita sokkal kevésbé volt zűrzavaros, mint képzelnénk, mert minden beszélgetés, „forduló” végkövetkeztetés megszerkesztésével zárult, amelyhez a résztvevők többségének a hozzájárulása volt szükséges. Így fogalmazódtak meg a hagyományos néptánc nyelvtanának alapjai. Pontosabban, az adott mozgáskultúrákban fellelhető nyelvtani szerkezet vált nyilvánvalóvá. Több mint egy évtized munkája kellett ahhoz, hogy a hagyományos néptánc struktúrájának az elméletét és elemzési módszerét kidolgozzák – de mindez nem volt cél: a kutatóknak egy nélkülözhetetlen eszköztárat adott a tánc és a testi kifejezés tanulmányozásához.

Kétségtelen, hogy a strukturális elemzés alkalmazása egy adott tánc-kultúra valóságaira elsősorban értelmezési kérdés. Sokatmondó példa a motívumok szintjének meghatározása és tanulmányozása a magyar és a román néptáncban. A magyar hagyományban a motívum nem csak a legkisebb jelentéssel bíró egység, de a tánc összetételében is a legfontosabb mozzanat, főképp a legényesek esetében. Ezért a magyar szakértők (Martin és Pesovár) számára a tánc strukturális formáinak elemzésekor a motívum lett a táncelemzés központi eleme. Ez a motívumok meghatározásának és rendszerezési kritériumainak finomítását, valamint egy olyan taxonómiai tipológia kialakítását eredményezte, amely megfelel a magyar néptánc-hagyományoknak. E taxonómián belül a motívumok, családjaik és típu-

Martin György emléktábláját 2017. május 20-án helyezték el a budapesti Károly krt. 20. alatti ház bejáratánál (Nagy Benedek alkotása – fotó: Berán István)

saik meghatározásához Martin figyelembe vette mind a formális (strukturális), mind a funkcionális kritériumokat. (Felföldi 2007: 160–161) A magyar táncokban a motívum elsőrangú szerepével ellentétben a románoknál a táncszerkezetben a motívum mellett az összetettebb struktúrák is jelentősek, mint például a nyelvben a „mondat”.

Kiindulva tehát abból, hogy a magyar táncok struktúrájában a motívum kulcsfontosságú, valamint abból, hogy az összetettebb egységek elsődlegesek a román táncokban, megvitattuk a táncok építkezési elveit és főleg a rögtönzés és a „spontán kompozíció” folyamatát. (Martin 1980a: 391, 425; Giurchescu 1983: 21–56)⁴

A Martin Györggyel való együttműködés az Etnokoreológiai Kutató Csoportban, a tudományos érdeklődésen túl, elvezetett oda, hogy egyre

jobban megismerjem a személyiségét is. Mint említettem, Martin számomra a kíváncsi kutató prototípusa volt, azé, aki folyton tudásra és a legkülönbözőbb forrásokból való tájékozódásra vágyik. Ezért együttműködésünk szakirodalmi tételek és tudományos kiadványok cseréjével kezdődött. Bárhova utazott, az elsőként felkeresett helyei a könyvesboltok és az antikváriumok voltak. (Nincs mit csodálkozni tehát azon, hogy budapesti könyvtára felbecsülhetetlen információs forrás azok számára, akiket érdekel a zene, a tánc vagy általában a hagyományos kulturális élet Közép- és Délkelet-Európában, valamint a sok más kutatási területhez tartozó elméleti és történelmi könyvek.)

A kutatási módszertan, a vizuális dokumentáció és a gyűjtött táncok írott lejegyzésének formái fontos témák voltak beszélgetéseink során.

Martin szerint a kutató legfőbb kötelessége egy tudományos és rendszerezett archívum összeállítása. Emlékezetből idézem véleményét, melyet nem egyszer előadott: „*Etnokoreológiai elméleteink és értelmezéseink sokszor mulandóak, idővel megváltoztathatók vagy akár megcáfolhatók is. A jól begyűjtött és dokumentált tánc és zene, hanghordozón és/vagy vizuálisan rögzítve és írásban lejegyezve képezik az alapvető anyagokat, amelyek nem változnak és amelyekhez mindig visszatérhetünk, ha szükséges*”. E meggyőződés alapján Martin olyan módszertant, kutatási eszközöket, valamint az anyag bemutatásának olyan szabványát fejlesztette ki, melyek nemcsak a saját tanulmányait alapozták meg, hanem a budapesti Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetének Néptánc Archívumát is.

Saját elveihez hűen mind Martin, mind tánckutató kollégái, akik hozzájárultak a Zenetudományi Intézet Néptánc Archívumának gazdagításához, a vizuális dokumentációkhoz fekete-fehér 16 mm-es filmszalagot használtak (és amióta ez technikailag lehetséges) egyidejű hangos felvételt is készítettek. A filmezés általában egy rögzített pontról történt és a képek rögzítéséhez legtöbbször háromlábú állványt használtak. Elvileg a táncot egész folyamatában kellett felvenni (amennyiben a korszak technikája ezt megengedte). Emlékszem, hogy a szinkronban készült hangos felvételek előtt Martin azt tanácsolta, hogy a zenei frázisok kezdetét úgy jelezsem, hogy a kezemet egy pillanatra az objektív elé viszem (ami 1-2 fekete filmkockát eredményez), hogy később össze lehessen vágni a hangszalaggal. Be kell vallanom, hogy ez a technikai „trükk”, ami nagyon hasznosnak bizonyult a filmre rögzített táncok lejegyzésében, sajnos (néha saját kétbalkezességünk miatt) több tíz méternyi negatív nélküli szalag megrongálásához vezetett, mivel a bukaresti Néprajz és Folklór Intézet csak ilyen típusú filmmel rendelkezett a 60-as évek végén.

Beszélgéseink egy másik témája a tánc lejegyzési rendszerre vonatkozott, arra a rendszerre, amelyet a lefilmezett táncok átírására használnak, de azokéra is, amelyeket a terepen úgy gyűjtöttek be az előadóktól, hogy megtanulták őket. Magától értetődő, hogy senki nem vonta egy pillanatra

sem kétségbe a tánc grafikai rögzítésének szükségszerűségét, mivelhogy a tánc múló, tűnékeny jelenség, és csak ilyen formában elemezhető és rendszerezhető. A beszélgetések csak a lejegyzési rendszerrel szólnak, no meg arról, hogy minden ország, amelyben a hagyományos tánc tudományos kutatás tárgyává vált, saját, nemzeti lejegyzési rendszert alakított ki. Mint a kommunista láger más országaiban is, a bukaresti Néprajz és Folklór Intézet koreográfiai részlege teljes – akkortájt politikailag előírt – információs elszigeteltségben folytatta kezdeti tevékenységét, ami indokolta egy saját tánclejegyzési rendszer kialakítását. Az ötvenes évek elején Vera Proca-Ciorteia (a koreográfiai részleg vezetője) megalapozta a Tánc Gyorslejegyzési Rendszert (TGyR), ami a román koreikus kultúra stílusbeli és strukturális tulajdonságait viseli magán. Nagyon kevés kivétellel ebben a rendszerben jegyezték le az Intézet teljes archívumát. Eleinte a lejegyzett tánc „írásának” és „olvasásának” könnyedsége, és az a lehetőség, hogy a táncról egy átfogó, egyidejű képet kapjunk, rávette a Néprajzi és Folklór Intézet kutatóit, köztük engem is, hogy ezzel a gyors és világos írás lejegyzésével kísérletezzünk, hogy ezt teszteljük és végül használjuk is a Lábán-féle rendszer helyett, amely nehézkesnek és bonyolultnak tűnt. Viszont amikor át kellett írni a filmre rögzített táncokat, a gyorslejegyzés korlátai kezdtek megmutatkozni.⁵

A magyar kutatók már 1947 óta következetesen a Lábán-Knust-féle kinetográfiai rendszert alkalmazták, amelyet Lőrinc György koreográfus vezetett be, aki Lábán Rudolf két munkatársának, Albrecht Knustnak és Lugossy Emmának volt a tanítványa.

Beszélgéseink alkalmával Martin meggyőződéssel támasztotta alá egy egységes és nemzetközi lejegyzési rendszer előnyeit, amely minden tánc-hagyományra (és – általában – bármilyen típusú mozgásra) alkalmazható. Csak egy ilyen rendszer tehetné volna lehetővé a világ szakértői számára a tudományos kommunikációt. Amint rájöttek a Lábán-rendszer megismerésének és használatának a szükségszerűségére (eleinte még ha csak párhuzamosan is az Intézet hivatalos rendszerével), az etnokoreológusok nyomást fejtettek ki ennek beiktatása érdekében. Sajnos a romániai kommu-

nista rendszer félelme attól, hogy belépjen a nemzetközi körforgásba, egy rosszul értelmezett nacionalista szellemmel ötvözve és a belső művészeti és tudományos piacon végbement hatalmi harcokkal tetézve, azt eredményezte, hogy a többszörös próbálkozások közönyt vagy nyílt ellenállást keltettek.⁶ Az, hogy Romániában két párhuzamos és egymással vetélkedő „nemzeti” lejegyzési rendszer létezett (a Néprajzi és Folklór Intézeté és a Népi Alkotás és Tömegművészeti Mozgalom Központi Házáé), amihez hozzáadódott még a Lábán-féle kinetográfia hiánya oda vezetett, hogy ténylegesen érdekes kutatások és értékes anyagok ismeretlenek maradtak a nemzetközi tudományos világ számára. Ez az egyik oka annak, hogy jelen pillanatban a bukaresti NFI néptánc archívumának anyaga megfejthetetlen hieroglifikák tárházává vált szinte minden etnokoreológus szakértő számára.⁷

Egyszer, azon kevés alkalmakkor, amikor meglátogathattam a budapesti Zenetudományi Intézetet, Martin bemutatatta nekem Lányi Ágostont, aki etnokoreológus és a Lábán-féle kinetográfia szakértője volt. Lányi számára a mozgás grafikai lejegyzése mindennapi gyakorlat volt, amelyet egy rajzoló tevékenységéhez hasonlított, akinek minden nap mozgásban kell tartania a kezét. A tulajdonképpeni táncírásnál (ami manapság egy elektronikus program segítségével történik), sokkal fontosabb a mozgás megértése, értelmezése és a legszemléltetőbb, legvalóságosabb grafikai reprezentáció kiválasztása. Ezért a magyar hagyományra alkalmazott Lábán-féle íráselméletnek megfelelően, a nagyobb olvashatóság kedvéért, azokat a mozdulatokat jegyzi le pontosan, amelyeknek strukturális és stilisztikai szerepe van egy adott tánc típusban, a véletlen vagy jelentéktelen mozdulatok pedig nem jönnek számításba. Emiatt, az átíróknak nagyon jól kell ismernie a lejegyzett táncokat ahhoz, hogy el tudja dönteni az egyes mozdulatok fontosságát annak a motívumnak a kontextusában, amelyhez tartozik. És ezt a tudást csak a táncok gyakorlatával való kapcsolat tudja biztosítani. A Martin és Lányi Ágoston közötti együttműködés eredménye teljes táncfolyamatok filmről való meghökkenítő mennyiségű táncátírása volt, a jelentéses részletekkel együtt. Martin, aki

maga is szakértője volt a Lábán-féle írásnak, bevallotta nekem, hogy a lefilmezett anyag grafikai átírása számára nem volt túlságosan érdekesítő, mivelhogy nagyon sok időt vett el, amit ő inkább terepmunkára és az anyag elemzésére szeretett volna fordítani. Alapjában véve, ami engem illet, úgy gondolom, hogy a holisztikus tánc kutatás, amint azt Martin György gyakorolta és a tánc grafikai lejegyzése a Lábán-féle rendszerben, úgy, ahogyan azt Lányi Ágoston csinálta, két egyedülálló, egymást kiegészítő és egymással összefüggő műfajt alkotnak, amelyet csak kevés etnokoreológus ismerhet egyformán jól, egyazon szakmai szinten.

1969 volt az egyetlen év, mikor többször is alkalmam volt közös terepmunkát végezni Martinnal. Az első közülük Moldvában történt, Vaslui megyében, januárban.⁸ A nehéz körülmények és a kemény fagy ellenére úgy emlékszem vissza erre, mint egy pozitív tapasztalatra. Ekkor észlelhettem, milyen kiválóan tudott Martin alkalmazkodni a nehéz körülményekhez – ha nem is könnyedén, de legalább sztoikusán. Úgyszintén meglepett érdeklődésének és begyűjtött információinak sokrétűsége, valamint az, hogy egy új kulturális térben és tárgyban (ami a maszkos táncok struktúrája és szimbolizmusa volt) olyan részleteket talált, amelyek egy összehasonlító nézőpontból szemlélve, mindannyiunk érdeklődését felkeltette. Ugyanazzal az alkalommal filmeztük le a *bot fölöött [peste băț]* táncot a pásztortáncok repertóriumából, amely többé-kevésbé hasonló alakokban megtalálható a magyar táncok régi rétegeiben is.

A második kutatás a Maros völgyében történt (Fehér megyében), Pacalkán és Magyarlapádon.⁹ Mindketőnket ugyanaz a téma érdekelt: a különböző darabokból álló „táncciklus” egy rögzült sorozatba fűzve. A tanulmányozott esetben, a ciklus – általános nevén *haidău* [hajdútánc] – a következő táncokat (részeket) tartalmazta: *de sărit* [szökő] (sétálva táncolt pontok), *de purtat* [lassú vonulás] (körkörös mozgású páros tánc), *de ponturi cu fete* (a tulajdonképpeni *haidău*, amikor a férfiak a nőknél támaszkodva táncolnak), *invirtita* [forgató] és *hârțag* (forgós-pörgős páros táncok). (Giurchescu 1959: 291–278, Martin 1980b: 46–65)

Anca Giurchescu
(folytatása következik)

SZAKIRODALOM

FELFÖLDI László

2007 *Structural approach in Hungarian folk dance research*. In: Adriene L. Kaepler – Elsie Ivancich Dunin (eds.): *Dance Structures. Perspectives on the Analysis of Human Movement*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 135–184.

GIURCHESCU, Anca

1959 *Despre ciclurile de joc din Ardeal. Revista de folclor* 4. (1–2) Editura Academiei RSR, București, 261–278.
1983 *The process of improvisation in Folk Dance*. In: Lange, Roderik (ed.): *Dance Studies*, 2. Centre for Dance Studies, Jersey, Channel Islands, 21–56.

2007 *A historical perspective on the analysis of dance structure in the International Folk Music Council (IFMC) / International Council for Traditional Music (ICTM)*. In: Adriene L. Kaepler – Elsie Ivancich Dunin (eds.): *Dance Structures. Perspectives on the Analysis of Human Movement*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 5–18.

KÖNCZEI Ssongor (ed.)

2010 *Coregrafia și etnocooreologia maghiară din Transilvania în mileniul trei*. Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale – Editura Kriterion, Cluj-Napoca.

MARTIN György – PESOVAR Ernő

1961 *A structural analysis of the Hungarian folk dance. A “methodological sketch”*. Acta Ethnographica 10. Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 1–40.

MARTIN György

1980a *Improvisation and regulation in Hungarian folk dance*. Acta Ethnographica Hungarica 29. Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 391–425.

1980b *The Traditional Dance Cycle – As the “Largest Unit of Folk-dancing”, Der ältere Paartanz in Europa*. Konferenzbericht, Stockholm. Arkivet för folklig dans. Dansmuseet, 46–65.

JEGYZETEK

1 A Nemzetközi Hagományos Zene Tanács (International Council for Traditional Music) 1947-ben, az UNESCO-n belül alapított világszervezet, amely a hagyományos tánc és zene tanulmányozásával, gyakorlásával, dokumentálásával és megőrzésével foglalkozik. (1962-ben Zlin városát Gottwaldovnak nevezték.)

2 A Táncterminológiai Tanulmánycsoport (Study Group for Dance Terminology) a Néptánc Bizottság (Folk Dance Commission) javaslatára jött létre, mely a következőkből állt: Dr. Felix Hoerburger (NSZK) – elnök, Roger Pinot (Belgium) – titkár, Vera Proca-Ciortea (Román Szocialista Köztársaság) és Douglas Kennedy (Anglia) – tagok. A Vera Proca-Ciortea által szervezett csoport célja a nemzetközi táncterminológia egyesítése volt. A csoport tagjai (minden országból kettő): Martin György és Pesovar Ernő (Magyarország), Hanna Laudova és Eva Kröschlová (Csehszlovákia), Vera Proca-Ciortea és Anca Giurchescu (Románia) – e szöveg írója, aki nem kapta meg a jogot, hogy ezen az IMFC találkozózn jelen legyen. A következő években a csoporthoz csatlakoztak még kelet-német, lengyel, bolgár és jugoszláv kutatók is. A csoport kizárólagos kelet-európai tagsága az itteni kutatók és a nyugat-európai kutatók közötti közvetlen kommunikáció nehézségeit tükrözi.

3 Az 1972-ben befejezett *Syllabus* ennek az etnokoreológiai csoportnak mintegy tízéves munkáját foglalja össze. Végcélnak a szöveg lefordítását tekintették nyolc nyelvre (magyar, angol, francia, román, orosz, szerbhorvát, lengyel és bolgár), annak érdekében, hogy megpróbálják nemzetközileg egyesíteni a koreológiai szakszókinccset és egyúttal leterjeszteni a táncstruktúráinak az elemzési módszerét annak a legkülönbözőbb kultúrákon való alkalmazása által. A *Syllabus*-t, amely eredetileg németül íródott, William C. Reynolds fordította angolra és jelentette meg 1974-ben, a *Yearbook*-ban. A táncstruktúra elemzési módszerének végső formáját az eredeti csoport két utolsó tagja szerkesztette és 2007-ben jelent meg (lásd Giurchescu, Kröschlová 2007: 21–52).

4 A „spontán kompozíció” kifejezést sokkal később használtam, hogy különbséget tegyek a tulajdonképpeni improvizáció (mely a motívum struktúráján belül történik) és a bizonyos tisztán meghatározható formájú elemeknek (motívumoknak vagy frázisoknak) a véletlenszerű, spontán összekapcsolása között.

5 A tánc gyors lejegyzési rendszerét Vera Proca-Ciortea mutatta be 1957-ben, Drezdában, egy Lábán-kinetográfiának szentelt konferencián (Baier-Fraenger 1977: 64–75). Ekkor Vera Proca-Ciortea azt állította, hogy a román rendszer más kultúrára is érvényes. Ricky Holden (nemzetközi néptánc tanár) valóban összeállította a Romanotation nevezetű rendszert, amelyet főképp a balkáni táncok lejegyzésére alkalmaztak, bár holland és dán táncok esetében is működött. A hetvenes években Romániában egyazon időben két tánclejegyzési rendszer működött, és mindkettő hivatalosan elismert volt: az egyik a gyorslejegyzési rendszer, melyet a NFI használt, és a másik egy az előzőből kialakított rendszer, mely a Lábán-féle kinetográfiából is kölcsönzött bizonyos jeleket – a Teodor Vasilescu és Tita Sever által létesített Népi Alkotás és Tömegkultúra Központi Házáé (Vasilescu-Sever: 1969). A politikai intézmény előnyeit élvezve a Népi Alkotás Központi Házáa ráerőszakolta saját lejegyzési rendszerét az összes táncal kapcsolatos publikációra, ami persze a minimumra csökkentette a Néprajzi és Folklór Intézetben készült munkák értékesítési lehetőségeit.

6 Rövid időre Veronica Papp, a kolozsvári Balettiskola ritmistan és tánc történet szakos tanára, szintén Albrecht Knust egykori tanítványa, a bukaresti Intézet alkalmazottjaként oktatta a Lábán-féle rendszert, de szerződését pár hónapon belül fölbonították.

7 1953-tól, a NFI koreográfiai részlegének tagjai a következők voltak: Andrei Bucșan, Constantin Costea, Emanuela Balaci és Anca Giurchescu, a részleg főnöke pedig Vera Proca-Ciortea.

8 A kutatás Vaslui megyében történt, a Muntenii de Sus nevezetű településen, 1969 januárjában. Kutatók: Anca Giurchescu és Martin György. Hangfelvételek: Radu Don. Begyűjtött táncok: *rîndurile* [a sorok], *de briu* [csípőre], *joc la briu* [csípőtánc], *pe bătute* [toporzékolva], *pe bătăi* [ütésekre], *rața* [a kacsák], *ciobăneasca* [a pásztoros], *alunelul* [mogyorócska], *bătuta moldovenească* [a moldvai ütős], *ciobăneasca la genunchi* [térdes pásztoros], *ciobăneasca peste băț* [botos pásztoros]. Lásd a budapesti MTA Zenetudományi Intézet Filmarchívumában: MTA Ft. 668.

9 A terepkutatások Fehér megyében történtek, Pacalkán és Magyarlapádon, 1969. május 25-én és 26-án. Kutatók: Anca Giurchescu, Martin György, Emil Petruțiu, Takács András és Sztanó Pál. Hangfelvételek: Radu Don. Film: Sztanó Pál és Anca Giurchescu. Begyűjtött táncok: *haidău*, *invirtita* [forgató], *hațegana* [hátszegi], *purta* [hordozott], *fecioreasca* [legényes], *leány kőrtánc*. Lásd a budapesti MTA Zenetudományi Intézet Filmarchívumában: MTA Ft. 680.

„Aszályban aszalunk!”

Tartósítás aszalással – történeti és néprajzi adatok 1.

Legutóbb a nyári hőségre való tekintettel egy hűsítő italt, a sört választottam rovatunk témájául. Azóta néhány zivataros napot kivéve továbbra is tombol a kánikula, súlyosbítva az amúgy is tetemes aszálykárokat. Megadva magam a helyzetnek, úgy döntöttem, ezúttal arról írok, hogyan fordíthatjuk hasznunkra a szeptemberi meleget és napsütést: tehát aszalásra fel!

Aszalt szilva, mazsola, füge, datolya – talán ezek a legismertebb aszalt gyümölcsök, legalábbis a néhány évtizeddel ezelőtti általános magyar konyhán. A néprajzi kutatásokból tudjuk, hogy a hagyományos paraszti gazdaságban minden arra alkalmas gyümölcsöt tartósíthattak aszalással, és nemcsak gyümölcsöt, de gombát, fát, kendert, szénát is „aszaltak”. A történeti és néprajzi forrásokat böngészve meglepően sok aszalással kapcsolatos adatot találtam. Ezek közül most a nemzetközi és a magyar etimológiai, gasztronómiatörténeti vonatkozásokat idézem fel.

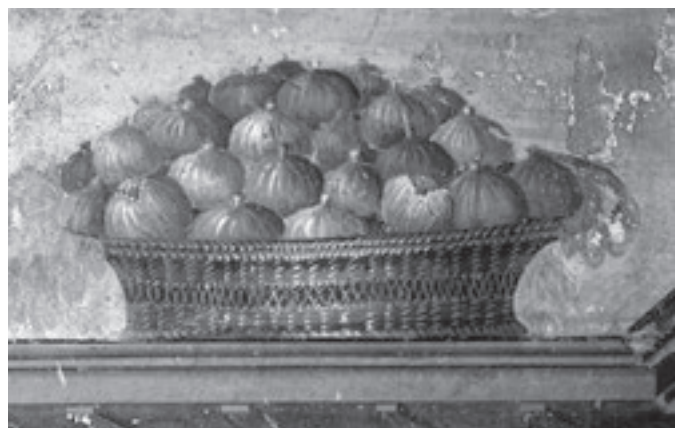
*

Már az ókorban is...

A hagyományos szárított gyümölcsök, mint a mazsola, a füge, a datolya, a sárgabarack és az alma évezredek óta a mediterrán étrend alappillérei. Ez részben annak köszönhető, hogy korai természetűsük a *termékeny félhold* néven ismert közel-keleti régióban (a mai Irán, Irak, Délnyugat-Törökország, Szíria, Libanon, Palesztina, Izrael és Észak-Egyiptom egyes részein) már évezredekkel ezelőtt elkezdődött. Az aszalás-szárítás az élelmiszerek tartósításának legkorábbi formája. A korai vadászó-gyűjtögető népek nyilván megfigyelték, hogy a lehullott szőlő, datolya, füge a forró napon megaszalódva koncentráltan édessé válik, emellett nagyon jól eltartható.

A szárított gyümölcsök legkorábbi említése a Kr.e. 1500-ból származó mezopotámiai ékirásos táblákon található. Ezek a babilóniai akkád nyelven írt szövegek a legrégebb ismert ételreceptek, amelyek főként gabonából (árpa, köles, búza), zöldségféléből és gyümölcsökből (datolya, füge, alma, gránátalma szőlő) készült ételek leírásait tartalmazzák. Csak kenyérfélékből több mint háromszáz recept maradt fenn, a munkásoknak szánt egyszerű árpakegyértől a palotákba és templomokba szánt, aszalt gyümölcsökkel és mézzel gazdagított süteményekig.

A termékeny félhold területén (amely az ókorban Mezopotámia mellett Kánaánt és az ókori Egyiptomot foglalta magában) bőségesen nőtt a datolyapálma, az egyik első termesztett fajta. A datolyapálma olyan termékeny volt, hogy termése Mezopotámiában a legolcsóbb alapélelmiszereknek számított. A mezopotámiaiak frissen,

Fügevél rakott tál egy Pompejiben fennmaradt freskón
(forrás: imperiumromanum.pl)

A szőlő szüretelése egy Kr.e. XV. századból származó egyiptomi falfestményen (forrás: Seidel-Shedid, 1991)

puhára és keményre szárítva is fogyasztották, illetve felhasználták a legkülönbözőbb ételek (húselekek, gabonalepények) készítéséhez. Az utazók mindig vittek magukkal szárított datolyát, ami energiát adott és elűzte a fáradtságot.

A datolya mellett a fügét is nagyra értékelték a termékeny félhold népei. Palesztinában és Egyiptomban napi használata a történészek szerint jelentősebb vagy egyenlő volt a datolyáéval. Erről tanúskodnak a falfestmények és az egyiptomi sírokban a halottak odakészített (aszalt) gyümölcs is. Görögországban és Krétán ugyancsak gazdagon termelt a füge, amely a szegényeknek és a gazdagoknak egyaránt az egyik alapélelme volt, különösen szárított formájában.

A szőlőtermesztés Örményországban és a Földközi-tenger keleti vidékein kezdődött az Kr.e. IV. évezredben. A forró sivatagi napon hamar megaszalódott a szőlő, s az így nyert mazsola jól eltartható, sokféle módon felhasznált alapanyaggá vált Afrika egész északi partvidékén is, beleértve Marokkót és Tunéziát. A legjelentősebb mazsolatermelők a föníciaiak és az egyiptomiak voltak, valószínűleg a napon történő szárításhoz tökéletesen száraz éghajlatuk miatt. A mazsolát nagy cserépkorsókban tárolták, és különféle kenyerekhez, illetve mézzel, tejjel, tojással készült sütemények ízesítőjeként használták fel. A Közel-Keletről a szőlő és vele együtt a mazsola Görögországon keresztül Itáliába is eljutott, ahol ugyancsak az étrend fontos részévé vált. Az ókori rómaiak minden társadalmi rétege jelentős mennyiségben, rendszeresen fogyasztott mazsolát, mely az olívbogyóval és a friss gyümölcsökkel együtt a közös étkezések egyik elengedhetetlen tartozéka volt. Reggelire gyakran ettek ma-

zsolás kenyeret, gabonafélékkel, babbal és erjesztett tejtermékekkel együtt. A mazsolát olyannyira becsben tartották, hogy a sikeres sportolókat is ezzel jutalmazták, illetve különféle üzleti tranzakciókban egyfajta prémium valutaként is használták.

Hogy az aszalt gyümölcsöknek milyen fontos szerepük volt az ókori Rómában, tanúsítja egy Kr. e. 100 körüli, a gazdasszonyok kötelességeit felsoroló szöveg, mely szerint fontos, hogy mindig bőségesen legyen a kamrában aszalt körte, berkenye, füge, mazsola.

A mazsola mellett a füge is rendkívül népszerű volt Rómában. A szárított fügével dúsított kenyér a falusiak egyik fontos téli tápláléka volt. (A szárított füge gazdag vitaminokban, foszforban és számos más fontos ásványi anyagban.) Az aszalt fügét különféle fűszerekkel, például kömény-, ánizs- és édesköménymaggal bedörzsölve és fügelevélbe göngyölve, nagy korsókban tárolták.

Az ókori Kínában az aszalt gyümölcsök a kerámia és a selyem mellett drága nászajándéknak számítottak. Az aszalt körte az ifjú házaspár örökké tartó szerelmét, az aszalt sárgabarack a házasság sikerét és gazdagságát jelképezte, míg a cseresznye a gyengédség szimbóluma volt. A szilva, a sárgabarack és az őszibarack termesztése Kínában, Kr.e. III. évezredben kezdődött, innen terjedt el a termékeny félholdon, ahol szintén hamar népszerűek lettek ezek a gyümölcsök, frissen és aszalva egyaránt. Görögországba és Itáliába jóval később jutott el e három gyümölcs, és eleinte csak ritka különlegességként fogyasztották őket.

*

Örmény aszalt finomságok: alani és t'tu lavash

Az ókori aszaltgyümölcs-adatok között már említettem Örményországot, amely Nagy Sándor kora óta híres sokféle, kiváló minőségű aszalt gyümölcskészítményéről. A piacokon napjainkban is látványos elrendezésben árúsítják a natúr, kandírozott, és dióval vagy más finom töltelékkel töltött és megformázott aszalt gyümölcsöket. Ezek közül az egyik jellegzetes finomság az alani, a diós töltelékkel töltött, szárított őszibarack. A cukorral, fahéjjal és kardamommal elegyített darált diót az egészben hagyott, felülről kimagozott őszibarackba töltik, majd egy madzagra szép sorban felfűzve aszalják meg (lásd kép).

A t'tu lavash egy hagyományos gyümölcskészítmény, nevének jelentése „savanyú lavash”, ugyanis eredetileg nem édesítették cukorral. A megjelenésére vonatkozó lavash elnevezés a szinte papírvékony laposkenyérre utal, amely az örmény konyha egyik alappillére. A bastegh és újabban pestil néven is emlegetett édesesség a Kaukázus és a Távol-Kelet több népe, például a japánok körében is ismert. Grúziában tklapi a neve, és ugyanolyan népszerű, mint az örményeknél. Levishnik elnevezéssel eperből készítik a Közép-Volga vidékén a tatárok, mordvinok és cseremiszek. Örményországban hagyományosan szilvából, somból vagy cseresznyéből készül, de az édessájúak kajszibarackot, őszibarackot, körtét, almát használhatnak alapanyagként.

Elkészítése rendkívül egyszerű, nincs szükség hosszas méricskélésre. Az egyetlen, amit figyelembe kell venni, hogy egy kilogramm gyümölcsből egy szabványos tepsi méretű gyümölcslavash lesz. Készíthető egyféle gyümölcsből, vagy többféle keverékből, cukorral vagy anélkül, ki hogy szereti. Érett, de ne túlrett, ép

Aszaltgyümölcs-csemegék a jereváni piacon. Baloldalt a világosabb fűzér az alani, jobboldalon többféle lavash (bastegh), a pulton pedig a natúr aszalékok és kandírozott gyümölcsök (forrás: Wikipédia)

gyümölcsöket válasszunk. Málna, szeder, homoktövis, ribizli kevésbé alkalmas az apró magok miatt. Ezeknek jobb csak a levét, ízesítőként felhasználni. A gyümölcsöket kimagozzuk és ha kell, egy félujjnyi vizet öntve alá (hogy oda ne égjen), egy lábosban turmixolásra alkalmas állapotig összerottyantjuk. Puha, lédús gyümölcsöknél (banán, puha körte) ez el is maradhat. A gyümölcsöt ezután botmixerrel simára pürésítjük, majd szilikonos vagy sütőpapírral bélelt tepsibe 4-6 mm vastagon egyenletesen szétterítjük. Ez a legkényesebb mozzanat, mert a túl vékony lavash törik, a vastag pedig nem szárad ki. 2-3 napig gézzel letakarva (úgy, hogy a géz ne érjen a masszához) a napon szárítjuk, majd amikor már elválik a sütőpapírtól, óvatosan átfordítjuk a másik oldalára és még egy napig szárítjuk. 70 fokos, résnyre nyitott sütőben is végezhető a művelet, ekkor néhány óra alatt elkészül. Akkor jó, mikor már nem ragad, de még nem száradt ki teljesen. Ekkor összetekerjük, és jól záródó zacskóba tesszük. Egy évig szobahőmérsékleten biztosan eláll. A legjobban eltartható a szilvából készült lavash, de bármilyen más gyümölcscsel is kísérletezhetünk. A gyümölcslavash-t nemcsak desszertként fogyasztják, hanem húskételekhez, levesekhez, szószokhoz, fűszerekhez, süteményekhez is adják. A Kaukázusban különféle töltelékű tekercseket is készítenek: diós, bogyós, túrós. A japánok nemcsak édes töltelékkel töltik meg, hanem hallal, tengeri élőlények húásával és sajttal is.

*

Az aszalt gyümölcsök a középkori Európa minden részében népszerűek voltak. A helyben termelt aszalt alma, szilva, birsalma, körte és cseresznye a napi étrendben szerepelt, míg az importált citrom, narancs, füge, datolya és mazsola csak tehetősebbek ünnepi menüjében jelent meg. Az európai kolostorokban a késő középkorig rendszeresen szolgálták fel ebédre és desszertként aszalt gyümölcsöket. A középkorban jelent meg Németországban az aszalt gyümölcsös, máig kultikus jelentőségű karácsonyi sütemény, a Stollen, más néven Striezel. Innen terjedt el különféle változatokban, nálunk például püspökkenyér néven. Később nemcsak karácsonyra, de a gyermekek születésnapja alkalmából is készítették. Az aszalt gyümölcsök fontos szerepet kaptak a tengerészek ételmezésében, akik a hó-

napokig tartó nyílt tengeri utazás során ezzel pótolták az elveszített tápanyagokat és vitaminokat. Az aszalt gyümölcsöket a legkorábbi időktől gyógyszerként is alkalmazták a világ minden táján.

Az észak-európai, hűvösebb éghajlatú országokban ugyancsak fontos téli vitaminforrásként tartják számon az aszalt gyümölcsöket. Az északi és keleti szlávok – lengyelek, ukránok, beloruszok, oroszok körében rendkívül népszerű, ma is minden étkezédben kapható az aszalt gyümölcsökből készült kompót. A lengyelországi Wandalin faluban hagyományosan készített aszalt alma-körte-szilva keverék 2020-ban a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium hagyományos termékek listájára is felkerült. Wandalin Lublin megye Opole kerületében található, mely az ország egyik legjelentősebb gyümölcsstermesztő régiója, ahol a gyümölcsaszalásnak is nagyon régi hagyománya van. Az aszalt gyümölcsből legtöbbször kompót készül, de különféle leveseket is főztek belőle, beleértve a füstölt vagy sózott hússal készületeket. Pirított búzadarával fogyasztott mártás alapanyaga is lehetett az aszalt gyümölcskeverék. A vidék számos otthonában karácsonyi estéjén a mai napig aszaltgyümölcs-kompót fogyasztanak, melyben mindegyik összetevőnek szimbolikus jelentése van: a szilva elűzi a gonosz erőket, az alma szeretetet, egészséget és békét biztosít, a körte pedig hosszú életet.

*

Kompót aszalt gyümölcsökből – ahogy az oroszok és a volt Szovjetunió népei készítik

200 g tetszés szerinti arányú szárított gyümölcskeveréket (alma, körte, sárgabarack, aszalt szilva, cseresznye, őszibarack, mazsola stb.) forró vízzel leöntünk, jól átkeverjük, hogy az esetleges szennyeződések eltávolítsuk, majd egy perc után leszűrjük, és leöblítjük. Ezt a mennyiséget 3 l vízben 4 órát áztatjuk, majd felforraljuk és a forrástól számított 10 percig főzzük. Ekkor hozzáadunk 100-120 g cukrot, újra felforraljuk, és hagyjuk kihűlni. Ez a kíméletesebb eljárás, de sokáig tart. Ha nincs időnk áztatni a gyümölcsöt, akkor 10 helyett 20-25 percig főzzük. Készülhet cukor nélkül, mézzel, vagy édesítőszerrel is, ízesíthetjük citromkarikával, és különféle fűszerekkel (fahéj, szegfűszeg stb.), de az már nem az eredeti ízt eredményezi. A kompótot általában a gyümölccsel együtt adagolják poharakba, de le is szűrhető. Hűden vagy (télen) melegén is fogyasztható.

A kompót egyébként nem az eredeti elnevezés. A XVIII. században még „zvar” vagy „uzvar” néven ismerték, ami forrázatot, főzetet jelent. Az újabb, nemzetközivé vált terminus Franciaországból terjedt el Európa-szerte.

*

Egy kis etimológia

Amióta a témával foglalkozom, folyton az aszal, aszú szavakat tartalmazó moldvai népdalokat dudorászom magamban. Például a Benke Jánosnéól rögzített dalt, Sebő Ferenc gyűjtéséből:

Vótam én is, mikor vótam, / Kóró között virág vótam.
Egy szép legén leszakasztott, / Körme között elhírvasztott.
Úgy elhírvadt(sz) a szüvemnél, / Mind lekaszált fű mezőn.
Lekaszálják, megaszálják, / Kapicába rakogasszák...

A tavaszi havajgatás szövegében az *aszúfának zöd levele* – az *árvának víg öröme* költői ellentétpárhuzam fejezi ki a lehetetlent.

Az idézett dalszövegek is mutatják, hogy a régebbi korokban jóval szélesebb értelemben használták e kifejezéseket. Az etimológiai szótár szerint az *aszik*, *aszó* szavak és származékaik az ugor korig visszavezethetők és a nyelvészek a vogul *tószasz* (száradt), valamint az osztják *szaszem* (apad, szárad) szavakkal közös töről eredtetik. Az *aszik* jelentése a régi korokban és a népnyelvben „szárad, hervad”. Származékai: *aszal*, *aszott*, *aszály*, *aszályos*; *aszókór*

Uzvar, azaz kompót

(a szárazbetegség néven is ismert tüdőbaj, tbc). Az *aszú* (száraz, hervadt, aszalódott); főnévként „aszúbor” jelentésben elsősorban a tokaji töppedt szőlőből készült édes bort jelöli.

A jobbára csak helynevekben fennmaradt *aszó* jelentése „völgy, vízmosás; száraz folyómeder”. *Aszófő* egy „száraz völgy nyílása”, *Szárszó* (száraz aszó) és *Aszód* (kis aszó) helynevek például ebből eredeztethetők. Nyelvtani szempontból az *aszó* az *aszik* ige melléknévi igeneve, tehát „száradó, kiszáradt” jelentéssel is bírhat. Más feltevések szerint a már kiveszett *asz* főnév (patakmenti rétv) kicsinyítő képzős formája; ez a szó finnugor eredetű volna: zürjén *adzs*, észt *aas*; ez esetben a jelentés fejlődését másodlagosan alakította volna az *aszik* ige.

Régi kifejezés az *aszalás*, *aszaló*, amely az északi hegyvidéken, Erdélyben és szórványosan a Dunántúlon szokásos erdőirtási munkamódszerre utal. Ennek lényege, hogy a fatörzset fejszével körülvágják a fa kiszáradt céljából, és a fát csak akkor emelik ki a helyéből, amikor már elszáradt. Csíkban ezt a műveletet nevezték *aszalásnak*. A szó helynevekben Somogy megye területén is több változatban maradt fenn, így például *Aszalás* alakban Szilvásszentmártonban erdős völgyet jelöl. A szomszédos Zala megyében Kertakutason, Kálócán, Csesztregen ugyanez a szántóföldek elnevezése. Falunévként megtalálható *Aszaló* formában Somogy és Abauj megyében. Takács Lajos szerint (*Nyelvőr*, 1962) az erdős hegyvidékeken az *aszó* és *aszú* kifejezések is inkább a kiszáradt irtásgazdálkodás emlékei.

*

Aszalás a XVI–XVII. századi Magyarországon

Takács Sándor 1932-ben, XVI–XVII. századi családi levelek, számadások és egyéb fennmaradt dokumentumok alapján rekonstruálta a gyümölcsstartósítás korabeli módszereit (a *Budapesti Szemlében* megjelent cikkéből vett szó szerinti idézeteket idézőjellel, a levéltári források részleteit dőlt betűvel jelöljük). E korszakban a friss és az aszalt gyümölcsből készült lekvárféléket, gyümölcsajtokat, befőtteket, dulcsászokat (szirupban eltett gyümölcs), jülepeket (gyümölcsle, szörp) stb. liktáriumoknak hívták. A XVI. és a XVII. században minden valamirevaló asszonyunk igen sokféle készítményt ismert, s ezekről a leveleikben ismerőseinek is beszámolt. A kéméndi Devecseri Choron Zsófia például a Nádasdy Kristófnéhoz

Aszalt gyümölcsök – alma, szilva, körte – a lengyelországi Wandalinából (forrás: Wikipédia)

írt, 1569-ben, Kisasszony napja után való pénteken kelt levelében eképpen ismerteti a liktárium készítését: *Az bőröczköt (barackot) meghámozom szépen és késhegygel meghasaztom szépen és az bőröczkét magva helyett egy fél mandolamagot teszek és borsos mézet teszek reá és tiszta deszkára szépen rendelem, az kemenczében úgy száraztatom meg. Az szilvaliktáriumot úgy is csinálom, hogy az szilvát meghámozom és meghasogatom és szépen deszkára rendelem. Az magvát megtöretem és az magvabelit az magva helyébe teszem és borsos mézet öntetek reá és úgy száraztatom tiszta deszkán. Héjastól az szilvát ha csinálom, tehát csak felfele, meghasítom az szilvát és az magvát kiviszem és megtöretem, az magvabelit es még magva helyében teszem és borsos mézet öntetek belé és az deszkára rendelem és úgy száraztatom kemencében.*

Más módja volt a liktáriumfőzésnek, mikor a gyümölcsöt péppé főzvé, formába öntötték. Így készült a baracksajt, a birsalmasajt, a meggyesajt, sőt dinnyesajt. Az ilyen liktáriumot táblákon vagy skatulyákban száraztatták, s az ebéden mint konfektet „liktáriumnak való formás tányéron” adták fel. A legrégebb (XVI. századi) szakácskönyvünk a világos, szép gránátszínű birsalma-liktárium készítéséről ezt írja: *Hámozd meg az birsalmát, tedd föl az vafazékba, tiszta borba főzd jól. Aztán ha megfő, verd ki az birsalmát belőle. Vess nád-mézet belé, főzd addig, hogy felére vagy harmadrészére elfőjjon. Ezt aztán töltsd skatulyában, amennyibe fér, hagyd oly helyen, hol se ne mozgassák, se szél ne érje. Hagyd megállni, mint egy hideg étket. Megládd, mily jó, szép, fényes leszen!*

A sokféle liktárium- és egyéb gyümölcsétel-leírás és a régi összefoglalások is arról tanúskodnak, hogy a XVI–XVII. században Magyarországon „oly nagyarányú volt a gyümölcsaszalás, hogy e téren a későbbi századokat hasonlítanunk sem lehet a XVI. századi viszonyainkhoz”. Ez érthető is, hiszen az aszalt gyümölcs eltevése, szállítása és tárolása sokkal könnyebb volt, mint a nyersé, továbbá a bőjt szigorú megtartása miatt az aszalt gyümölcsnek igen nagy szerep jutott a magyar háztartásban. „Főzelékül ették és igen sokszor ez volt a főételük.” A kastélyok és udvarok népe pedig nagy lévén, sokat fogyasztott. A mennyiségekről fogalmat alkothatunk az I. Rákóczi György erdélyi birtokainak terméséről szóló 1642. évi kimutatásból, mely szerint a *nevezett év december havának 31.-én volt a tárházakban 151 köből aszú szelíd gyümölcs, 379 köből aszúszilva, nyolc köből aszubarack, egy köből cseresznye, 10 köből aszúmeggy, 566 köből aszú vadgyümölcs, 34 köből aszúkökény, 31 köből aszúsom.*

Minden gyümölcsöskertünknek megvolt a maga gyümölcsaszaló háza, gyümölcszsáritó sövényeivel, aszaló cserényeivel és száraztató lészáival. Maguknak a jobbágygazdáknak is voltak ilyen aszalóik, mert hiszen sok helyen jobbágyteher volt a gyümölcsaszalás. A tömérdek *Aszaló* és *Aszalós* név, különösen a XVI. századi forrásokban, Takács Sándor szerint bizonyosan foglalkozást jelentett.

Mivel az aszalt gyümölcsünket, főleg az aszalt szilvánkat a külföldiek is kedvelték, a piacra is sok került belőle. Az aszalt gyümölccsel való kereskedésünk főleg Lengyelországgal és a nyugati országokkal volt élénk. Egy 1623. évi utasításban például ez áll: *Az hol az kertekben szép gyümölcsök teremnek, az ki aszalni való leszen, mentől többet aszaltasson minden helyekben az udvarbíró és mikor ideje leszen, az lengyeleknek jó pénzen adhatja el. Az melyet nyersen kell eladni, eladassa, meg ne rothadjon.*

Az aszalt gyümölcsnek nagy hasznát vették a végvárainkban is. Kóborlás vagy várszállás idején ugyanis nehézségekbe ütközött az élelemszerzés. Egervárott 1558-ban például a tárházban volt *aszubarakenye, aszúbösztercei szilva, aszúmuskotálykörte, aszúcseresznye barack s meggy, aszú öregszemű cseresznye*. Kanizsa várának 1566. évi inventáriumára szerint a tárházban 84 köből *aszúgyümölcs* volt, amit a vitézek megfőzve, főzelékként fogyasztották.

A dokumentumokból úgy látszik, hogy a hódoltság területén is nagyban járta a gyümölcszsáraztatás és aszalás. „A törökök ugyanis még a táborban is aszúgyümölcsöt főztek s mint főzeléket ették s a levét itták. Otthon a háznál is rendes étük volt a törököknek a főtt aszúgyümölcs.” Augerius Busbeck orátor, aki nálunk is többször járt, s a portán is hosszabb időt töltött, 1595-ös beszámolójában írja: *A törökök az aszalt szilvát, körtét, öszibarackot, birsalmát, fügét stb. vizben főzik. Az így készült főzelék levét ebéd után isszák meg.*

A korszakban mindenféle gyümölcsöt, még erdei vadgyümölcsöt, sőt zöldségféléket, például céklát és répát is tartósítottak aszalással.

Hogy az évszázadokkal korábbi ismeretek nem enyésztek el nyomtalanul, azt számtalan, az aszalási módokat, eszközöket ismertető, valamint az aszalt gyümölcsből készült ételek leírását tartalmazó néprajzi munka bizonyítja. Ezekről lesz szó a következő részben. Addig is, aszalásra fel!

Juhász Katalin

ENGLISH TABLE OF CONTENTS

Page 3 CD review: *Lakatos Róbert 30 duó hegedűre és brácsára (Fonó 2022): Stepping out of Bartók's shadow.* Inspired by Bartók's well-known 44 duets, Lakatos Róbert's 30 duets for violin and viola are a meeting of classical and folk music – melding the two worlds of music. Lakatos' duets are arrangements of folk music plus four of his own tunes. Horváth József plays violin, Lakatos plays viola. This review is by another musician on a similar path. "Both of us are constantly looking for the already existing connections between classical, pop and folk music and sometimes we find some non-existing connections as well...I am sure that this music creates a new era. With his duos Róbert steps out of Bartók's shadow." By Vizeli Máté.

Page 6 Hungarian ethnomusicologist Sárosi Bálint passed away on July 15th, 2022. He was 98 years old. Born in 1925 in the Transylvanian village of Csikrákos (*Racu*, today in Romania), he studied music and composition in Hungary first at Pázmány University, then as a student of Kodály Zoltán at the Liszt Academy of Music. From 1968 to 1988 he held a number of positions including department head at the Hungarian Institute of Musicology. He did traditional music research abroad in Ethiopia, Armenia and Kuwait. For 18 years he had a weekly folk music program on Hungarian Radio. His work has been recognized with many-many national and academic awards. Above and beyond all the above he was very much respected and loved for his clear mind, insights, wit and willingness to share his knowledge. Printed here are tributes and memories by Bolya Mátyás, Sebő Ferenc, Novák Ferenc and Dévai János.

Page 10 Reviews of 2 new CDs "...Accepting and understanding traditional culture and folk music takes more inner sensitivity and a lot more attention and patience than say surfing the net or listening to pop music..." On singer *Sőregi Anna's recording Széki versek* (Fonó 2022) we hear traditional songs and music from the Transylvanian village of Szék. Anna studied and selected the material from original recordings of village performers. She works with a stellar band of táncház musicians making a "...satisfyingly complete and unified album..." On another recent album in this vein, another great group of revival dance house musicians and singers have also done a deep study of the traditional music from a particular Transylvanian village and then made a recording: in this case the stellar group of musicians is led by singer *Herczku Ágnes* and the village is *Magyarvista in the Kalotaszeg region*. The recording is entitled "*Hozomány – Magyarvista*" (Fonó 2022). This one is a double album with one record called "revival", the other one "collection". The reviewer describes: "a certain pervading delicateness and refinement that comes out – perhaps the statement of an inner ripening. ...a rounding out, simplification, clarity and naturalness." By Rác Mihály at langolo.hu / 2022 May 26.

Page 12 Literature: *Pelva Gábor: "Bobby"*. Part one of a short story about a Hungarian folk band riding in a van on tour in the USA. So far, duly entertaining descriptions of the members of the band meander between their legendarily wild life in the dance house scene sometime in the past at home in Hungary and the tour van in the USA. The names

have been changed to protect the innocent...but those who know, will know...

Page 19 Interview with *Farkas Zsolt leader of Khamoro Budapest Band*. Farkas Zsolt comes from Mátészalka in northeastern Hungary. His father was from the nearby village of Nagycsed, well-known for its traditional Gypsy dance and culture. After earning a diploma from the School of the Hospitality Industry in Budapest, Zsolt received the title 'Young Master of Folk Arts' in 1995 as a member of Rományi Rotá Ensemble. He toured as dancer and musician with Kalyi Jag Band from 1997 until 2007. Then he formed Khamoro Budapest Band and they released their first recording. The Khamoro group also holds dance houses and dance workshops. They tour out-of-the-way villages in Hungary to work with underprivileged children and plan to continue with this work reinforcing the sense of identity in the children there. Through his work, music and dance he would like to acquaint as many people as possible with Gypsy culture and inspire them to live that culture proudly. By Grozdits Károly.

Page 22 Dilemma – the problem of authenticity in the dance houses – Part One: The author grapples with the question of 'what is folk music'. "...today in Hungary the notion of folk music appears not so much in scientific texts, but first of all in texts written about the dance house movement and in the media..." He says folk music is difficult to define scientifically. "...We don't know when Hungarian folk music developed and therefore don't know what is authentic or original". He provides quotes from a variety of folk music researchers who have attempted to describe it and their approaches to researching it. Early research/collection work examined only folk song, finally later on in the 20th century Hungarian ethnomusicologists began to examine instrumental folk music. Excerpt from a quote from Bartók from the publication *Magyar Néprajz* says, "...folk music is made of melodies that have been sung by many for a long time..." The author of this study says there is no "original" or "not original" folk music. "...Traditional and popular music are in continuous interrelationship..." To be continued. By Szilágyi Dániel – first published in "*Hagyomány és erdetiség*" Ed. Wilhelm Gábor 2007. p 268.

Page 32 The tulip motif in Hungarian folk art – Part 2. "Every group of people has a visual vocabulary which it uses and understands like a spoken language. Commonly understood symbols communicate certain things within certain groups of people....Users of ethnosemiotics have hypothesized that the symbols used in folklore and folk art do actually mean something." Hoppál takes a look at the historical and geographical background of the tulip motif to demonstrate and argue that this element of Hungarian decoration hasn't arrived from the west. He discusses the tulip and heart as symbols representing specifically the female and male genitalia. These symbols were used in folk art as protection from evil. "Tulips protect from evil like a mother protects her child and the mother and woman protects her people (family), home" and so on. The Hungarian tribes used the same symbols when they arrived to the Carpathian Basin. By Hoppál Mihály – includes bibliography. This largely theoretical study from 2001 is published here in

honor and celebration of Hoppál's upcoming 80th birthday.

Page 38 Intersections and interweaving – my memories of Martin György – by Anca Giurchescu – part 1. First published in the volume [Transylvanian Hungarian dance and dance research at the turn of the century – II.] edited by Könczei Csongor, Cluj. 2014. **Romanian dance researcher, ethno-choreologist Anca Giurchescu writes that: the scientific basis of modern ethno-choreology was formulated and solidified thanks largely to the work of Martin György.** Martin developed the methods for researching traditional Hungarian dance and also influenced certain periods of development of Romanian ethno-choreology. Many research plans formulated by Martin are still valid today. Anca met and made friends with Martin György in the early 1960s at meetings of a Study Group on dance terminology within the framework of the International Council for Traditional Music. As colleagues and over the course of their friendship she describes discussions with Martin on basic differences in the structure of Hungarian vs. Romanian traditional dance. They also discussed methods of dance notation – meaning the method for notating dance from films, as well as in the field during collection work, and the methods used in different countries for notating their own dance. Martin supported an international universally used method of dance notation. In 1969 she had several opportunities to do fieldwork together with Martin, first in Moldavia, then in Transylvania.. To be continued...

Sue Foy

folkMAGazin

2022/4, XXIX. évfolyam, 4. szám

Megjelenik évente 6+1 alkalommal

Kiadja a Táncház Alapítvány

Alapítványi gondnok: Nagy Zoltán

Kuratóriumi tagok: Sándor Ildikó, P. Vas János

Felélős szerkesztő: Grozdits Károly

Tervező-szerkesztő: Berán István

Munkatársak:

Bede Judit, Gósi Anett,

Juhász Katalin, Kóka Rozália,

Széki Soós János

Budapest, I. ker., Szilágyi Dezső tér 6.

Lévelelő: 1255 Budapest, Pf. 153

Tel./fax: (36.1) 214-3521

folkmagazin@tanchaz.hu

www.folkmagazin.hu

Porszinter Nyomda

Tel.: 1/388-7632

ISSN - 1218 - 912X

Bankszámla-szám: 11701004-20171625

Külföldről: OTP I. ker. fiók, 1013 Budapest,

Alagút u. 3. Hungary; Táncház Alapítvány

IBAN: HU28 BIC(SWIFT) KÓD: OTPVHUB

11701004 20171625 00000000

Támogatónk a Nemzeti Kulturális Alap

Népművészet Kollégiuma

Belső borító: Fűszerpaprika szárítása, 1936 – fotó: Ebner / Fortepan 83802

Hátsó borító: Sinkó Veronika grafikája

20224

2022/4 • XXIX. évf. 4. szám

FOLKMAĞAZIN

nka
Nemzeti Kulturális Alap